

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Z KUŞAĞINDA MİLLİYETÇİLİK EĞİLİMİ VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ: ANKARA ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA KARA

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2024

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**Z KUŞAĞINDA MİLLİYETÇİLİK EĞİLİMİ VE
DİNDARLIK İLİŞKİSİ: ANKARA ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÜŞRA KARA

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zekiye DEMİR

ANKARA, 2024

ONAY SAYFASI

Büşra KARA tarafından hazırlanan “Z Kuşağında Milliyetçilik Eğilimi ve Dindarlık İlişkisi: Ankara Örneği” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kabul / Red	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Zekiye DEMİR	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Kabul	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 29.08.2024

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Muhammet Enes KALA
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 29.08.2024.

Büşra KARA

TEŞEKKÜR

Tez için konu belirleme aşamasından savunmaya gireceğim ana kadar beni destekleyen ve fikirleriyle çalışmamı zenginleştiren kıymetli danışmanım Prof. Dr. Zekiye DEMİR'e,

Lisans döneminde beni akademiyle tanıştırap alana dair temelimi oluşturan ve bu aşamaya kadar akademi de dâhil olmak üzere hayatımın her noktasında her zaman bana yol gösterip ışık olan, maddi-manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, varlığını her zaman arkamda hissettiğim çok kıymetli hocam Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR'e,

Gerek resmi işlerle gerek tezle ilgili tüm sorularımı anlayışla yanıtlayan, işlerimi kolaylaştıran hocam Dr. Arş. Gör. Mehmet Emin SARIKAYA'ya,

Savunmada bana verdiği fikir ve önerilerle çalışmanın son halini almasında katkıları olan Prof. Dr. Hilmi DEMİR'e,

Hem görüş ve fikirleriyle görüşmelere katılmayı kabul eden hem de yeni katılımcılara ulaşmamı sağlayan tüm katılımcılara,

Tez yazım sürecinde benimle beraber heyecanımı ve stresimi paylaşan karşılaştığım zorlukları çözmemde benimle beraber mücadele eden kıymetli dostlarıma,

Sahip olduğum için kendimi her zaman şanslı hissettiğim, beni her koşulda ve her kararında sonuna kadar destekleyen ve kucaklayan, bu dünyaya gelsem yine evladı olmayı isteyeceğim dünya hayatımın kıymetlisi annem ve babama,

Yaşadığım her duyguyu ve olayı anlatmak için can attığım, beni herkesten daha iyi tanıyan ve anlayan, kendime inanmadığım zamanlarda bile inançlarıyla bana güç olan, en büyük önceliğim ve en değerli sığınağım canım kız kardeşlerime,

Benim için büyük bilim dünyası için küçük bu çalışmada adım adım ilerlediğim süreç boyunca yanımda oldukları ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Z Kuşağında Milliyetçilik Eğilimi ve Dindarlık İlişkisi: Ankara Örneği

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayatta ekonomik, sosyal, siyasal alanlarda değişimler yaşanmıştır. Yaşanılan bu değişimler beraberinde bireylerin yaşamlarını etkilemiştir. Bu değişimlerden etkilenen unsurlardan birisi de milliyetçilik ideolojisidir. Farklı zamanlarda ve ortamlarda farklı milliyetçi ideolojiler ortaya çıkmıştır. Her alanda varlık gösteren ve insanları etkileyen din, milliyetçi ideolojilerde de varlık göstermiş ve milliyetçi ideolojiler insanlar üzerinde daha rahat hâkim olmak için din ile beraber ele alınmıştır. Yapılan araştırmalarda milliyetçilik oranlarının son dönemlerde arttığı ve artık birçok insanın kendini milliyetçi olarak tanımlamaya başladığı görülmektedir.

Bu çalışma, Z kuşağında milliyetçilik eğilimi ve dindarlık ilişkisini incelemektedir. Çalışmanın konusu, Türkiye'de Resmi, Köktenci, Sentezci ve Eklektik milliyetçilik türleri bağlamında Z kuşağının milliyetçilik ve din ilişkisini anlamaktır. Çalışmanın amacı, Z kuşağının din ve milliyetçilik ilişkisindeki tutumunu belirlemektir. Çalışma, nitel bir araştırma yöntemi benimseyerek tarihsel dokümantasyon ve yarı-yapılandırılmış mülakat tekniklerini kullanmıştır. 30 Z kuşağı birey ile yapılan mülakatlarda elde edilen veriler; etnik köken, dine bakış, ötekiyle yaşam ve gelecek muhayyilesi başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın iddiası, Z kuşağının milliyetçilik eğilimlerinin artış gösterdiği ancak bu eğilimlerin dinle olan ilişkilerinde farklılaşmalar yaşandığı yönündedir. Bu bağlamda, Z kuşağının milliyetçiliği, hem dinî değerlerle örtüşen hem de bazen bu değerlerden bağımsız bir şekilde şekillenmektedir.

Çalışmanın önemi, Z kuşağının milliyetçilik ve dindarlık ilişkisi üzerine yapılan sınırlı sayıdaki çalışmaya katkı sağlaması ve gelecekteki sosyal yapılar üzerinde etkili olabilecek bu kuşağın ideolojik eğilimlerini ortaya koymasındadır. Kapsam ve sınırlılıklar, araştırmanın yalnızca Ankara'da yaşayan ve belirli bir yaş aralığındaki Z kuşağı bireylerle sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. En önemli bulgular arasında, Z kuşağının milliyetçiliğinin gelecekte daha belirgin bir rol oynayacağı ancak bu milliyetçiliğin zamanla ırkçılığa kayma eğiliminde olabileceği ve dindarlığın, milliyetçilik üzerinde hem birleştirici hem de ayrıştırıcı etkiler yaratabileceği yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Dindarlık, Eklektik milliyetçilik, Milliyetçilik, Türkiye/Ankara, Z kuşağı

ABSTRACT

Nationalism Tendencies and the Relationship with Religiosity in Generation Z: The Case of Ankara

Throughout history, economic, social, and political changes have profoundly influenced societal life. These changes have, in turn, affected individuals' lives and one of the aspects impacted by these changes is the ideology of nationalism. Different nationalist ideologies have emerged at various times and in different contexts. Religion, which has a significant presence in all areas of life and profoundly influences people, has also played a crucial role in nationalist ideologies, with nationalism often being intertwined with religion to exert a stronger influence on people. Recent studies show that the rate of nationalism has been increasing, with more people now identifying themselves as nationalists.

This study examines the relationship between nationalism tendencies and religiosity in Generation Z. The study focuses on understanding the connection between nationalism and religion among Generation Z in Turkey, particularly in the context of Official, Radical, Synthesis, and Eclectic forms of nationalism. The aim of the study is to identify the attitudes of Generation Z towards the relationship between religion and nationalism. The research adopts a qualitative methodology, employing historical documentation and semi-structured interviews as techniques. Data were gathered through interviews with 30 individuals from Generation Z and analyzed under the themes of ethnicity, perspectives on religion, coexistence with "the other," and visions of the future.

The study argues that nationalism tendencies within Generation Z are on the rise, but these tendencies exhibit variations in their relationship with religion. In this regard, Generation Z's nationalism is sometimes aligned with religious values and at other times, it is shaped independently of these values.

The significance of this study lies in its contribution to the limited research on the relationship between nationalism and religiosity within Generation Z, offering insights into the ideological tendencies of this generation, which could have a profound impact on future social structures. The scope and limitations of the study are determined by its focus on individuals from Generation Z residing in Ankara, within a specific age range. Key findings indicate that nationalism in Generation Z is likely to play a more prominent role in the future; however, this nationalism may also lean towards becoming more xenophobic over time, with religiosity having both unifying and divisive effects on nationalism.

Keywords: Sociology of Religion, Religiosity, Eclectic Nationalism, Nationalism, Turkey/Ankara, Generation Z

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	i
BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.3.1. Araştırmada Veri Toplama ve Analizi.....	4
1.3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sayıltıları	4
1.3.3. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliği	5
1.3.4. Literatür Değerlendirmesi.....	6
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. Kuşak Kavramı.....	9
2.1.1. Kuşak Sınıflandırmaları.....	10
2.1.2. Z Kuşağı.....	11
2.2. Dindarlık Kavramı.....	13
2.2.1. Dindarlık ve Gençlik.....	14
2.3. Bir Bağlılık Türü Olarak Milliyetçilik	16
2.3.1. Türkiye’de Milliyetçilik Tipleri.....	19
2.3.1.1. Resmi Milliyetçilik.....	21

2.3.1.2. Köktenci Milliyetçilik	24
2.3.1.3. Sentezci Milliyetçilik	26
2.3.2. Türkiye’de Milliyetçilik ve Din İlişkisi	29
2.3.3. Z Kuşağı ve Milliyetçilik: Eklektik Milliyetçilik	30
3. BULGULAR VE YORUMLAR	33
3.1. Olgusal Kimlik Bilgileri.....	33
3.2. Eklektik Milliyetçilik	34
3.2.1. Etnik Köken	34
3.2.1.1. Kültür-Tarih Temelli Kapsayıcı Türk Milliyetçiliği	35
3.2.1.2. Irk ve Biyolojik Bağ Temelli Türk Milliyetçiliği.....	38
3.2.1.3. Türk Milliyetçiliğinde Din ve İslam Unsuru	40
3.2.1.4. Eleştirel ve Modern Türk Milliyetçiliği	41
3.2.1.5. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi	43
3.2.1.6. Değerlendirme	46
3.2.2. Dine Bakış.....	53
3.2.2.1. Din ve Milliyetçiliği Birlikte Yorumlayanlar.....	53
3.2.2.2. Din ve Milliyetçiliği Birbirinden Bağımsız Görenler	56
3.2.2.3. Din ve Milliyetçiliği Çelişen Unsurlar Olarak Görenler	59
3.2.2.4. Milliyetçiliği Din Üzerinden Sınırlayanlar.....	61
3.2.2.5. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi	63
3.2.2.6. Değerlendirme	66
3.2.3. Ötekiyle Yaşam.....	72
3.2.3.1. Din ve İslam Öncelikli Yaklaşım	72
3.2.3.2. Etnik Köken ve Milliyet Öncelikli Yaklaşım.....	76
3.2.3.3. Tarafsız ve Duruma Göre İnsani Değer Merkezli Yaklaşım.....	77
3.2.3.4. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi	81
3.2.3.5. Değerlendirme	85

3.2.4. Gelecek Muhayyilesi	87
3.2.4.1. Artan ve Irkçılığa Kayan Milliyetçilik	87
3.2.4.2. Zayıflayan ve Azalan Milliyetçilik.....	90
3.2.4.3. Yaygınlaşan ve Güçlenen Milliyetçilik.....	94
3.2.4.4. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi	98
3.2.4.5. Değerlendirme.....	101
4. SONUÇ VE TARTIŞMA.....	105
5. ÖNERİLER	121
6. KAYNAKÇA	123
7. EKLER	132
EK-1. Katılımcıların Olgusal Kimlik Bilgileri	132
EK-2. Etik Kurul Onay Belgesi	133
EK-3. Mülakat Soruları.....	134

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Etnik Kökene Dair Kelime Bulutu	52
Şekil 2. Dine Bakışa Dair Kelime Bulutu	72
Şekil 3. Ötekiyle Yaşama Dair Kelime Bulutu	87
Şekil 4. Gelecek Muhayyilesine Dair Kelime Bulutu	104

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Türkiye’de Milliyetçilik Tipleri.....	29
---	----

1. GİRİŞ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemine yer verilmiştir. Yöntem kısmında araştırmanın sınırlılıkları ile geçerlik ve güvenilirliğine, verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine, araştırmanın konusuna benzer konularda yapılan literatürün değerlendirmesine yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayatta ekonomik, sosyal, siyasal alanlarda değişimler yaşanmıştır. Yaşanılan bu değişimler beraberinde bireylerin yaşamlarını etkilemiştir. Bu değişimlerde etkili olan unsurlardan birisi de milliyetçilik ideolojisidir. Son iki yüzyıldır dünya siyasetini ve toplum hayatını etkileyen bu ideoloji 2. Dünya Savaşından önceki dönemlerde akademik çalışmalarda ele alınmamıştır (Özkırımlı, 1998, 2). 1. Dünya Savaşı'nın çıkışında etkili olduğu düşünülen milliyetçilik ve savaş sonrasında büyük imparatorlukların yıkılarak yerine ulus devletlerin kurulması milliyetçiliğin ele alınmasını tetikleyen sebeplerdendir. Sanayi devriminin ardından farklı kültürlerin bir araya geldiği şehirlerde ırkçılıklar, ayrışmalar ve koyu milliyetçilikler ortaya çıkmıştır. Modernleşmenin ardından milletlerin ortak noktaları artmış olsa da içerisinde barındırdıkları dini ve etnik ayrışmalar her zaman varlığını koruyarak milletlerin farklılıkları devam etmiştir (Kara, 2023, 142-143). Anadoluculuk fikrinin önemli temsilcilerinden Remzi Oğuz Arık, 1943 yılında kaleme aldığı "*Milletçilik*" yazısında toplumlarda etkisini kaybeden dinlerin yerini milliyetçilik düşüncesinin aldığını aktarmıştır (Arık, 1943, 382). Sosyolog Siniša Malešević de bir anlamda Arık'ın tezini destekleyerek ulus devletler de dâhil olmak üzere tüm modern toplumsal örgütleri bir arada tutmak için bir yapıştırıcıya ihtiyaç duyulduğunu ve bu yapıştırıcının milliyetçilik olduğunu vurgulamıştır (Malešević, 2019, 31). Bu sebeple daima varlığını koruyan bir ideoloji olan milliyetçilik yeni dünya düzeninde yok olmak yerine şekil değiştirerek daha da görünür hâle gelmiştir.

Fransız İhtilalinin ardından güçlenen milliyetçilik farklı din ve milletlerin yıkılmasına yol açmıştır (Murati, 2023, 15). Osmanlı imparatorluğu da çokkültürlü bir yapıda bulunduğu için yıkılmaya mahkûm kalmıştır. Bu yıkılmanın ardından ülkeyi korumak amacıyla Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi çeşitli politikalar uygulanmış ancak kurtuluş en son Türkçülük de görülmüştür. Bu süreç sonrasında Türk milletini korumak ve

yükseltmek amacıyla ortaya farklı Türk milliyetçiliği tipleri çıkmıştır. Türkiye’de tarihi seyir içerisinde milliyetçiliğin her türünü savunan isimler olmuştur. Her alanda iş gören ve insanları etkileyen din, milliyetçi ideolojilerde de varlık göstermiş ve milliyetçi ideolojiler insanlar üzerinde daha rahat hâkim olmak için din ile beraber ele alınmıştır. Örneğin Türkiye'deki milliyetçilere baktığımız zaman dinle mesafeli olanların bile din hakkında olumsuz tavır sergilememesi bunun nedenlerindendir (Akıncı, 2013, 82-88).

Kuşak kavramı son zamanlarda popülerlik kazanarak pazarlama, siyaset, psikoloji ve sosyoloji gibi pek çok alanın araştırmalarına konu olmuştur (Sarıtış - Barutçu, 2016, 2). 21. yüzyılın toplumsal yapısında küreselleşme ve dijitalleşme gibi dinamikler, özellikle genç kuşakların kimlik ve ideoloji algılarını derinlemesine etkilemektedir. Bu bağlamda, Z kuşağı olarak tanımlanan ve 1995 sonrası doğan bireyleri kapsayan nesil, geleneksel değerlere karşı farklı bir tutum sergileyen, teknolojik gelişmelerle iç içe büyüyen, hızlı değişimlere uyum sağlama yeteneği gelişmiş, küresel bir kuşak olarak değerlendirilmektedir (Tang, 2019, 22-23; Edmunds - Turner, 2005). Z kuşağı, önceki nesillerden farklı olan bu tutumları ve karakteristik özellikleri göz önüne alınarak değerlendirildiği zaman onları hem daha iyi tanımak hem de ülke için daha faydalı konuma getirmek mümkün görünmektedir (Kara, 2022, 221). Bu sebeple popülerliğini hiçbir zaman kaybetmeyen milliyetçilik ideolojisini Z kuşağı üzerinden ele almak ülkenin geleceği için önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın konusu Z kuşağı ve milliyetçilik-dindarlık ilişkisidir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı Z kuşağının din ve milliyetçilik ilişkisindeki tavrını a) Resmi milliyetçilik, b) Köktenci milliyetçilik, c) Sentezci milliyetçilik, d) Eklektik milliyetçilik bağlamında tartışmaktır. Bu temel amaca bağlı olarak çalışmanın alt amaçları ise şu şekildedir:

- Z kuşağının milliyetçilik algısında etnik kökenin yeri nedir?
- Z kuşağının milliyetçilik algısında dinin yeri nedir?
- Z kuşağının milliyetçilik algısında ötekiyle yaşam nasıldır?
- Z kuşağının milliyetçilik algısında gelecek muhayyilesi nasıldır?

Tüm dünyada milliyetçiliğin artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Z kuşağı ve milliyetçilik ilişkisi literatüre yeni yeni girmektedir. Bu sayede bu araştırmanın şu anda etkili olan ve aynı zamanda gelecek olan Z kuşağının milliyetçilik konusundaki tutumlarını ve bu konudaki düşüncelerini ortaya koyarak mevcut literatürdeki söz konusu eksikliği tamamlayacağı ve literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel yöntemin tarihsel dokümantasyon ve yarı-yapılandırılmış mülakat teknikleri kullanılmıştır. Kavramsal Çerçeve kısmı oluşturulurken tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak dil yeterliliğine uygun, erişim sağlanabilen basılı ve dijital literatür kaynak olarak kullanılmıştır. Bulgular ve Yorumlar kısmında ise katılımcıların yarı-yapılandırılmış mülakat formundaki sorulara verdikleri yanıtlar tipleştirilerek Z kuşağının milliyetçilik eğilimi ortaya koyulmuştur.

Katılımcılar seçilirken kartopu örneklem tekniği kullanılmış bu sayede ulaşılan katılımcılar aracılığıyla yeni katılımcılar bulunmuştur. Kartopu örneklem tekniği; olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerindendir ve zincirleme örneklem tekniği olarak da adlandırılmaktadır. Bu teknikte araştırmacı, birkaç katılımcıyla görüştüktan sonra onların vasıtasıyla çalışmaya uyacak diğer katılımcılara ulaşarak katılımcı sayısını tamamlamaktadır (Aksoy vd., 2018, 154).

Mülakat soruları hazırlanırken çalışmada ele alınan üç milliyetçilik tipinin kendi özellikleri aynı zamanda diğerleriyle farkları olan hususlar temel alınmıştır. Katılımcıların sorulara verdiği cevaplara göre Z kuşağının hangi milliyetçilik türüne daha yakın olduğu veya bunlar dışında başka bir milliyetçilik türünü mü benimsediği öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcılara; onları tanımlayabilmek için 10 adet tanımlayıcı sorunun ardından konuya dair fikir ve yaklaşımlarını anlamak adına 12 adet yapısal ve karşılaştırma soruları sorulmuştur (Çapcıoğlu - Kalkan Açıkgöz, 2018, 213). Bunlara ek olarak görüşmeler esnasında katılımcıların verdiği cevaplara göre yeni sorular eklenerek katılımcının fikri daha net anlaşılmasına çalışılmıştır. Nitel yöntemin yarı-yapılandırılmış mülakat tekniğinin amacı tipleştirme yaparak ortaya ideal bir tip çıkarmaktır. Çalışma da bu amacı göz önünde bulundurarak yönelttiği soruları analiz ederken Z kuşağının milliyetçilikte sahip olduğu tipi ortaya koymaya çalışmıştır. Kişilerin yanıtları kodlanarak kullanılmış kimlik bilgileri korunmuştur. Çalışma sonucunda elde edilen veriler alt amaçlara uygun olacak şekilde kendi

arasında tipleştirilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar, etnik köken, dine bakış, ötekiyle yaşam ve gelecek muhayyilesi başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ile hangi milliyetçilik türünün Z kuşağı tarafından daha çok benimsendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede hem Türkiye’de hem de Dünya’da artış gösteren milliyetçi eğilimde Z kuşağının durumu ve bu milliyetçi eğilimin hangi dinamiklere sahip olduğu ortaya koyulmuştur.

1.3.1. Araştırmada Veri Toplama ve Analizi

Sorular kartopu örneklem tekniği ile ulaşılan Ankara’da yaşayan 1997-2002 yıllarında doğmuş 16’sı erkek 14’ü kadın olmak üzere toplam 30 Z kuşağı bireye rızaları alındıktan sonra tercihen yüz yüze, katılımcıya uymayan durumlarda ise çevrim içi olacak şekilde birebir görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yaklaşık olarak 15-35 dakika arası sürmüştür. Katılımcılara herhangi bir yönlendirme yapılmamış, sorular sorulduktan sonra katılımcı kendi fikirleriyle baş başa bırakılmıştır. Çalışmanın başlangıcında katılımcı çalışmanın ne için yapıldığı, bilgilerinin tamamen gizli tutulacağı, katılmama hakkı olduğu veya katılırsa istediği zaman çalışmadan çekilme hakkı olduğu noktasında bilgilendirilmiş; soruların doğru veya yanlış birer yanıtı olmadığı sadece onların bu konu hakkındaki fikirlerini ve konumlarını anlamak için yapıldığı belirtilmiştir. Bu bilgilendirmeler esnasında hem katılımcıyla sohbet ortamı kurularak katılımcının rahatlaması hem de çalışma hakkında fikir sahibi olarak çekincelerinin ortadan kalkması sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşme esnasında katılımcının algılayamadığı yerlerde örneklerle sorular daha anlaşılır hale getirilmiştir. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar içeriklerine dokunulmadan doğrudan kullanılmış sadece yanıtları okuyucular için daha anlaşılır kılmak adına anlaşılması zor olan yerlerde anlamı bozmayacak şekilde şekli dokunuşlar yapılarak çalışmaya eklenmiştir. Yanıtları çok yakın olan katılımcılarını bazılarının görüşlerine doğrudan yer verilmiş bazılarına ise genel atıflar yapılmıştır.

1.3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sayıltıları

İdeolojiler, içerisinde pek çok unsuru bir arada bulunduran fikir hareketleridir. Bu sebeple bir ideolojiyle ilgili yapılacak olan çalışmada kapsam ve sınırlılıkları belirlemek konunun daha doğru bir şekilde anlatılmasını ve anlaşılmasını sağlar. Çünkü kişilerin yaşları, eğitim düzeyleri, yetiştikleri ortam vb. değişkenler ideolojiye yükledikleri anlamı ve ideolojiye yaklaşımlarını değiştirir. Söz konusu araştırmanın sınırlılıkları ise şunlardır:

1. Araştırma Z kuşağına mensup 1997-2002 yılları arasında doğan 16'sı erkek 14'ü kadın toplam 30 kişiyle yapılmıştır. Bunun dışındaki kuşaklar ve Z kuşağına mensup olan katılımcılar dışındaki bireyler araştırmaya dâhil edilmemiştir.
2. Mülakat çalışması sadece 01.07.2024-15.08.2024 tarihlerinde yapıldığı için katılımcıların düşünceleri daha sonra değişebilir.
3. Çalışmanın kavramsal çerçevesi tez yazım sürecince yazarın dil yeterliliğine bağlı erişim sağlanabilen dijital ve basılı literatürle sınırlıdır.
4. Mülakat çalışması, ulaşılan katılımcılarla ve onların şahsi ifadeleriyle sınırlıdır. Katılımcılara her ne kadar şeffaf olmaları ve kimlik bilgilerinin paylaşılmayacağı söylene de yanıtların da çekindikleri gözlemlenmiştir.
5. Çalışma verilerinin analizi araştırmacının analiz noktasındaki yeterliliği ile sınırlıdır.

Katılımcılar mülakat esnasında samimi ve rahat bir ortamda, yönlendirme olmaksızın soruları yanıtladığı için cevaplarında tarafsız ve şeffaf oldukları varsayılmaktadır.

1.3.3. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan yarı-yapılandırılmış mülakat soruları çalışmanın amaçlarına uygun olarak Prof. Dr. Zekiye Demir ve Prof. Dr. Özcan Güngör'ün yönlendirme ve katkılarıyla hazırlanmış daha sonrasında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 20.12.2023 tarihinde onay belgesi alınmıştır. Katılımcılar mülakat öncesinde çalışmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahip olduğu, çalışmadan çıkma durumunda herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmayacağı, çalışmanın sonucunun bireysel olarak değerlendirilmeyeceği için kimliği açığa çıkaracak hiçbir soru sorulmayacağı ve yanıtların kodlanarak kullanılacağı noktasında bilgilendirilmiştir. Görüşmeye bilgilendirme sonrasında katılımcıların izinleri dâhilinde başlanmıştır. Görüşmede samimi bir ortam oluşturulmuş ve katılımcının çekinmeden yansız bir şekilde tamamen kendi düşüncelerini belirtebilmesi için sessiz bir ortamda bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

1.3.4. Literatür Değerlendirmesi

Literatür incelendiği zaman Türkiye’de yapılan tez çalışmalarında Z kuşağının ilk 2016 yılında çalışılmaya başlandığı ve popülerliğini giderek arttırdığı görülmektedir. Mevcut tarih itibariyle sisteme yüklenen çalışmaların büyük çoğunluğu 2023 ve 2024 yılında yapılmıştır. Mevcut çalışmalar genel olarak Z kuşağının tüketimi, medya kullanımı, çalışma hayatı, siyasi tercihleri, eğitim hayatı gibi konularla ilgili olmakla beraber literatürde doğrudan onların milliyetçiliklerinin içeriğini ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde literatürde milliyetçiliğin arttığına veya milliyetçilik-din ilişkisine dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların hiçbiri bu artan milliyetçiliğin içeriğinin ne olduğunu, kendisini milliyetçi olarak tanımlayan kişilerin milliyetçiliği nasıl algıladığını ve Z kuşağının milliyetçi eğilim noktasındaki konumunu ele almamıştır. Bu çalışma diğerlerinden farklı olarak Z kuşağının milliyetçilik eğilimleri ve milliyetçilik dinamikleri ile dindarlık ilişkisini anlamayı amaçlamaktadır. Literatür içerisinde yapılan çalışmalardan konumuza en yakın olan çalışmalar ve içerikleri ise şu şekildedir:

Gürü (2023) *Türkiye’de 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi siyasi partilerin Z kuşağına yönelik iletişim stratejileri: Twitter üzerinden bir söylem analizi* çalışmasında siyasi partilerin gençler için yaptıkları Twitter paylaşımlarını eleştirel söylem analizi ile değerlendirmeye almış ve hangi partinin paylaşımının nasıl bir etki alanı kurduğunu ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada ortaya koyulan söylemlerin gençlerin problemlerini ele alsa dahi ortaya bir çözüm koyma noktasında eksik kaldıkları sonucuna varılmıştır (Gürü, 2023).

Öztürk (2020) *Aile kurumunun Z kuşağının siyasal katılım davranışına etkisi* çalışmasında Konya’da öğrenim gören Z kuşağına mensup 405 kişi üzerinden araştırmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmada Z kuşağı seçmenlerinin siyasal katılımlarında ailelerinin ne kadar etkili olduğunu ölçmek amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda ailelerinin Z kuşağı bireylerin siyasal katılımlarını etkilediği görülmüştür (Öztürk, 2020).

Altınöz (2022) *Z kuşağının siyaset algısı ve katılımı: Karesi ilçesi örneği* çalışmasında Karesi ilçesinden 18-21 yaş aralığında çalışmaya katılan 378 Z kuşağı ile araştırmayı gerçekleştirmiştir. Çalışmada Z kuşağının siyasi katılımlarını ve siyasi algılarını anlamayı amaçlamıştır. Çalışmayı tamamladığında siyasetçilerin gençleri temsili ve gençlerle iletişiminin oy kullanımını etkilediği sonucuna varmıştır (Altınöz, 2022).

Gürel (2023) *Dijital medyada siyasal iletişim ve Z kuşağı üniversite öğrencileri: İstanbul özelinde çevrimiçi siyasal katılım üzerine bir araştırma* çalışmasında İstanbul'da öğrenim gören sosyal medya kullanıcısı 18-24 yaş arası 356 Z kuşağı ile araştırmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmada sosyal medyadaki kişiye özel içerik kullanımının Z kuşağının çevrim içi siyasal katılımına etkisini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmadan Z kuşağının çevrim içi siyasal katılımında pasif bir noktada bulundukları ve verilerinin kullanılacağı noktasında endişeli oldukları sonucuna ulaşmıştır (Gürel, 2023).

Karataş (2022) *Y ve Z kuşağının siyasal tutum ve davranışlarının oy verme yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi üzerine bir alan araştırması* çalışmasında Eskişehir'deki Y ve Z kuşağına mensup 600 kişi üzerinde araştırmasını gerçekleştirmiştir. Çalışmasını yaparken Türk seçmen kitlesinin çoğunluğu olan Y ve Z kuşağının eğilimlerini ölçmeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak iki kuşağın siyasi tutumlarının etkilendikleri noktalarda hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunduğunu saptamıştır (Karataş, 2022).

Tanı (2022) *Z kuşağı gençleri ve X kuşağı dindar ebeveynlerinin dini ve toplumsal meselelere bakışı* çalışmasında X kuşağından 10 ebeveyn ve onların Z kuşağından 8 çocuğu ile araştırmasını gerçekleştirmiştir. Her iki kuşağın toplumsal, kültürel ve dini noktalardaki görüşlerini karşılaştırmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda hem her iki kuşağın hem de aynı kuşakta bulunan farklı bireylerin birbirinden farklı tutumlara sahip olduğu ancak bununla beraber iki kuşağın ortak paydada bulunduğu noktalar da olduğu görülmüştür (Tanı, 2022).

Karabina (2022) *X, Y ve Z kuşağındaki dindar bireylerin anne, baba ve aile algısının incelenmesi* çalışmasında İstanbul ve Erzurum'da yaşayan, kendisini dindar olarak tanımlayan 100 kadın 100 erkek olmak üzere her kuşaktan 200 toplamda 600 kişi ile araştırmasını gerçekleştirmiştir. Araştırmada anne, baba ve aile kavramlarının bireyler üzerindeki çağrışımlarını ölçmeyi amaçlamıştır. Veriler sonucunda aile noktasında her üç kuşağın aynı görüşe sahip olduğu, anne noktasında Y ve Z kuşağının olumlu X kuşağının olumsuz görüşe sahip olduğu, baba noktasında ise X kuşağının olumlu, Z kuşağının olumsuz, Y kuşağının ise hem olumlu hem olumsuz görüşe sahip olduğu görülmüştür (Karabina, 2022).

Altıparmak (2021) *X Y Z kuşağına mensup kadınların din algılarının karşılaştırılması: Konya örneği* çalışmasında Konya'da yaşayan X, Y ve Z kuşağına mensup

500 kadın üzerinde yapılmıştır. Çalışmada kuşakların din algısındaki farklılıkları ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda X ve Y kuşağına mensup kadınların benzer görüşlere sahip olduğu fakat Z kuşağının onlardan ayrıldığı görülmüştür (Altıparmak, 2021).

Baykal (2019) *A comparative analysis on voting behavior of generations X, Y, and Z: Ankara case* çalışmasında Ankara'dan 400 kişiye anket tekniği ile ulaşmıştır. Çalışmada Türkiye'nin en kalabalık üç kuşağının oy verme eğilimlerini karşılaştırmalı olarak incelemek amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda Z kuşağının diğer kuşaklardan oy verme eğilimleri noktasında ayrıldığı gözlemlenmiştir (Baykal, 2019).

Katmer (2023) *Z kuşağının seçmen davranışlarında dinin-dindarlığın rolü* çalışmasında 15 kadın 15 erkek katılımcı ile görüşme yapmıştır. Çalışmada Z kuşağının seçmen davranışlarında dinin ve dindarlığın rolünü anlamak amaçlanmıştır. Çalışmada dinin davranışları üzerinde etkili olduğu ve din-siyaset ilişkisinde düzenleme istedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Katmer, 2023).

Balaban (2024) *Türkiye'de milliyetçilik algısı: Y ve Z kuşakları üzerine bir araştırma* çalışmasında Y ve Z kuşağına mensup 898 kişi ile anket yapmıştır. Çalışmada Y ve Z kuşağının milliyetçilik algılarını ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmada Y ve Z kuşağının milliyetçiliği birbirlerinden farklı algıladığı sonucuna ulaşılmıştır (Balaban, 2024).

Özcan Güngör editörlüğünde 2022 yılında gerçekleştirilen *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar* çalışmasında ise Türkiye'nin yedi bölgesinden 423 Z kuşağı birey çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eser içerisinde konumuza en yakın olan iki başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki Katmer tarafından kaleme alınan *Z Kuşağı ve Siyaset* kısmıdır. Katmer burada Z kuşağının siyaset ve lider algıları ile seçmen eğilimlerini ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışma verilerinden ise Z kuşağının siyasete uzak olmadığı ama psikolojik veya psiko-sosyal oy verme yerine rasyonel oy verme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Katmer, 2022). İkincisi ise Yılmaz tarafından kaleme alınan *Z Kuşağı ve Dini Tecrübe* kısmıdır. Yılmaz bu bölümde Z kuşağının dindarlığını etkileyen nedenleri, dinden uzaklaşma sebeplerini ve inanç biçimlerini anlamayı amaçlamıştır. Çalışmada uygulanan anket Z kuşağının dindar olduğu ancak pratikler boyutunda bu dindarlığın kendisini göstermediği görülmüştür (Yılmaz, 2022).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde araştırmayla ilişkili olan kavramlar ele alınmıştır. Kavramsal Çerçeve kısmı oluşturulurken nitel yöntemin tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılarak erişim sağlanabilen ve dil yeterliliğine uygun basılı ve dijital literatür kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kısımda öncelikle kuşak sosyolojisine ve kuşak sınıflandırmalarına ardından ise çalışmanın katılımcılarının mensup olduğu Z kuşağına değinilmiştir. Daha sonra genel hatlarıyla dindarlık kavramından bahsedilerek Z kuşağının dindarlığı ele alınmıştır. Son kısımda ise milliyetçilik kavramı, Türkiye’de milliyetçilik, milliyetçilik-din ilişkisine değinilmiştir.

2.1. Kuşak Kavramı

Başlangıçta yalnızca biyolojik temelli olarak ele alınan kuşaklar zamanla kültürel bir kimlik olarak ele alınmaya başlanmıştır (McCrindle, 2021). Çünkü biyolojik temelli tanımın ortaya koyduğu tez zamanla geçerliliğini kaybetmiştir. Kuşakları biyolojik temelli olarak tanımlayanlar kuşakların; çocuklar ve anne-babaları arasındaki yaş farkı olduğunu aktarmakta ve kuşaklara 20-25 yıllık dönemler biçmektedir. Ancak bu tez zamanla geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü artık hem değişen toplumsal şartlar hem de imkânlar kişilerin hayatlarını değiştirerek evlenme ve çocuk sahibi olma yaşını daha da ileriye itmiştir. Eğer biyolojik tanımlama esas alınırsa şu anda kuşak sürelerinin uzaması gerekir ancak aksine günümüzde kuşak süreleri kısalmaktadır (McCrindle - Wolfinger, 2010, 8). Kuşakların değişimi beraberinde toplumların da değişimini getirmektedir. Bu sebeple kuşakların süresi aynı zamanda toplumların değişim süresini ifade etmektedir. Çünkü toplumda etkili olan kuşak beraberinde kendi kültür biçimini de getirmektedir. Getirdiği kültür ise zamanla içerisinde bulunduğu toplumun kültürü haline gelmektedir. Kuşak süreleri 40 yıl ile başlatılmış zamanla 20-15 aralığına düşmüştür. Bazı araştırmacılara göre ise bu sürenin 5-10 yıla kadar düşmesi de muhtemeldir (Demirkaya vd., 2015, 190; Saracel - Aksoy, 2020, 31; Güngör, 2022, 15). Bu sebeple kuşaklar artık biyolojik yerine sosyolojik temelli olarak tanımlanmaktadır.

Kuşak; aynı zaman aralıklarında doğarak benzer olayları benzer zamanlarda tecrübe eden, aynı kaderleri paylaşan, birbirlerine benzer özellikler sergileyen kişilerden oluşan

topluluklardır (Kohli, 2009, 1900; Marshall, 2005, 439; TDK, 2019). Burada önemli olan bireylerin paylaştığı yıllar değil o yıllarda beraber yaşadıkları toplumsal, siyasi, ekonomik vb. olaylardır. Çünkü yaşanan bu olaylar tecrübe eden bireylerde ortak davranış, duygu ve düşünceler ortaya çıkartır (Yüksekbilgili - Akduman, 2015, 426). Bundan dolayı bireyler kendi kuşağındaki bireylerle benzer, farklı kuşaklardaki bireylerle ise farklı özelliklere sahiplerdir (Chen, 2010, 132). Twenge, bu durumu insanların babalarından daha fazla yaşadıkları çağa benzediği şeklinde aktarmıştır (Twenge, 2022, 14-15). Kuşaklar çevredeki faktörlerden etkilenerken kendi karakterlerini oluşturduğu gibi kendileri çevrelerinde belirli değişimlere sebep olmuşlardır. Bu sebeple hiçbir kuşak kendinden önceki kuşaklardan bağımsız olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü tüm yönleri olmasa da önceki kuşaklardan muhakkak etkilendikleri ve benzerlik gösterdikleri yönleri vardır (Yelkikalan vd., 2010, 500).

Kuşak kavramının tarihini Antik Yunan ve Eski Mısır Uygarlığına kadar götüren araştırmacılar olmakla beraber bu konuda sosyolojik ilk çalışmaları ortaya koyan kişi Auguste Comte'dur. Comte, 1830-1840 yıllarında kuşakları birbirine yaptığı aktarımlarla sosyal ilerlemeyi sağlayan hareket eden kuvvetler olarak tanımlamıştır (Taş vd., 2017, 1034). Kuşaklar hakkındaki önemli isimlerden olan Karl Mannheim 1928 yılında kaleme aldığı "Kuşaklar Problemi (Das Problem der Generationen)" isimli çalışmasında ilk defa çoklu kuşaklara değinmiştir. 19. yüzyılda yapılan çalışmalarda kuşakların pozitivistler tarafından niteliksel ya da romantikler tarafından niceliksel olarak ele alınmasını eleştirmiş bunun yetersiz olduğunu vurgulayarak kuşakların sosyolojik olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Mannheim, 1952, 277-287). Mannheim'e göre kuşaklar ortak tarih ve kültürü paylaşır, benzer davranışlar sergileyerek meydana gelmektedir (Mannheim, 1952, 287).

2.1.1. Kuşak Sınıflandırmaları

Kuşak kavramına dair çalışmalar Batı'da 20. yüzyılın ikinci yarısında başlarken ülkemizde 21. yüzyılın başlarında popülerlik kazanmıştır (Ekşili - Antalyalı, 2017, 91). Kuşaklar tanımlanırken tüm dünyada ortak olan krizler, savaşlar veya gelişmeler gibi tüm ülkeleri etkileyecek olaylar göz önüne alınarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Büyük Buhran, İkinci Dünya Savaşı, küresel ekonomik kriz söz konusu gelişmelere örnek olarak verilebilir (Schewe - Meredith, 2004, 54-56). Bununla beraber aslında tüm insanlar içinde yaşadığı coğrafyanın birer parçasıdır. Bu sebeple küresel olan bu olayların yanı sıra içinde yaşanan

coğrafyaya özel olaylar da kuşakların şekillenmesi üzerinde etkili olmaktadır (Oblinger - Oblinger, 2005, 28-29).

Küreselleşme ile beraber artık coğrafyalar arasındaki sınırlar kalkarak benzer hayatlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu fikri savunanlara göre artık tüm dünyadaki gençler benzer tavırlar sergilemekte, benzer düşünmekte ve benzer hayatlar yaşamak istemektedir. Bu durum da ortaya “küresel kuşak” kavramını çıkarmaktadır (Edmunds - Turner, 2005). Bu sebeple mevcut olan kuşak sınıflandırmasında da Batı/Amerika merkeze alınarak yapılan sınıflandırmalar kullanılmaktadır (Bayhan, 2019, 29). Literatürdeki mevcut çalışmalarda pek çok farklı sınıflandırma mevcuttur. Sınıflandırmalarda Sessiz kuşak, Bebek Patlaması kuşağı ve X kuşağının tarihlerinde benzer görüşler varken Y ve Z kuşağının tarihleri hakkında farklılıklar mevcuttur (Yüksekbilgili - Akduman, 2015, 425). Bu çalışmada McCrindle ve Wolfinger tarafından 2009 yılında yapılan kuşak sınıflandırması esas alınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre günümüzde toplumları meydana getiren kuşakların tarihleri ise şu şekildedir; Sessiz Kuşak (1925-1945), Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964), X Kuşağı (1965-1979), Y Kuşağı (1980-1994) ve Z Kuşağı (1995-) (McCrindle - Wolfinger, 2014). Bu çalışma Z kuşağı ile ilgili olduğu ve Z kuşağının özellikleri fikirlerini etkilediği için yalnızca Z kuşağı ele alınacak diğer kuşaklara değinilmeyecektir.

2.1.2. Z Kuşağı

1995 yılı ve sonrasında doğanlar Z kuşağı olarak adlandırılmaktadır (McCrindle - Wolfinger, 2014, 12). X kuşağında televizyon, Y kuşağında bilgisayar gibi her kuşakta yeni bir teknolojik gelişme olmuştur. Ancak Z kuşağı ise kendisinden önce gerçekleşen tüm teknolojik gelişmelerin doğrudan içerisine doğmuştur. Bu sebeple teknolojiyi öğrenmek için ekstra bir çaba içerisine girmemişler neredeyse konuşmadan dahi bu aletleri kullanabilecek gelişkinliğe gelmişler ve bir anlamda da teknolojinin bağımlısı olmuşlardır (Csobanka, 2016, 67; Pauli vd., 2020, 10). Hayatlarının merkezine teknolojiyi koyarak onu her alanda kullanan Z kuşağı; sözlü iletişim yerine yazılı iletişim, kelimeler yerine emojileri, kitap okumak yerine ise bilgisayarla vakit geçirmeyi istemektedir. Bireysel bir kuşak oldukları için içerisinde bulundukları ortamda şahsi değerlendirilmek isteyen bu kuşak, katı hiyerarşik yapıların bulunduğu ortamlardan kaçınmaktadır. İlişkilerinde yüzeysel kalmayı tercih etseler de onlar için iş yerlerinde çeşitlilik önemlidir ve Z kuşağı, maddi konularda oldukça tutucu bir tavır sergilemektedir (Tang, 2019, 22-23). Sanal ortamda vakit geçirmeyi, dışarıda vakit geçirmekten daha değerli bulan Z kuşağı, teknolojinin içine doğmuş olmaları nedeniyle,

teknolojisiz bir dünyayı bilmemekte ve teknolojik cihazlar olmadan yaşamlarını sürdürebileceklerini düşünmemektedir (Taş vd., 2017, 1033).

Z kuşağı önceki kuşaklara kıyasla özgüvenleri yüksek, iletişim becerileri gelişmiş ve daha yaratıcı bir kuşaktır. İletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanabilmeleri sayesinde hem bilgiye daha kolay erişim sağlayabilmekte hem de birden fazla işi aynı anda yürütebilmektedir. İletişim araçları konusundaki bu yetkinlikleri ise onları sosyal hayatın geçmişten geleceğe uzanan köprüleri konumuna getirmektedir (Erdem, 2018, 219; Sarıbaş vd., 2016, 108). Bu kuşak bireyselliği ön planda tutması nedeniyle takım çalışmalarında zorluk yaşayabilmektedir (Igel - Urquhart, 2012, 16). Y kuşağının iletişimde e-postayı tercih etmesine karşın sosyal medyayı tercih eden Z kuşağı; iş ortamlarında dostluk isteyen, yeniliklere hızla adapte olan ve en son iletişim teknolojilerini kullanan bir nesil olarak öne çıkmaktadır. Teknolojiyi yaşamın doğal bir parçası olarak gören Z kuşağı, yazılı belgeler yerine sunumları tercih etmektedir (Erden Ayhün, 2013, 102'den atfen Williams, 2010, 12). İddia edilenin aksine sahip oldukları dijital alandaki bu bilgi ve yeteneklerini herhangi bir eğitime ihtiyaç duymadan kazandıkları tezine karşı çıkılsa da bu yetkinlikler bir anlamda onlar için içgüdüselidir (Somyürek, 2014, 65). Dijital dünyanın asıl sahipleri olan Z kuşağı, teknolojiyi yalnızca oyun ve eğlence için değil, her alanda etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu nesil, gerekli bilgiye hızla ulaşma ve gereksiz olanı eleme konusunda son derece yetkindir. Herkesin özgürlüğüne saygı ilkesini benimseyen bu kuşak yaşamdaki tüm unsurları önemsemekte ve saygısızlığı hak ihlali olarak değerlendirmektedir (Kuran, 2020, 131-132). Onlara göre farklı dinsel, ideolojik ve cinsel tercihler hoşgörüyü karşılanmalı ve farklılığı ne olursa olsun hepsine eşit davranılmalıdır (Özkan, 2023, 89).

Z kuşağı bireylerinde göze çarpan bir diğer özellik, hırslı ve maddeci bir yapıya sahip olmalarıdır. Teknolojiye olan hâkimiyetleri sayesinde hızla bilgiye erişebilmeleri ve değerlendirebilmeleri onları diğer kuşaklardan ayıran önemli bir noktadır. İnternetin sağladığı bu hız yaşamlarının her noktasına etki etmektedir (Gök vd., 2019, 81'den atfen Mishra vd., 2012, 97). Sıkça kullandıkları internet üzerindeki videoları normal hızda değil, hızlandırarak izlemeleri, hız konusundaki eğilimlerinin örneklerindendir (Kara, 2022, 205-206). Z kuşağı, aynı anda birden fazla konuya ilgi duyma konusunda oldukça gelişmiş bir yeteneğe sahiptir. Bununla birlikte, diğer kuşaklara göre motor becerileri en yüksek ancak konsantrasyonları en düşük olan nesil olarak tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2019, 18; Baysal Berkup, 2014, 224). Gelişmiş becerileri ve bilgiye erişim konusundaki geniş olanakları

sayesinde Z kuşağı kendi kendini eğitebilme kapasitesine sahiptir. Hem çalışma hem de öğrenme süreçlerinde aktif olmaları, bu kuşağın kendini eğitme yeteneğini destekleyen faktörlerdendir. Aynı zamanda, Z kuşağının tarihte en fazla eğitim alan kuşak olacağı öngörülmektedir (Taş vd., 2017, 1037).

Z kuşağı, bilgiye hızlı erişim olanakları sayesinde dünya genelinde meydana gelen olaylardan kısa bir sürede haberdar olmakta ve bu olaylardan etkilenmektedir. Bu durum, onları diğer kuşaklardan daha dikkatli, sosyal olaylara ve çevresel sorunlara daha duyarlı bir hale getirmekte, dünyayı değiştirme konusundaki kararlılıklarını ise artırmaktadır (Düzgün, 2020, 224). Küreselleşme sayesinde dünyadaki gençlerle aynı seviyeye gelen Z kuşağı bu sayede dijital çağın getirilerini de onlar kadar kullanabilmektedir (Ardıç - Altun, 2017, 18). Dünya gençlerinin bu etkileşimi beraberinde milli kimliklerin kaybolması düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Dharma vd., 2021, 10710). Bununla beraber Z kuşağının geleneksel inançlara ve aile değerlerine bağlı, sorumluluk bilincine sahip yeni muhafazakârlar olduğunu vurgulayanlar da vardır (Williams - Page, 2011, 10).

Kuşaklar isimlendirilirken hem kuşağa mensup bireylerin hem de yaşadıkları dönemin özellikleri göz önüne alınmıştır. İsimler, kuşaklara dair bilgiler verdiğinden dolayı kuşaklardan bahsederken onlara verilen isimleri zikretmek önemlidir. Z kuşağına verilen isimlerin çoğu onların teknoloji ile olan münasebetlerini ortaya koymaktadır. Örneğin fiziksel dünyadaki her şeyin dijital dünyada da olduğu dönemde doğdukları için “Fijital”; Y kuşağındaki “Ben” vurgusu yerine “Biz”i önceledikleri için “Biz Ekonomikiler” isimlendirmelerini almışlardır (Stillman - Stillman, 2017, 7-8). Z kuşağına verilen diğer isimlere ise; “Dotcom Çocukları”, “Instant Online (Her daim çevrimiçi)”, “İnternet Jenerasyonu”, “Dijital Yerliler”, “Next Generation (gelecek nesli)” ve “i-Gen” örnek olarak verilebilir (Somyürek, 2014, 66; Levickaite, 2010, 173; Prensky, 2001, 2).

2.2. Dindarlık Kavramı

"Dindar" kelimesi, Arapça "din" sözcüğü ile Farsça "-dar" sahiplik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Türk Dil Kurumu bu kelimeyi, *"din inancı güçlü, din kurallarına bağlı kimse, mütedeyyin"* şeklinde tanımlamaktadır (TDK, 2023). Türkçede uzun yıllardır yer etmiş olan bu sözcük, anlam olarak *"Allah'a inanmış ve bağlanmış kişi"* olarak da tanımlanabilmektedir. "Dindar" kelimesine "-lık" eki eklenmesiyle türetilen "dindarlık" ise "dinine sıkı sıkıya bağlı olma durumu" olarak ifade edilmektedir (Günay, 2006, 8).

"Dindarlık" kavramı, "din" kelimesinden türemiş olup gündelik dilde her ne kadar aynı anlamlarda kullanılsa da aslında bir dine inanan kişinin, dinin kurallarını hayatının bir parçası haline getirmesi, tutum ve davranışlarına yansıtması anlamına gelmektedir (Demir, 2020, 44). Bir kişinin dindar olarak kabul edilebilmesi için dini emir ve yasaklara uyarak bir anlamda dini, kontrol mekanizması olarak görmesi gerekmektedir. Bu bağlamda dindarlık; bireyin inandığı dine bağlılığını, dinin gereklerini yerine getirme durumunu ve kişisel düzeyde davranışlarını şekillendiren çok boyutlu bir olgudur (Subaşı, 2018, 43-61).

İnanan bir insanın dini inançları, duyguları, düşünceleri ve ibadetleri, dinin onun hayatındaki etkisini yansıttığı için bir bütündür. Dindar bireyler, dünyayı kutsal veya mitolojik kavramlar çerçevesinde değerlendiren ve yaşamlarını dini kurallara göre düzenleyen kişilerdir (Tarakeshwar vd., 2003, 377). Bu nedenle din; bir takım ilke, kural ve uyulması gereken emirler ve yasaklar bütünü olarak kabul edilirken dindarlık, bireyin kendi iradesiyle kabul ettiği bu kuralları hayata geçirme biçimidir (Bilgin, 2014, 76). Kişi, inandığı değerlere göre yaşamak ister ve bu yönde öğrendiği bilgileri davranışlarına yansıtır. Bu sebeple dindarlık, sosyal hayata etkisi nedeniyle önemli bir kavramdır (Yılmaz, 2014, 42). Dindarlığın sosyal hayatta yer edinmesi ise onu dinden ayıran en temel farktır (Ayten - Köse, 2019, 111).

Dinin içindeki çeşitlilikler nedeniyle tek tip bir dindarlıktan bahsetmek mümkün değildir. Farklı din mensuplarının dindarlık anlayışı aynı olmadığı gibi dindarlık da kişiden kişiye ve kültürden kültüre farklılaşmaktadır (Uysal, 2006: 74). Hatta aynı dini, aynı dini grup içerisinde paylaşılan insanlarda dahi dini yaşama biçimlerinde bireysel farklılıklar olabilmektedir (Hökelekli, 2020, 81). Bu farklılıklar dindarlığı tanımlama noktasında da devam etmiş ve dindarlığı tanımlama çalışmaları birçok bilim insanı tarafından ortaya konmuştur. Dindarlık üzerine yapılan araştırmalar arasında en çok kullanılan, Glock'un dört boyutlu dindarlık modelidir. Glock dindarlığı; inanç, ibadet, tecrübe ve etki olmak üzere dört boyutta ele almış daha sonra Fukuyama, bu modele bilgi boyutunu da ekleyerek dindarlık boyutlarını beşe çıkarmıştır (Stark - Glock, 1971; Kımtır, 2014, 230).

2.2.1. Dindarlık ve Gençlik

Z kuşağının önceki nesillere kıyasla davranış, tutum, dini-manevi tercihleri ve sosyal-politik düşünceleri oldukça farklıdır. Diğer kuşaklardan ayrılımlarının sebebi akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla birlikte zaman geçirme biçimlerinde belirgin bir farklılık

ortaya çıkmasıdır. Bu değişim, özellikle son yıllarda artan kaygı, depresyon ve intihar eğilimlerinde de kendini göstermektedir (Twenge, 2018, 23-36). Gençlik dönemi, dini uyanış ve bilinçlenmenin yanı sıra geleneksel değerlere karşı eleştirel tutumların gelişmesi, yeni dini arayış ve tercihlere yönelme, dine ilgisiz kalma veya dini gruplara tam aidiyet sağlama gibi davranış eğilimlerinin sıkça görüldüğü bir süreçtir (Hökelekli, 2018, 12).

Dünyadaki ilk küresel kuşak olarak tanımlanan Z kuşağı, dünyadaki gençlerle aynı kültürel deneyimlerle büyümekte, benzer yiyecekleri, modayı ve mekânları tercih etmekte ve bu küresel etki diğer pek çok alanda da kendini göstermektedir (Demir, 2022, 118). Türkiye'deki genç kuşak, Türk toplumuna ait kültürel özelliklere sahip olsa da küresel anlamda aynı dönemde ve dünyada büyüdüğü için diğer ülkelerin gençleriyle benzerlikleri bulunmaktadır (Lüküslü, 2008, 294). Çünkü sosyalleşmenin şartları artık değişmeye uğramış ve sosyalleşmenin gerçekleşmesi için aynı mekânda bulunma gerekliliği ortadan kalkmıştır (Güngör, 2012, 119).

Z kuşağı, kimi kesimlerce dini geleneklerin taşıyıcısı olarak görülürken, kimi kesimler tarafından ise tamamen dinsiz olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu iki görüş de Z kuşağının dindarlığını tanımlamak için yeterli değildir. Çünkü Z kuşağının dini anlama ve yaşama biçimleri diğer kuşaklardan farklıdır (Özkan, 2023, 85). Gençlerin dini yaşantı ve davranışlarını anlamaya yönelik çalışmalar 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Bu çalışmalarda gençlerin yüksek bir dini potansiyele sahip oldukları ancak aynı zamanda dini kararsızlık ve geleneksel değerlere eleştirel yaklaşma eğiliminde de oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de ise sekülerleşme ve çoğulculuk süreçleri her ne kadar gençlerin din anlayışını etkilemiş olsa da Türkiye'deki gençlerin dindarlık düzeyinin Batı ülkelerine kıyasla yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Hökelekli, 2018, 17).

Z kuşağının dine yaklaşımında, farklılıklara saygı ve bireyselleşme kavramları öne çıkmaktadır. Z kuşağı, kendilerine dayatılan dini inançlara ve bireyselliklerinin sınırlandırılmasına karşı eleştirel bir tutum sergilemekte ve ailelerinden farklı bir din anlayışı geliştirmektedir (Demir, 2022, 127). Bununla beraber bu kuşak, dinin manevi boyutunu ön planda tutarak dinin şekilsel ibadetler kısmından uzak durmakta, ancak dinden tamamen vazgeçmemektedir. Dini, manevi yönlerini besleyen bir unsur olarak görmektedir (Tanı, 2022, 31). Onlara göre kişiler dini tercihlerinde özgür olmalı ve din, siyasetten arındırılarak ahlak merkezli bir hale getirilmelidir (Özkan, 2023, 87). Gençler, Müslümanların din ve zaman arasındaki dengeyi kurduğu zaman bireysel ve toplumsal huzurun bulunacağına

inanmaktadır. Bu yapılırken de İslam'ın çağın gereksinimlerine göre değil, çağın İslam'a göre yorumlanmasını istemektedir. Çünkü eğer tam tersi yapılarak İslam çağa göre yorumlanırsa onlara göre İslam belirsizleşmektedir. Gençler, modernleşme-sekülerleşme sürecinde her ne kadar ibadet davranışlarında bir zayıflama gözlemlense de İslam'ı huzur ve mutluluk kaynağı olarak görmektedir. Din bir anlamda yaşadıkları bireyselleşmeden onları kurtarmaktadır. Bundan dolayı din, Türk gençliği için anlam ve değerini artırarak varlık göstermeye devam etmektedir (Yapıcı, 2020, 19-20).

Mannheim, kuşaklar arasında geçişlerin doğrudan olmadığını ve aracı bir kuşağın yumuşama sağladığını vurgulamıştır. Bu teze göre büyük ve küçük kuşak arasında “aracı kuşaklar” bulunmaktadır. Z kuşağının kendinden önceki kuşaklar ile temasını yumuşatan aracı kuşak ise Y kuşağıdır. Bu sebeple Y ve Z kuşağının hayat tarzları ve görüşleri diğer kuşaklara nazaran daha yakındır (Mannheim, 1952, 301). Kinnaman “Beni Kaybettin” kitabında özellikle Y kuşağı Hristiyanların dinden uzaklaşmalarını ve bunun nasıl çözüleceğini ele almaktadır. Ancak burada bahsettiği nedenler sadece Hristiyan dünyasında değil tüm dinlerde mevcuttur. Küresel dünyanın getirileri sonucunda dünyanın her yerinde benzer sorunlar yaşanmaktadır ve gençler önceki nesillere göre dinden uzaklaşmaktadır. Y kuşağı, Z kuşağının aracı kuşağı olduğu için Kinnaman tarafından ortaya konan tezler Z kuşağında da görülmektedir. Kinnaman, içerisinde bulunduğu ortam dolayısıyla gençlerin önceki nesillere kıyasla din ve dünya arasındaki dengeyi kurmakta zorlandıklarını vurgulamaktadır. Yaptığı çalışmalar sonucunda dinden ayrılan gençlerden daha fazlasının yeni fikir ve enerjilerle inançlarının canlandığı sonucuna ulaşmıştır. Ona göre kilise, eğitim, medya ve hükümet gibi kurumlar gençlerin inançları üzerinde etkili olduğu için yeni bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir (Kinnaman, 2022, 16-18).

2.3. Bir Bağlılık Türü Olarak Milliyetçilik

Milliyetçilik, Sanayi Devrimi sonrasında Batı Avrupa’da ulus-devlet kavramı ile yakın dönemlerde ortaya çıkan siyasi bir ideolojidir. Sanayi Devrimi sonrasında ülkelerde yaşanan hızlı değişimlerle baş edebilmek için milliyetçilik ideolojisi ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik hem Batı’da yer alan dağınık siyasi ve ekonomik örgütlenişte hem de Doğu’daki çokuluslu devletlerde ortaya çıkarak toplulukların örgütlenmelerine olanak sağlamıştır. Bundan dolayı milliyetçilik toplumların temel ideolojisi konumuna gelmiştir (Şen, 2008, 383).

Modern bir olgu olan milliyetçiliğin ilk kullanımı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazı araştırmacılar Fichte ve Herder'e kadar, bazıları ise Kant ve Rousseau'ya kadar gittiğini söylemektedir. 17. yüzyılda İngiltere'de, 18. yüzyılda Fransa ve ABD'de, 19. yüzyılda ise Almanya'da ortaya çıkan bu ideolojinin genel olarak 18. yüzyıl sonlarında Batı Avrupa'da ortaya çıktığı söylenmektedir. Milliyetçilik kavramı 1774 yılında Herder tarafından modern anlamıyla kullanılmış, 1789 yılında ise halkın fakir-zengin ve köylü-soylu gibi sınıf ayrımından kurtularak kenetlenmesi için kullanılmıştır (Tanilli, 2006, 115; Titizbaş, 2020, 11; Özkırımlı, 1998, 17). 1884 yılında İspanyol Kraliyet Akademisi sözlüğünde modern anlamıyla ilk defa kullanılmış ve *"her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim", "bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar"* olarak tanımlanmıştır. 1925 yılında ise İspanya Akademisi sözlüğünde *"aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif"* şeklinde tanımlanmıştır (Hobsbawm, 1993, 30). Sosyal bilimin konuları içine dâhil edilerek ele alınması da bu dönemlere denk gelmektedir (Özkırımlı, 1998, 2).

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan millet anlayışı, günümüzde yaygın olan bir yapı haline gelmiştir. İnsanlar tarih boyunca farklı kültür ve toplumlar içinde yaşamış ve bu durum, toplumların ve devletlerin örgütlenme biçimlerini belirlemiştir. Bu noktada milliyetçilik hem bir ideoloji hem de toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu ideoloji, kavim ve etnik kimlikleri esas almakla beraber onların üzerinde bir fikir olarak dünya genelinde hâkim bir güç haline gelmiştir (Karpas, 2022, 11-12, 35). Milliyetçiliği; Aydınlanma döneminin rasyonalizmi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin sonuçlarıyla ilişkilendirerek tanımlayanlara göre bu ideoloji millet içindeki bireyler arasında dayanışmayı sağlarken imparatorlukların yıkılmasına neden olmuştur. Çünkü milliyetçilik, etnik homojenliği öncelikle eğilimindedir. Bu nedenle homojen olmayan toplumlarda etnik azınlıklar varlıklarını sürdürme çabasıyla milliyetçilik için tehdit oluşturmaktadır. Günümüzde milli devletler, etnik azınlıklar sorununu azınlık hakları çerçevesinde demokratik yollarla çözmeye çalışmaktadır (Titizbaş, 2020, 10-11).

Literatürde milliyetçilik için çeşitli tanımlamalar kullanılmıştır. Azar Gat, bu durumu *"odadaki fil"* tanımlamasıyla açıklamaktadır. Ona göre herkes filin farklı bir tarafını görmekte ve fili ona göre yorumlamaktadır. Milliyetçilik de bulunduğu zaman ve mekâna göre farklı şekiller aldığı için hakkında çeşitli tanımlamalar mevcut olması kaçınılmazdır

(Gat - Yakobson, 2013, 2-3). Anderson'a göre milliyetçilik; modern dönemin hastalığıdır ve ondan kaçma şansı yoktur. İnsanların birbirini öldürmek yerine sınırlı hayaller için ölmeye razı gelmesinin altında da bu hastalıklı kardeşlik vardır (Anderson, 1995, 19-22). Ülken; milleti, kültür ve gelenek birliği içerisindeki toplum; milliyetçiliği ise toplumu bakılardan kurtararak milli kültürü hâkim kılmak için yapılan siyasi eğilim şeklinde tanımlamıştır (Ülken, 1969, 205; Ülken, 1969, 206). Bauer, kader topluluğu; Herder, dil birliği içerisindeki topluluk; Stuart Mill, türdeş toplum; Anthony Smith ise ortak toprağı ve ortak kültürü paylaşan insan topluluğu olarak millet tanımı yapmıştır (Özkırımlı, 1998, 14-17,23,112). Millet tanımlarındaki bu vurgular onların milliyetçilik hakkındaki fikirlerini de yansıtmaktadır.

Milliyetçiliğin tiplerine dair de çeşitli gruplandırmalar mevcuttur. Bunlardan ilki Hans Kohn tarafından yapılan Doğu ve Batı milliyetçiliğidir. Ona göre Batı milliyetçiliği Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi yerlerde ortaya çıkan bireysel özgürlük merkezli siyasi milliyetçiliktir. Doğu milliyetçiliği ise daha çok kültür temelli, dışarıya kapalı, etnik yapısı ile topraklarını şekillendirmeye çalışan bir milliyetçiliktir. Yani Batılı milliyetçilik daha demokratik ve iyiye; Doğulu milliyetçilik ırkçı ve kötü görülmüştür (Marshall, 2005, 504). Bir diğer sınıflandırma klasik sınıflandırma olarak da adlandırılan Devlet ve Etnik milliyetçilik sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırmada Devlet milliyetçiliği; halkta bulunan din, dil, ırk gibi farklılıklar ötesinde devleti esas alıp onun altında olan herkesi yalnızca yurttaş olarak gören ve kazanılıp kaybedilebilecek olan milliyetçiliktir. Etnik milliyetçilik ise daha çok kanla ilgili olan milliyetçiliktir. Kazanma veya kaybetme gibi bir durum söz konusu değildir (Krliç, 2007, 9; Marshall, 2005, 505).

Literatürde sıklıkla yer verilen son sınıflandırma ise modern sınıflandırmadır. Modern dönem tipleştirme Özkırımlı tarafından yapılan üçlü tasnif baz alınarak yapılacaktır. Özkırımlı 1998 yılında yayınlanan *“1970'lerden Günümüze Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış”* isimli çalışmada modern dönemdeki milliyetçilikleri İlkçi, Modernist ve Etno-sembolist olarak gruplandırmıştır. İlkçiler; milletlerin en başından beri olduğunu ve insanları bir arada tutan şeyin her zaman milliyetçilik ve kültür olduğunu söylemektedir (Çelik, 2022, 92). Bu anlayışta etnik kimlik merkezde bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, coğrafi hiçbir etken ondan daha önemli değildir (Yaşlı, 2008, 15). Sadri Maksudi Arsal'ın millet ve milliyetçiliğin hep bir arada olduğu, milletin olduğu yerde milliyetçiliğin kendiliğinden ortaya çıktığı tezi de İlkçi yaklaşımın örneklerindendir (Arsal, 1955, 139).

İlkçi yaklaşım, kendi içerisinde de doğalcı, biyolojik ve kültürel olarak üçe ayrılmaktadır. Doğalcılar etnik kökeni, biyolojikler genetiği, kültürelciler ise din, dil gibi geçmişten gelen unsurları milliyetçilik için esas kabul etmişlerdir. Her üç görüşün de ortak noktası milletlerin modern dönemden çok daha önce de var oldukları tezidir (Özkırımlı, 1998, 40-43).

Modernistler; milletlerin modern olgular olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre İlkçilerin söylediği gibi milletlerin milliyetçiliği yaratması gibi bir durum söz konusu değildir. Asıl milliyetçilikler sayesinde milletler var olmuştur (Gellner, 1992, 23-25). Onlara göre milliyetçilik ve millet kavramları 1780’den yani 18. ve 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Bu sebeple milletler modern dönemin ürünleridir (Aktürk, 2020, 633-635).

Etno-sembolistler ise bir nevi sentez olarak ortaya çıkmış ve İlkçiler ile Modernistlerin görüşlerinin eksikliklerini düzelterek orta yolu bulmuştur. Modernistlere göre Etno-sembolistler orta yol bulmaktan çok İlkçilerle aynı çizgide ilerlemişlerdir (Özkırımlı, 1998, 119-120). Etno-sembolcülere göre milletler her ne kadar modern olgular olsalar da temelleri çok daha eskiye dayanmaktadır (Smith, 2017, 36). Mit, edebiyat, mimari gibi milletlerin özünü oluşturan şeyler onlara modern dönemin çok öncesinden kalan unsurlardır (Titizbaş, 2020, 27).

Özkırımlı bu üçlü tasnife “*Milliyetçilik Tartışmasını Aşmak: Yeni Yaklaşımlar*” başlığı ile dördüncü bir başlık ekleyerek post modern dönem etkisindeki milliyetçiliği ele almıştır. Ona göre 1980 sonrasında milliyetçilik konusundaki iddialarda da yeni bir dönem başlamıştır ve post modern dönemin konuları olan toplumsal cinsiyet, kadın hakları, toplumsal sınıflar gibi başlıklar milliyetçiliğin içerisine girmiştir. Bu sebeple özellikle küreselleşme sonrası milliyetçilik yeniden ele alınmalıdır (Özkırımlı, 1998, 122-127).

2.3.1. Türkiye’de Milliyetçilik Tipleri

Milliyetçilik 19. yüzyılda Batı’da gelişen bir ideolojidir. Bu düşünceye göre Avrupa, "milletler" topluluğundan oluşmaktadır ve her milletin kendine özgü bir kültürü vardır. Bu kültür henüz tam anlamıyla şekillenmemiş olsa da halkın geleneklerinden ortaya çıkarılabilmektedir. Milliyetçiliğin kültürel boyutu gelişirken, bir yandan da siyasal milliyetçilik güçlenmiş ve birçok ülke, aynı "millet"i oluşturduklarını iddia ederek diğer milletleri içine alarak sınırlarını genişletme politikaları izlemişlerdir. Bazı devletler ise kendi

"millet"lerinin dağınık halde bulunduğu bölgeleri birleştirmeye çalışmışlardır (Mardin, 1990, 186-187).

Fransız İhtilali'nden sonra yayılan milliyetçilik akımı, bünyesinde birçok milleti barındırmasından dolayı Osmanlı Devleti üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Milliyetçilikten en fazla etkilenen kesimler, Osmanlı'nın Balkanlar'daki milletleri olmuş, bu milletler Batı ile fiziki ve kültürel temas içinde olduklarından milliyetçi düşüncelerle bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Bu hareketler, Batılı devletlerin de desteğiyle hızla yayılmış ve kısa sürede yeni bağımsız devletler kurulmuştur. İmparatorluğun sonunu getiren bu gelişmelerden dolayı devleti korumakla yükümlü olan Türk milleti, milliyetçi fikirlerden etkilenmekle birlikte, devleti koruma amacıyla birleştirici yaklaşımlar benimsemiştir. Bu yaklaşımlar sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarıdır (Zengin, 2019, 47-48). İlk başta ortaya çıkan Osmanlıcılık akımı beklenen etkiyi sağlayamayınca ardından İslamcılık akımı çıkmış o da istenileni başaramayınca ikisinin eleştirisi olarak Türkçülük ortaya çıkmıştır. Ancak, bu üç ideolojik akım arasında belirgin sınırlar yoktur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'daki devlet adamları ve aydınlarından hem Osmanlıcı hem İslamcı hem de Türkçü düşünceleri benimseyenler olmuştur. Çünkü bu akımların ortak amacı, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığı korumaktır. Bu sebeple, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük bir anlamda milliyetçiliğin farklı çeşitleridir (Kakışım, 2018, 221).

Türk milliyetçiliği, daha kapsayıcı olan Osmanlıcılık ve İslamcılıktan daha dar olan etnik Türk kimliğine doğru ilerleyen bir seyir izlemiştir. Bu seyir, bir yandan yapısal dönüşüm ve göç hareketlerinin beklenmedik bir sonucu olarak ortaya çıkarken, diğer yandan devletin kimlik oluşturma girişimlerinin de sonucudur. Bu süreçte devlet, toplumsal değişimle birlikte ortaya çıkan yeni kimlikleri genellikle görmezden gelmiş ve Türk adı altında yeni bir millet oluşmasına yol açmıştır. Bu yeni millet bu toprakların ya yerlisi ya da göçmen olarak buraya yerleşen diğer etnik ve Müslüman gruplardan oluşmuştur. Zaten Osmanlı'da kurucuların büyük çoğunluğu Türk kökenli aşiretlere mensup olsa da devlet etnik kimliği ile öne çıkmamıştır. Etnik Türkler bu dönemde daha çok köylerde aşiret grupları şeklinde yaşamıştır (Karpas, 2010, 18-19). Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın ulus-devlet anlayışıyla "Türk milleti" bilincini oluşturmaya çalışmıştır. Aynı zamanda seküler bir yapı oluşturmak için Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapıda önemli bir yere sahip olan "din" yerine devlet yapısına, İslamiyet öncesi "Türk" kültürü yerleştirilmiştir. Böylece içerisinde milli unsurlar barındıran modern bir devlet oluşturulmak istenmiştir.

Yeni oluşturulacak sistem için Türk tarihinin, kültürünün, toplumsal yapısının incelenmesi ve ortaya özünü koruyan modern devletler çıkabilmesi amacıyla harcamalar ve çalışmalar yapılmıştır (Noyan, 2017, 51). İnsanların ailelerinin yanında kendilerini ait hissettikleri gibi bireyler de kendi tarihleri ve milletlerinin olduğu yerde kendilerini ait hissetmektedir. İnsanlar, kendilerini bir millete ait hissettiklerinde bireysel olarak yaşadıkları güvenin yanında toplumlarda da dayanışma ve birlik sağlanmaktadır. Birliğin sağlanması için milli tarih alanında çalışmalar yapılmış ve bir anlamda milli tarih milliyetçilik hareketleriyle paralel olarak gelişmiştir. Bu nedenle, Türk milliyetçiliğinin başlıca temaları ve bu temaların kökenleri Türk millî karakterinde bulunmaktadır (Güngör, 1996, 74-78, 161).

Milliyetçilik, 1. Dünya Savaşı sonrası sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda varlığını koruyan tek ideoloji olmuş ve bu sayede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkin rol almıştır. Türk milliyetçiliği, başlangıcından günümüze kadar yaşanan tarihi tecrübelerin etkisiyle çeşitli şekillerde varlık göstermiştir. Her ne kadar farklılıkları bulunsa da tüm ideolojilerin ortak bir paydası her zaman olmuştur (Umur, 2016, 226-227). Bu çalışmada Türkiye'de milliyetçilik; literatürde görülen Resmi milliyetçilik, Köktenci milliyetçilik ve Sentezci milliyetçilik ayrımı üzerinden ele alınacaktır. Bu bağlamda her milliyetçiliğin etnik kökene, dine, ötekiyle yaşama ve gelecek muhayyilesine bakışlarına yer verilecektir.

2.3.1.1. Resmi Milliyetçilik

Osmanlıcılık ve İslamcılık, Türkçülüğü beslemiş bir anlamda da varlıklarını onun içinde devam ettirmişlerdir (Karpat, 2010, 605). 1923 yılından itibaren milliyetçilik önceki şekliinden farklılaşarak yeni bir form kazanmıştır. Önceden milliyetçilik Batı'ya karşı Doğu'nun savunucusu olma çizgisindeyken artık Batılılaşma çizgisine kaymıştır. Mevcut durumda Dünya Savaşı ve ardından yaşanan işgaller sebebiyle toplumda Batı karşıtlığı hâkimken yeni dönemde dini-milli birliği bitirme yolunda Batılılaşma adımları atılmıştır (Kakışım, 2018, 222). Oluşum aşamasında olan bu yeni Türk kimliği; Türklük, İslam ve modernliğin ayrılmaz birleşiminden meydana gelmektedir. Gökalp; Türklüğün etnik kültürü, İslam'ın manevi kültürü, modernliğin ise medeniyeti ifade ettiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı Türkler, Batı'nın bilimlerini alabilir ancak kendi dinlerinden ayrılmamalıdır (Karpat, 2010, 709-710). Bu sebeple Türkler; ahlakta Türklüğe, medeniyette Avrupa'ya, dinde ise İslam'a yönelmelidir (Baltacıoğlu, 1964, 3).

Cumhuriyetin millileştirme ve Türkleştirme çalışmaları Akçura ve Gökâlp'in görüşleriyle gerçekleştirilmiştir (Karpas, 2010, 774). Resmi milliyetçiliğin kurucusu Gökâlp olarak kabul edilmektedir. Atatürk'ün Gökâlp için "*etimin ve kemiğimin babası Ali Rıza Efendi ise, fikrimin babası da Ziya Gökâlp'tir* (Oral, 2006, 21)." ifadesi Gökâlp'in, Atatürk üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Bu sebeple yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Resmi milliyetçilik üzerinde Gökâlp'in etkilerini görmek kaçınılmazdır. Gökâlp, milliyet veya Türk milliyetçiliği yerine eserlerinde hep Türkçülük ifadesini kullanmıştır (Kara, 2018, 260). Resmi milliyetçiliğin etnik kökene, dine, ötekiyle yaşama ve gelecek muhayyilesine bakışları ise şu şekilde değerlendirilmektedir:

Etnik Köken: Aydınlar grubu kendi içerisinde etnik çeşitliliğe sahipti bu sebeple hiçbir zaman Türklük etnik kimlik olarak değerlendirilmemiş yeni bir kimlik olarak ele alınmıştır. Bu konuda Gökâlp'in de saf kan olmadığı, atalarından birinin Kürt olduğu kaynaklarda geçmektedir (Karpas, 2010, 692-693). Toplum, her zaman bireylerin üstünde görülmüş bu sebeple "*Fert yok, millet var; hak yok vazife var.*" sloganıyla önemli olanın etnik köken değil, tek ve benzeri olmayan kültüre sahip olmak olduğu ortaya konulmuştur (Karpas, 2010, 702).

Dine Bakış: Resmi milliyetçiliğin önde gelen isimleri dinin ve dini kurumların devlet üzerindeki yetkilerini azaltmak istemiş ama bunları yaparken dinin halk için önemini göz ardı etmemiştir (Karpas, 2010, 692). Gökâlp'e göre, en kutsal kişi Peygamber, en kutsal kitap Kur'an, en kutsal ibadet yeri Kâbe, en güzel dil ise Türkçedir (Kırzioğlu, 1977, 113-114). Gökâlp; İslamlaşmayı dini değerlerin toplum içinde canlandırılması, muasırlaşmayı ise Avrupa'nın bilgi ve teknolojisine erişim olarak tanımlamış ve bu üç akımın bir arada uygulanmasıyla Avrupa'da bir İslam Türkçülüğünün ortaya çıkabileceğini savunmuştur (Gökâlp, 1976; Türkdogan, 1983, 145-146). Bu çerçevede, Gökâlp de dönemin İslamcılar gibi İslam'ın özüne dönülmesi gerektiğini savunmuş, ancak bununla birlikte dini devlet işlerinden ayıran laik bir model oluşturmuştur (Günay, 1989, 230-233). II. Meşrutiyet Dönemi'nde, pek çok aydın din ve devlet işlerinin ayrılmasıyla ilgili çeşitli dergilerde yazılar yazmıştır ve Gökâlp de bu isimlerden biridir (Gökâlp, 1915; Hakkı, 1916; Hakkı, 1916; Sabit, 1915; Sabit, 1915; Sabit, 1915; Sabit, 1915). Gökâlp'in din konusunda asıl üzerinde durduğu nokta, modern toplumda dinin yeridir. Türk milliyetçiliğinin diğer unsurları gibi dini de ilk kez ayrıntılı şekilde ele alan Gökâlp olmuştur (Güngör, 1993, 50). Türk toplumunda Batı demokrasisinin hayata geçebilmesi için din ve devlet işlerinin birbirinden

ayrılması gerektiğini savunan Gökalp, bu düşüncelerine eserlerinde sıkça yer vermiştir (Gökalp, 1976, 28, 33). Gökalp'e göre Kur'an yalnızca dini meselelerle sınırlı kalmalı ve diğer konularda anayasaya uygun kararlar alınmalıdır. Ona göre, dini cemaatin birliği Kur'an'a, milletin birliği ise anayasaya dayanmalıdır (Heyd, 1950, 88-90). Gökalp'in toplumun laikleşmesi gerektiği düşüncesi, 1923'te yayımladığı *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde daha belirgin hale gelmiştir. Modern sosyoloji çerçevesinde İslamiyet'i sistematik olarak ele alan ilk din sosyoloğu olan Gökalp, Türk toplumunun din algısını şekillendirmiş ve laiklikle ilgili düşünceleri uzun süre Türkiye'de etkili olmuştur (Günay, 1989, 234-235; Keskin, 2003, 116-117). Gökalp'e göre din, insanlara kimlik kazandırarak toplumları biçimlendirmektedir (Yavuz, 1977, 217). Ümmetin millete göre daha geniş ve etkili bir yapıya sahip olması sayesinde ise farklı milletler bir araya gelerek bir bütün oluşturabilmiştir (Göksel, 1950, 20). Bu yönüyle de din, milletleri şekillendiren bir unsur olmuştur.

Ötekiyle Yaşam: Gökalp'in Türkçülük düşüncesini ortaya koymasındaki ana motivasyon, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak ve Anadolu'da birliği sağlayarak kurtuluşu mümkün kılmaktır. Gökalp'e göre, bu birlik etnik kökenle değil; din, dil ve ortak değerlere dayanan bir kenetlenme ile gerçekleştirilecektir (Oyman, 2020, 202). Ona göre millet; ırk, coğrafya veya soy temelinde değil dilde, ahlakta, ideale bağlılıkta ve dinde ortaklıkla oluşmaktadır. Ona göre ırk, yalnızca hayvanlar için aranan bir özelliktir insanların ırkının hiçbir önemi yoktur. Asıl önemli olan kişinin terbiyesi, eğitimi, ülküsü ve kendini ait hissettiği yerdir (Gökalp, 2019, 19). Gökalp, milleti, "*lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Şu halde Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımaktan başka çare yoktur.*" şeklinde tanımlamıştır (Gökalp, 2019, 13-18). Çünkü Gökalp'e göre eğer ırka dayalı bir ayrım yapılırsa, ülkedeki pek çok aydının bu millet tanımının içine giremeyeceğini bu nedenle kendini Türk olarak tanımlayan herkesin Türk kabul edilmesi gerektiğini ve yalnızca Türklüğe ihanet edenlerin cezalandırılmasının doğru olacağını savunmuştur (Gökalp, 2019, 20-21). Bu sebeple Resmi milliyetçilik, Türklüğe ihanet etmediği sürece farklılıklar karşısında hoşgörüyle durmuş ve bir ötekileştirme politikasına gitmemiştir.

Gelecek Muhayyilesi: Resmi milliyetçilikte tüm ırklar eşit sayıldığı gibi tüm milletler de eşit sayılmıştır (Bars, 2017, 45-46). Milletlerin kendilerini yükseltmesi birbirlerine kenetlenmeleri ile mümkündür resmi milliyetçiliğe göre de bu yükseliş Türkçülük ile sağlanabilecek ve sırasıyla Türkiyecilik, Oğuzculuk ve Turancılık hedeflerine

ulaşılacaktır (Gökalp, 2019, 24). Gökalp, Turancılık aşamasında tüm Türk devletlerinin dil ve kültürde birleşmesini hedeflemektedir. Hatta Yakutlar dışında hepsinin İslam'ı benimsemelerini ve bu sayede dinde de birlik sağlanmasını istemektedir (Gökalp, 2019, 21-25; Güngör - Şahin, 2022). Irkçılık merkezli Türkçülük yerine kültür ve terbiye merkezli Türkçülükle Türkler aslına dönecek ve büyük ülküyü gerçekleştirecektir (Kara, 2023, 65).

2.3.1.2. Köktenci Milliyetçilik

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman Batı'da ırkçı düşünce çok yaygın bir durumdadır. İnsanların doğuştan denk olmadığı hakkında iddialar ortaya atılmaktadır. Irk olarak aşağı görülenlerin haklardan mahrum edilmesinin ve toplumdan dışlanmasının insanlar için faydalı olacağı düşünülerek bu yolda politikalar izlenmektedir (Kakışım, 2018, 224). Türk milliyetçiliğinin bu şekilde dışlayıcı bir milliyetçiliği hiçbir zaman benimsemeyip her zaman birleştirici olduğunu söyleyenler olmakla beraber yurtdışındaki ırkçı milliyetçilik algısı resmi olarak olmasa da Türkiye'de de kendisine az miktarda taraftar bulmuştur. Irkçı dalga Türkiye'de kısa bir dönemde radikal çevreler içerisinde sınırlı kalmış daha sonra ise etkisini iyice yitirmiştir (Umur, 2016, 227).

Resmi Türk milliyetçiliğinin, Türklüğü kültür olarak değerlendirmesi ve kendisini Türk olarak tanımlayanları öyle kabul etmesi bu dönemde köktenci gruplar tarafından eleştirilmiştir. Köktenci milliyetçiliğin ilk savunucusu Dr. Rıza Nur sayılmaktadır. Nur, milletvekili olduğu dönemde görüşleri sebebiyle Atatürk ile sürtüşmeler yaşayarak yurtdışına çıkmış ancak Atatürk'ün vefatından sonra ülkeye dönmüştür. Onu dönüşünde manevi oğlu Atsız karşılamış ve Rıza Nur'dan sonra köktenci milliyetçiliğin temsilciliği Atsız'a geçmiştir. Köktenci milliyetçilik aşırıya gitmiş bir Resmi milliyetçilik değildir. Bu grup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak asimile olan kişileri Türk kanı taşımadığı sürece Türk kabul etmeyen, gayrimüslim azınlıkları baskılayan, etnik kökenleri sebebiyle Kürtleri aşağılayan, Resmi milliyetçilikten tamamen bağımsız bir çizgidedir (Kakışım, 2018, 224-225). Köktenci milliyetçiler, görüşleri ne kadar değişime uğramış olsa da Resmi milliyetçilere karşı saygıyla yaklaşmıştır. Atsız, Ziya Gökalp ve Rıza Nur gibi kurucuların Türkçülüğün önemli isimleri olduğunu belirtmiştir (Şanlı, 2010, 30).

1930'lu yıllarda ortaya çıkan bu görüş 1944 yılında temsilcilerinin içeriye girmesi ile sallantıya uğramış, dünyada ırkçılığın etkisini kaybetmesiyle de etkisini tamamen yitirmiştir

(Noyan, 2017, 61; Kakışım, 2018, 226). Köktenci milliyetçiliğin etnik kökene, dine, ötekiyle yaşama ve gelecek muhayyilesine bakışları ise şu şekilde değerlendirilmektedir:

Etnik Köken: Atsız, kendisini tanıyan isimler tarafından ırka inanan koyu bir ırkçı, Türk aşığı ve Türk'ün asil gördüğü kanının başka ırklarla karışmasına şiddetle karşı olarak tanımlanmıştır (Noyan, 2017, 59). Köktenci milliyetçiler, Türk soyunun üstün bir soy olduğunu ve Türkü Türk'ten başka kimsenin gerçekten sevmeyeceğini sadece çıkarları için seviyor gibi davranacağını savunmaktadır (Toprak, 2016, 61). Onlara göre Türk toplumunun sahip olduğu karakter özellikleri başka hiçbir toplumda bulunmamaktadır. Bu sebeple Türkler saf kanlarını korumalı ve bu noktada Avrupa'nın düştüğü hataya düşerek kanlarını başka ırklarla birleştirmemelidir. Türk milletinin diğer tüm milletlerden ileride olduğu düşüncesi "*Milletimiz, ne fedakârlıkta, ne milletseverlikte, ne yaratıcılıkta ve ne de müminlikte hiçbir millettten geri değil ve hatta ileridir.*" şeklinde sözlerine de yansımıştır (Kapıcı, 2022, 40-41; Kapıcı, 2022, 63-64'den atfen Atsız, 1997a, 113).

Dine Bakış: Köktenci milliyetçiliğin savunucularına göre İslam, Türklerin onu seçmesi ve çabaları sayesinde bu kadar yükselerek yayılabilmiştir. Onlara göre inanç, toplumların ilerlemesi için gereklidir ama bu inancın İslam olmasına gerek yoktur. İslam yerine bu inanç Türk inancı olan Şamanist inanç da olabilir. Dinin bilhassa İslam'ın Türk ulusal kimliğini zedeleyerek Araplaşmaya yol açacağını söylemiş onun yerine daha çok ahlakı tercih etmişlerdir. Ahlak sayesinde milletin güçleneceğini ve böylece zorlukları aşarak yükselip ilerleyebileceğini vurgulamışlardır. Köktenci milliyetçilere göre Türk toplumunun İslam'a ihtiyacı yoktur çünkü Türklük zaten yücedir. Eğer yücelmeyi İslam sağlamış olsaydı Müslüman olan tüm toplumların yücelmesi gerekeceğini vurgulamışlardır. Kendilerinin dine karşı her ne kadar şüpheleri ve mesafeleri olsa da dinin toplumdaki konumu sebebiyle din hakkındaki eleştirilerinde her zaman dikkatli olmuşlardır. Çünkü toplum tarafından inanılan din hakkında sürekli olumsuz tavır sergilemenin topluma saygısızlık olacağını düşünmüşlerdir (Kapıcı, 2022, 36-64). Onların bu noktadaki en net vurguları yükselmenin ve şerefın İslam'da değil Türklükte olduğu ve Türklerin Müslüman olarak İslam'a şeref kattığıdır.

Ötekiyle Yaşam: Köktenci milliyetçiler, Türklüğün bugüne kadar izlediği seyirde ahlakın ve diğer ırklarla karışmamanın etkisi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü başka ırklarla birleşmek sadece saf kanı bozmakla kalmayıp aynı zamanda ahlaki çürümeye de yol açmaktadır. Ötekiyle yaşam noktasında Hitler'in benimsediği gibi diğer ırkları tamamen yok

etme yoluna hiçbir zaman girmemiş sadece farklı ırklara sosyal hayat içerisinde sınırlı yer vermişlerdir. Onlara göre en üstün ırk Türk ırkı olduğu için devletin önemli noktalarında Türklerin bulunması gerekmektedir. Bunun nedeni olarak da tarihte farklı ırkların yüksek yerlere geldiği zaman Türklere zarar verdiği gösterilmektedir. Atsız bu konuda Türk dışındaki bütün ırkları bir tutmuş ve önemli yerlere gelmemeleri gerektiğini “*Sen Yahudi bir sarrafın maliye bakanı olmasına da ses çıkarmazsın. Kendi kesesini doldurmasına ve İsrail'e transferler yapmasına rağmen bütçeyi kabartacağı için sevinç bile duyarsın. Hatta Kürt devleti kurmak için bunca Türk'ün kanına giren şeyh Sait'in torunlarından birinin başbakan veya devlet bakanı olmasına da ses çıkarmazsın.*” sözleriyle ifade etmiştir (Kapıcı, 2022, 41-51).

Gelecek Muhayyilesi: Tüm Türk milliyetçiliklerinde olduğu gibi burada da ulaşılması gereken ülkü Turancılıktır. Tüm Türklerin birleştiği ve Türk dışındaki her topluluktan üstün olduğu bir gelecek düşünülmektedir. Bu birleşme öncelikle siyasi sonrasında kültürel bir birleşmedir. Köktenci milliyetçiler söz konusu birleşmenin ve hâkimiyetin tarihte daha önce yaşandığını bu sebeple bunu istemenin de en temel hak olduğunu savunmaktadır. Bununla beraber ülkülerin milletlere şahsiyet kazandırdığı, hedefler belirlediği ve bu manevi güç sayesinde milletlerin güçlerini koruyacağı iddia edilmektedir. Türkiye'nin gelecekte başarılı ve etkili olabilmesinin gençler sayesinde sağlanacağına inanılmaktadır. Eğer ülkü pasif değil de canlı tutulur ve bunun için maddi-manevi fedakârlıklar yapmak göze alınırsa başarının kaçınılmaz olduğuna inanılmaktadır (Güntürk, 2018, 25-62; Kapıcı, 2022, 58-75).

2.3.1.3. Sentezci Milliyetçilik

Muhafazakâr düşünce 1940'larda çeşitli yayınlarda ortaya çıkmış Seyyid Ahmet Arvasi, Erol Güngör, İbrahim Kafesoğlu gibi isimler Türk-İslam milliyetçiliğinin önemli savunucuları olmuştur (Umur, 2016, 235). İslam'ın ruhu ile Türkün kahramanlığının birleşmesinden oluşan milliyetçilik zamanla toplum içerisinde yayılmış bu dönemde İslamcılarının çoğunluğu da milliyetçiliğe karşı olumlu tavırlar takınmıştır (Çetinsaya, 2005, 443-447). Gökalp tarafından temsil edilen Resmi milliyetçilik anlayışına çeşitli eklemeler yapılarak bu dönemde yeni bir şekil kazanması sağlanmıştır (Yılmaz, 2005). Sentezci hareketin en önemli ismi olan Arvasi, Türkçülüğün Anadolu insanı üzerinde daha etkili olması için onu İslam'la harmanlamıştır (Umur, 2016, 693). Başlangıçta Türk-İslam Sentezi olarak adlandırılan bu görüş Türkçülük ve İslam'ın birbirine zıt olduğu gibi bir fikre yol

açacağı için Türk-İslam Ülküsü adlandırılmasına geçilmiştir. Sentezcilere göre İslam ve Türklük arasında zıtlık değil ortaklık vardır bu sebeple sentez sözcüğü yanlış düşüncelere sebep olabilecektir (Arvasi, 2015, 13). Bununla beraber sentez kelimesinin kullanılmasının da üzerinde durmamış önemli olanın kelimelerden çok manalar olduğu ve bu görüşün amacının İslam’la Türklüğü birleştirmek olduğu vurgulanmıştır (Arvasi, 2008, 376). Sentezcilere göre Türklüğün özü ile İslam’ın iman kısmı çelişmemekte aksine birbirini desteklemektedir. Bu birleşme sonucunda Türklerin millet olgusu güçlenecek, İslam ise canlanacaktır (Kapıcı, 2022, 57). Sentezci milliyetçiliğin etnik kökene, dine, ötekiyle yaşama ve gelecek muhayyilesine bakışları ise şu şekilde değerlendirilmektedir:

Etnik Köken: Türk-İslam sentezciliğinin teorisini kurgulayan Arvasi, hiçbir kavimciliği ve ırkçılığı kabul etmediğini ancak kişinin kendi kavmini sevmesinin de Peygamber sünneti olduğunu söylemektedir (Arvasi, 2008, 5). Kendilerini hep Müslüman Türk olarak tanımlamışlardır. Ancak Müslümanlığı Türklüğün önünde tutmuşlardır. Bu sayede de kendilerince ırkçılığın önünü kesmişlerdir (Kadioğlu, 2020, 825-827). Sentezciler de Resmi milliyetçiler gibi milliyetçiliğin temelde bir kültür meselesi olduğu ve tarihin yorumlanması sonrasında gerçekleşen pratikler olduğu noktasında hemfikirlerdir (Güngör, 1996, 78). Onlardan ayrıldığı nokta ise Sentezcilerin İslam dini ile Türk milletini bir bütün görüp, İslam’ı Türklüğün şartı olarak algılamalarıdır (Kakışım, 2018, 228).

Dine Bakış: Arvasi, Müslüman Türkler güçlü olduğu müddetçe İslam’ın da güçlü olduğunu fakat Türk yıkıldığı zaman İslam’ın da yıkılacağı tezini ortaya koyarak Türklük ve İslam’ın aynı yolda seyrettiğini ve bir anlamda bütünün iki parçası olduğunu vurgulamıştır (Arvasi, 2008, 6). Ona göre İslam dini milletleri güçsüzleştirmek yerine daha da güçlendirmektedir. Çünkü İslam’ın içinde de milliyet duygusunun önemli olduğuna ve olması gereken bir duygu olduğuna değinilmektedir. Önemli olan milliyetçiliğin şuurlu ve bilinçli bir şekilde yapılmasıdır. İslam ile milliyetçiliğin ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamak için “*Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslüman*” sloganını sıklıkla kullanmışlardır (Umur, 2016, 230-232). Türklük ve İslam’ın ilişkisi olmadığını söyleyenlerin ise Türklere zarar vermek isteyenler olduğu görüşüne sahiplerdir (Çetinsaya, 2005, 451). Eskiden sahip olduğu inançların Türkleri geliştirmeyeceğini, gelişimin yerleşik hayata geçtiklerinde karşılaştıkları İslam’la olduğunu kabul etmişlerdir. Daha önceden farklı dinler benimseyerek birbirinden ayrı düşen Türkler, İslam sayesinde birleşmiş ve

Türklüklerini muhafaza edebilmişlerdir (Yılmaz, 2005, 423-424). Bu sebeple sentezciler için din birliği de en az dil birliği kadar önemli olmuştur (Güngör, 1996, 133).

Ötekiyle Yaşam: Türk milletinin sahip olduğu hoşgörü, azınlıklar için her zaman güven kaynağı olmuştur. Çeşitli azınlıklar, Türklere hoşgörülerini sebebiyle her zaman güvenle yaklaşmış; Türkler ise azınlıklara her zaman huzur verdiklerinin bilincinde olmuştur. Onlara göre millet kendi içerisinde güçlü olduğu sürece azınlıklar tarafından bir zarar görmesi mümkün değildir. Fakat millet gücünü kaybettiği ve kendi içerisinde çatışmaya girdiği zaman azınlıkların millete zarar verme imkânı oluşmaktadır. Sentezcilere göre Türkler bu bilinçle azınlıklara iyi yaklaşmakta ve onların varlığından şikâyetçi olmamaktadır (Güngör, 1996, 141). Özellikle Müslüman azınlıklar için kapsayıcı bir tavır sergilemişlerdir. Öteki algılarında Irkçı milliyetçiler gibi kana dayalı değil ancak kültürel bir dışlayıcılığa girişmişler ve Müslümanlığı şart koymuşlardır. Bu sebeple Müslüman olmayan Türkler de onlar için bir nevi öteki konumundadır (Kakışım, 2018, 228). Buna rağmen genel tavırları farklılıkta bereket olduğu, bir arada yaşamının zararından çok faydası olacağı yönündedir. Herkes kendi milletini bilerek ve bildirerek beraber yaşama hakkına sahiptir (Arvasi, 1976, 10).

Gelecek Muhayyilesi: Sentezciler İslam'ın fetih hareketleriyle tevhit inancı yayma prensibini Turancılık fikriyle sentezlemiş bu sayede çağdaşlaşarak Türk-İslam sentezinin yeniden doğacını düşünmüşlerdir. İslam, tahrif edilmeden doğru okunarak uygulanırsa bu sayede geçmişte olduğu gibi bugün de hem Türk hem Müslüman olanlar dünyaya hükmedebilecektir (Arvasi, 2008, 5-6). Onlara göre Türkler başkalarına zulmetmediği gibi kendilerine de zulmedilmesine fırsat vermemelidir. Tüm Türklerin tek devlet ve tek bayrak altında toplanması için çalışılmalı ve bunu yapacak fikir adımlarının da ortaya çıkmasını beklemek yerine Türk gençleri bu doğrultuda yetiştirilmelidir. Sentezciler için de ulaşılacak ülkü; ekonomik, siyasi ve sosyal yönden gelişmiş büyük ve güçlü Türk devletidir (Arvasi, 1967).

Tablo 1. Türkiye’de Milliyetçilik Tipleri

	Etnik Köken	Dine Bakış	Ötekiyle Yaşam	Gelecek Muhayyilesi
Resmi Milliyetçilik	Türklük kültürüdür. Kendini Türk hissedenden herkes Türktür.	Din, ihtiyaçtır, olmalıdır. Ancak devlet işlerine karışmamalıdır.	Kendini Türk olarak tanımlayıp, Türklüğe ihanet etmeyen herkes kabul edilir.	Turancılık
Kökenci Milliyetçilik	Önemli olan kandır. Türk kanı taşımayanlar kendilerini ne kadar Türk olarak tanımlasa da Türk olamazlar.	Dindense ahlak daha önemlidir. Asıl şerefli olan Türklüktür.	Sosyal hayatta devletin önemli noktalarında olmadığı sürece var olabilir.	Turancılık
Sentezci Milliyetçilik	Milli kimlik korunmalı ancak dayatılmamalıdır. İslam çatısı altında birleşmek mümkündür.	İslam ve Türklük birbiriyle ilişki içerisindedir. İslam sayesinde Türkler güçlenmiştir.	Herkesin kendi milli kimliğini koruduğu hoşgörülü bir sosyal hayat mümkündür.	İslam’ın fetih anlayışı ile harmanlanmış bir Turancılık

2.3.2. Türkiye’de Milliyetçilik ve Din İlişkisi

Milliyetçilik ve din arasındaki etkileşim, özellikle modernleşme sürecinde sıkça tartışılan bir konudur. Batı’da, modern milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla birlikte dinin toplum üzerindeki etkisinin azaldığı görüşü hâkim olmuştur. Milliyetçilik ve din arasındaki ilişki, sosyal yapıları belirleyen en çok çatışan ancak bununla beraber birbirini en iyi tamamlayan unsurlardır. Genel olarak kabul gören görüş, modern milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla dinin etkisinin azalmaya başladığı yönündedir. Batı Avrupa örneği bu tezi destekler niteliktedir. Bununla birlikte, milliyetçiliğin dini dışlamadığı hatta bazen dinin yetersiz kaldığı alanları doldurduğu görüşü de vardır ve bu durum özellikle İslam toplumlarında görülmektedir (Titizbaş, 2020, 30; Kökce, 2021, 2777).

Modern dönemden önce din, insan yaşamını ve dünyayı anlamlandırmada merkezi bir yer almakla beraber milliyetçi ideolojilerin şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Aynı şekilde, milliyetçilik de dinin modern toplum yapılarındaki yerini belirlemede etkili olmuştur. Dinin bir ideoloji haline gelerek modern dünyada yeniden konumlanmasını milliyetçilik sağlamıştır (Bora, 2017, 98). Benedict Anderson, milletin

kutsal bir geçmişten gelerek ebedi bir geleceğe doğru ilerleyen bir yapıda olduğu için dinin bıraktığı boşluğu milliyetçiliğin doldurduğunu vurgulamaktadır (Anderson, 1995). Ancak, Anderson'un bu görüşüne katılmayan ve milliyetçiliğin dinden boşalan yeri alamayacağını savunan Kellas, Greenfeld, Smith gibi araştırmacılar da vardır (Kökce, 2021, 2779).

Milliyetçilik hareketleri, farklı ülkelerde milletlerin kendine özgü özellikleri ve içinde bulundukları koşullar nedeniyle çeşitli şekillerde görünürlik kazanmaktadır. Örneğin, 20. yüzyılda Türk milliyetçileri, milliyetçi yaklaşımı birliği sağlama adına önemli görürken, İslamcılar başlangıçtaki bu yaklaşımı ümmet birliğine tehdit olarak algılayıp reddetmiştir (Kara, 2017, 127). Türk milliyetçileri, İslam ile sorun yaşamamış hatta İslam'a mesafeli olanlar bile Türk milli kimliğini koruduğu için İslam'a değer vermiştir. Gökalp, milliyetçiliğini kültürel birlik üzerine temellendirmiştir. Ona göre millet, ortak kültür ve dini değerler üzerine kurulu, aynı dili konuşan ve aynı eğitimi alan bir topluluktur (Heyd, 1950, 51-53). Türk-İslam Sentezi de Türk milliyetçiliği ile İslam arasında bir sorun olmadığının göstergesidir. Türk milliyetçileri dini karşılıklarına değil yanlarına alarak ülkülerine ulaşmayı hedeflemişlerdir (Akıncı, 2013, 82-88). Bu sentez içerisinde Türklük ne kadar önemliyse İslam da o kadar önemli bir yer tutmuştur (Saygı - Aslan, 2020, 86).

2.3.3. Z Kuşağı ve Milliyetçilik: Eklektik Milliyetçilik

Mannheim, kuşakların oluşabilmesi için aynı dönemde yaşayan insanların ortak inanç, alışkanlık ve kültüre sahip olması gerektiğini söylemektedir. Ona göre her kuşak toplumsal değişime bağlı olarak kendine has bir bilinç oluşturmaktadır (Mannheim, 1952, 27). Bu nedenle, öncelikle günümüzde milliyetçiliğin durumunu ele almak ve buna dayanarak Z kuşağının bu konudaki tutumunu değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Milliyetçilik, 18. yüzyılda ulusal düzeyde önem kazanmış ve iki yüzyıldan uzun süredir siyasi, toplumsal ve hukuki süreçlerde etkisini göstermiştir. Bu süre zarfında gerçekleşen gerek ulusal gerekse uluslararası pek çok olayda milliyetçiliğin etkisi bulunmaktadır. 18. yüzyılda Fransız Devrimi sırasında olduğu gibi 21. yüzyılda da milliyetçilik, çatışma ve kargaşa ortamlarında etkin tutulmaktadır. Yaşanan çatışmaların başında ulus devletler içindeki hesaplaşmaların bir yansıması olarak etnik çatışmalar bulunmaktadır (Karadağ - Yaman, 2018, 85). Modern dönemde ortaya çıkan milliyetçilik küreselleşme ile beraber azalmak yerine 19. ve 20. yüzyıla göre daha da artış göstermiştir (Demir, 2020).

Sosyoloji literatüründe son dönemde sıkça kullanılan “banal (gündelik) milliyetçilik” kavramı milliyetçiliğin bugünkü ve gelecekteki durumunu ortaya koymaktadır. Banal milliyetçilik, egemenlik ve dinginlik sağlandığı zaman milliyetçiliğin toplumdan silinmeyeceği anlayışıdır. Bu anlayışa göre her ne kadar gündelik hayatta somut bir şekilde milliyetçilik olarak tanımlanmasa ya da yer bulmasa da pek çok söylem, eylem ve sembol milliyetçiliği hep canlı tutmakta ve içerisinde yaşanan ortam milli bir ortama dönüşmektedir. Milliyetçiliğin bu unsurlar arasında varlığını devam ettirmesi o kadar sıradan bir hal alır ki herhangi bir kargaşa, çatışma veya uluslararası başarılar yaşanıp da açığa çıkana kadar kimse var olduğunu fark etmemektedir. Kamu binalarının önündeki ve paralardaki bayraklar, söylemlerde kullanılan “biz”, “onlar” ifadeleri bunlardan bazılarıdır. Milliyetçiliğin sessiz bir şekilde varlığını koruyup kriz anlarında ortaya çıkmasını bazı araştırmacılar normalde suskun duran ama krizlerde çalan cep telefonuna benzetmektedir. Milli kimlik çeşitli etkenler aracılığıyla insanlara sürekli hatırlatıldığı için kriz veya milli başarı anlarında ortaya çıkması için ekstra bir şey yapılmasına gerek kalmamaktadır (Özkırımlı, 1998, 128).

Bu sebeple Z kuşağının milliyetçiliği ele alınırken içinde yaşadığı şartlar da göz önüne alınmalıdır. Örneğin göçmen problemi bu kriz anlarından birisidir. 2011 yılında kabul edilen ancak 2018-2019 yıllarında siyasetler tarafından geri gönderilme modeline geçilen Suriyeliler meselesi, medyada dışlama, nefret ve ayrımcılık söylemleriyle yer bulmaktadır. Söz konusu söylemler Türkiye’de ortaya çıkacak yeni milliyetçilik anlayışını şekillendirmektedir (Işık, 2020, 137-140). Zaman ve mekânın getirileriyle beraber Z kuşağında radikal bir tavır ortaya çıkmakta bu radikallik milliyetçiliklerine de yansımaktadır (Güngör, 2024).

Milliyetçiliğin hiçbir zaman kaybolmadığı kriz anlarında ortaya çıktığı ve bu çıkışta toplum şartlarına göre yeni şeklini aldığı tezleri Z kuşağının milliyetçiliğinde görünürlük kazanmaktadır. Mevcut literatürde konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar bunu destekler niteliktedir. Bu çalışmalarda ulaşılan bazı sonuçlar özetlenecek olursa;

Balaban (2024), Y ve Z kuşağının milliyetçilik algısını ölçmek için 898 kişiyle yaptığı araştırma sonucunda Türk olmak için en önemsiz şeylerin Müslüman olmak, Türkiye’de doğmuş olmak ve hayatının çoğunluğunu Türkiye’de geçirmiş olmak olduğunu asıl önemli olanın Türk hissetmek, Türk kurumlarına ve hukukuna saygılı olmak, Türk soyundan olmak olduğuna ulaşmıştır. Bununla beraber katılımcıların göçmenlere karşı

çoğunlukla olumsuz tutum sergiledikleri işsizlik, suç oranlarının artması, kültürün zedelenmesi gibi durumlardan onları sorumlu tuttuğunu vurgulamıştır (Balaban, 2024, 103-104, 143).

Katmer (2023) ise Z kuşağının seçmen davranışlarını anlamak için 30 kişi ile yaptığı görüşmeler sonucunda Z kuşağının siyasal kimliklerini milliyetçi ve milliyetçi muhafazakâr olarak tanımladıklarını bu milliyetçiliğin de göçmen probleminden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır (Katmer, 2023, 90, 101).

Bora ise kendisiyle yapılan röportajda konuyla alakalı yeni kuşaklarda şehirli, seküler, anti-İslamcı bir milliyetçiliğin canlandığını söylemiştir. Ona göre eski Türk mitolojisine, Atatürk'e ve Atsız milliyetçiliğine ilgi artmış ve önceki milliyetçilerden daha geniş görüşlü milliyetçiler ortaya çıkmıştır. Anti-İslamcı görüşleri de onları göçmen karşıtlığına yöneltmiştir (Bora, 2022).

Çeşitli araştırma şirketleri ve araştırma grupları tarafından yapılan Türkiye'de milliyetçilik araştırmalarında da yine benzer sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların Türk sayılabilmek için soyu, vatandaşlığı ve Müslümanlığı esas aldığı ve kendi milliyetçiliklerini 10 üzerinden puanlandırmaları istediğinde ortalamanın 7.5 çıktığı sonucuna ulaşılmıştır (Kentel - Ete, 2022). Başka bir araştırmada yine göçmen konusunda %79 oranında olumsuz görüşlere ve öfkeye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Hoffman vd., 2018). Yeni milliyetçiliğin içeriğinin; Müslüman, bağımsız ve özellikle Suriyeli mültecilerle ABD için yabancı karşıtı olduğu bir başka çalışma sonucunda ulaşılan verilerdir (Halpin vd., 2018).

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılara uygulanan yarı-yapılandırılmış mülakat sonuçları ele alınmıştır. 01.07.2024- 15.08.2024 tarihlerinde 1997-2002 yıllarında doğmuş 16'sı erkek 14'ü kadın toplam 30 Z kuşağı bireye uygulanan yarı-yapılandırılmış mülakata verilen yanıtlar üzerinden tiplendirilme yapılmıştır. Bu bölümde ilk başta literatürde yer alan Z kuşağının milliyetçiliğine dair verilerle bir çerçeve oluşturulmuş ardından katılımcıların yanıtları çalışmanın alt amaçlarına uygun başlıklar altında değerlendirilerek Z kuşağının milliyetçilik dinamikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

3.1. Olgusal Kimlik Bilgileri

Araştırmada kartopu örneklem tekniği ile EK-1'de de görüleceği üzere 14 kadın, 16 erkek toplam 30 Z kuşağı katılımcıya erişilmiştir. Katılımcıların rızaları alındıktan sonra görüşmelere başlanmıştır. Çalışmada 1995 yılı ve sonrasında doğanların Z kuşağı olduğu görüşü esas alındığı için katılımcılar 1997-2002 doğumlu olanlardan seçilmiştir. Z kuşağının yoğun mülteci göçleri olmadan önceki dönemi de hatırlayabilecek bireyleri olduğu için bu yaş aralığı seçilmiş ve araştırmaya katılım için yalnızca bu yıllarda doğmuş olma şartı aranmıştır. Katılımcılar her ne kadar bilgilerinin gizli tutulacağı ve ifadelerinin yalnızca bilimsel çalışmalar için kullanılacağı konusunda bilgilendirilseler de çalışma esnasında çekinerek kendilerini ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Cevap verme tarzlarında da karakteristik özelliklerini yansıtan Z kuşağı, kısa cevaplar vermiş cevaplarını biraz daha açmaları istendiği zaman ise aynı kelimelerle tekrara düşen ifadeler kullanmıştır. Konunun sıcak bir konu olması ve araştırmacının fiziksel durumu katılımcılarda çekinceler oluşturmuştur. Bu sebeple bazı sorularda cevap verirken çekinmiş ve tam şeffaflık sağlanamamıştır. Çalışmaya katılan katılımcılar cinsiyetleri doğrultusunda K ve E kodları ile kodlanmış, çalışmaya katılma sıralarına göre ise sahip olduğu cinsiyet kodları K1, E1 şeklinde numaralandırılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun eğitim durumu Üniversitedir. Yalnızca üç katılımcı Lisansüstü eğitime sahiptir. Gelir durumu olarak katılımcıların çoğunluğu kendisini orta olarak değerlendirmiş, beş katılımcı alt-orta olduğunu yalnızca bir katılımcı ise üst-orta olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların yalnızca dört tanesi evli geriye kalanları ise bekârdır. Ebeveynlerin eğitim durumuna bakıldığı zaman on katılımcının ebeveynleri denk okullardan mezun olurken kalan katılımcıların babalarının

eğitim durumu annelerinden daha yüksektir. Katılımcıların on dört tanesi öğrenci, on bir tanesi çalışıyor, üç tanesi çalışmıyor, bir tanesi stajyer, bir tanesi ise iş arıyor olarak mevcut durumlarını tanımlamışlardır. Yüz yüze görüşmeler tercih edilse de katılımcıların talepleri doğrultusunda altı katılımcı ile çevrim içi görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 15-35 dakika sürmüş, görüşmeler esnasında katılımcıların izni doğrultusunda kayıt alınıp daha sonra kayıtlar üzerinden deşifreler yapılmıştır.

3.2. Eklektik Milliyetçilik

Katılımcıların milliyetçilik algılarını anlamak için onlara sorulan sorular; etnik köken, dine bakış, ötekiyle yaşam ve gelecek muhayyilesi ana başlıkları altında hazırlanan ve bu başlıklardaki görüşlerini anlamayı hedefleyen sorulardır. Bu sebeple katılımcıların yanıtları bu dört ana başlık altında kendi aralarında gruplandırılarak ele alınmıştır. Her grup başlığından sonra o grubun öne çıkan genel özelliklerine değinilip ardından örneklerle başlıklar genişletilmiştir. Etnik köken, dine bakış, ötekiyle yaşam ve gelecek muhayyilesine dair katılımcıların verdikleri yanıtlar doğrultusunda pek çok tip ortaya çıkmıştır. Ancak yalnızca çoğunlukta olan tipler başlık olarak açılarak geniş şekilde ele alınmış bütün tipler ise her kısım sonunda değerlendirme başlığı altında verilmiştir. Tüm kısımlarda ana tipler başlıklarından sonra önce olgusal değerlendirmeye, daha sonra ise tüm tiplerin ele alındığı değerlendirme başlığına ve kendilerini ifade ederken sıklıkla kullandıkları kelimelerden oluşan kelime bulutlarına yer verilmiştir.

3.2.1. Etnik Köken

Kavramsal çerçeve bölümünde ele alınan milliyetçilik tiplerinin etnik köken konusundaki görüşlerini özetleyecek olursak; Resmi milliyetçiler, önemli olanın ait hissetme olduğunu ve kendisini Türk hissedenin Türk olduğunu vurgularken Köktenci milliyetçiler esas olanın kan olduğunu ve bir insanın her ne kadar Türk toplumu içerisinde asimile olsa da Türk kabul edilemeyeceğini söylemektedir. Sentezciler ise insanların milletini söylemesi ve sevmesinin esas olduğunu ama bunun ötesinde İslam altında bir birleşme yaşandığını vurgulamaktadır. Bu grup içerisinde katılımcılara; Türkçülüğün kökenine, kimlerin Türk olarak tanımlanacağına, Türklüğün kazanılan bir kimlik olup olmadığına ve Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışına dair dört farklı soru sorulmuştur. Konuyla ilgili Z kuşağının görüşleri ise dört grup altında değerlendirilebilir.

3.2.1.1. Kültür-Tarih Temelli Kapsayıcı Türk Milliyetçiliği

Bu grupta yer alan katılımcılar, Türk milliyetçiliğini bir ırk temelinde değil, daha çok kültür, tarih ve manevi değerlere dayalı bir aidiyet olarak tanımlamaktadır. Onlar için milliyetçilik, sadece biyolojik bir unsur değil, aynı zamanda kültürel bir mirastır. Bu sebeple Türk milliyetçiliği tarihsel olaylar, savaşlar ve milli mücadelenin sonuçlarıyla ilişkilendirilmektedir. Onlar için milliyetçilik, Türklerin tarih boyunca verdikleri mücadelelerin bir sonucudur. Bu grup Türk milliyetçiliğinin temelinde ortak kültürel değerler, dil ve tarih bilinci ile desteklenen ulusal birlik ve beraberliğin yer aldığını savunmaktadır. Bu sebeple Türk milliyetçiliği kültürel bir çatıdır ve kültürel olarak kendini ona ait hisseden, Türklük kimliği hissederek benimseyen ve Türklük için  alışanlar Türk'tür.

Katılımcı K1 *“Bence Türk doğan herkes Türk'tür yani kan bağıyla olabilen bir şey ama yani Kürt olup da daha sonra kendini Türkiye'ye ait hissedebilir. Daha çok bunu benimseyebilir, onlar da Türk sayılabilir diye düşünüyorum. İlla da kan bağı olmasına gerek yok tabii ki. Çünkü ırkımızı, geldiğimiz şeyi biz seçemiyoruz. Sonuçta nasıl hissettiğin de önemli.”* ifadeleriyle ırkın doğuştan gelen bir şey olduğunu bu sebeple insanların tercihleri olmayan şeye göre değil kendi tercihleri esas alınarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre önemli olan kişinin kendini nasıl tanımladığıdır.

K2 ise *“Bana göre kendini Türk hisseden ve Türk gibi yaşayan herkes Türk'tür. Türk gibi yaşamaktan kastım, Türk  rf, adet ve geleneklerine uygun aile düzen, kültür ve yaşam şekline uygun şekilde yaşayan herkes bence Türk gibi yaşıyordur, Türk gibi hissediyordur, Türk'tür.”* ifadesiyle Türklüğün tamamen kültürle ve kendini ait hissetmeyle ilgili bir durum olduğunu ifade etmiştir.

K3 *“Yani doğulabilir de ama olunur bence. Çünkü Türk doğup böyle Türk karşıtı olan çok insan var ünlülerde falan. Hazar Erg   l  mesela Türk doğmuş bir kadın ama Türklere karşı Ermeni soykırımı savunuyor ya da ne bileyim onun gibi şeyler.”* ifadeleriyle Türklüğün sadece kana indirilmesinin doğru olmadığını çünkü Türk doğduğu halde bu topraklar için kötü niyet besleyenler olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı E1 ve K4 de Türklüğü daha çok kültür olarak gördüğünü bu sebeple doğmak yerine olmayı istemenin esas olduğunu söylemiştir.

Katılımcı K5 önemli olanın kendini nasıl hissettiğin olduğunu *“Türk olunur. Çünkü bu biraz da yaşadığın şeyle alakalı bir şey. Yani birisi sonradan Türklerin içine dâhil olmuş*

olabilir. Mesela ülkemize sonradan mübadeleyle gelenlerde tamamen Türk olmayanlar da var ama şu anki devam eden nesilleri tamamen kendilerini Türk olarak görüyor. Yunan tarafından, Balkanlar tarafından göçmüşler gelmişler ama kendilerini Türk olarak görüyorlar.” örneği ile açıklamıştır. Aynı zamanda K5 kendi ırkını üstün görmenin esas olduğunu ama bunu yaparken diğer ırkları da küçük görmemek gerektiğini “Türk ırkı Türkler için önemlidir köken olarak oradan gelmiştir ama tamamen ırkçı değildir benim için. Ben kendimi düşünerek diğer ırkçı olan milletler gibi tamamen ırkçı olduğunu düşünmüyorum. Tamam, kendi ırkına önem verir bunu yaymak için uğraşır ama bunu yaparken de diğer milletleri asimile etmemeye çalışarak yaptığını düşünüyorum.” şeklinde ifade etmiş ve ben kıymetliyim ama diğerleri de kıymetsiz değil şeklinde bir yol izlemiştir.

K7 Türklüğü “Türkiye haritasında yaşayan bütün coğrafyamızın içerisinde aynı dine, aynı dile, aynı ırka mensup olmakla değil de aynı coğrafyada yaşayıp aynı acıları, aynı sevinçleri, aynı umutları paylaşan insanlara verilen etnik kökenin ismidir... Türk milliyetçiliği kültürle alakalıdır. Yani bir Azeri de bence Türk’tür bence bir Rum da Türk’tür bir Kürt de Türk’tür. Çünkü bizim kültürümüzle yoğrulmuştur yani ırkla alakalı değildir.” ifadeleriyle Türklüğü kültüre bağlamış ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayıp ortak dil ve dine mensup olmanın Türk kabul edilmek için yeterli olduğunu söylemiştir. Ancak bu tanımlamada göçmenleri dâhil etmediğini çünkü onların bu vatan için duygular beslemediğini “Ama bu göçmenlerden bahsetmiyorum. Tabi ki Suriyeli falan onlar Türk değil, vatandaşlık almaları beni ilgilendirmiyor. Vatandaşlık almayla da Türk olunmuyor zaten. Yani Türk bayrağını gördüğünde içinde bir kıpırtı oluşuyorsa Türksün, İstiklal Marşını dinlediğinde bir duygulanıyorsan ya da Çanakkale zaferinin yıl dönümü geldiğinde hüzünleniyorsan, Sarıkamış harekâtı senin için bir yassa ya da Viyana kuşatmasını duyduğunda için cız ediyorsa Türksün.” şeklinde ifade etmiştir.

E2 Türklüğü his merkezli tanımlamış ve ırk temelli tanımlandığı zaman çoğunluğun Türk olamayacağını “Yok kesinlikle kan bağıyla ilgili olamaz. Çünkü zaten şöyle bir şey eğer ki kan bağıyla ilgili olsaydı hiçbirimiz Türk olmayabilirdik yani kendini Türk diye tanımlayan insanların yüzde ellisinden çoğu rahat Türk değildir. Bu sebeple kan bağıyla ilgili olabileceğini düşünmüyorum. Zaten Türk milliyetçiliğinde öne çıkan isimlerin birçoğu Kürt zaten yani Kürt kökenli insanlar var mesela onların da normalde kendini Kürt diye tanımlaması gerekirdi eğer kan bağıyla ifade edilmesi gerekseydi. O yüzden kanla ilgili değildir.” şeklinde milliyetçiliğin tanınmış isimlerine de atıfla açıklamıştır.

K9 aslen Kürt olduğunu ama bunun kendisini Türk olarak tanımlamasının önünde bir engel olmadığını *“Ben Türk olunabileceğini düşünüyorum. Çünkü ben de aslında baktığımız zaman Kürt bir ailenin kızıyım ama Türkiye’de doğdum. Türkçe konuşuyorum. Türkiye’nin gelenek ve göreneklerine göre hareket ediyorum. Tabii onun içerisinde Kürtlük geleneklerini de devam ettiriyoruz ailecek ama ben kendi ülkemi seviyorum. Ülkem için uğraşıyorum. Ben o bayrağı gördüğümde ben o marşı dinlediğim an duygulanıyorum. Kendi ülkem için bir şey yapmak istiyorum. O zaman ben şu anda kendimi Kürt olarak tanımlayabiliyorum ama ben bu coğrafya içerisinde doğdum. Türkiye’de doğdum, Türkiye’de büyüdüm ve kendi ülkem için savaşıyorum, çabalıyorum. Kendi ülkemiz için çabalıyorum ve burası benim ülkem. Ben kendimi Türk olarak tanımlıyorum.”* şeklinde ifade etmiş ve önemli olanın ne hissettiğin, nasıl davrandığın olduğunu ortaya koymuştur.

K10 Türklüğün hisle alakalı olduğunu ve Türk olunabileceğini diğer katılımcılardan farklı olarak turistler üstünden ele almış ve *“Türk olunabilir bence. Çünkü turist olarak buraya gelip burada artık hayatını sürdüren birçok insan tanıyorum. Sosyal medyadan veya farklı yerlerden. Ve burayı çok sevdiklerini samimi bir şekilde hissedebiliyorum. Buraya bağlı olduklarını hissedebiliyorum. Görebiliyorum onların gözlerinde.”* ifadelerini kullanmıştır.

K12 normalde Türk doğulacağını ama Türk doğup bu ülkeye faydasından çok zararı dokunanlar olduğu için Türk de olunabileceğini *“Aslında Türk doğulur ama Türkiye’de Türk olan yani sözde Türk olan ama bunu denetim için olumsuz bir şekilde kullanan insanlar var. Ama ırkı farklı olup yani Türk olmayıp Türkler için daha yararlı insanlar benim için Türk doğmuş olan kişilerden daha değerlidir. Bu yüzden Türk olunur diye düşünüyorum.”* şeklinde ifade etmiştir. E13 de aynı noktaya değinmiş *“Kan bağı inkâr edilemez ve değiştirilmesi çok zor bir olgudur. Ancak ‘içimizdeki İrlandalılar’ sözü de yadsınamaz bir gerçektir. Yakın tarihte de gördüğümüz gibi kendi tarihine ve ırkına ihanet eden niceleri olmuştur. Bunun yanında Türk doğmadığı halde kendini Türk hisseden ve buna yakışır bir hayat sürenleri görmek de mümkündür. Bu bakımdan ırk değiştirmek zordur ancak imkânsız değildir.”* ifadeleriyle esas olan her ne kadar kan olsa da faydanın daha önemli olduğunu bu sebeple Türklük için daha faydalı olanın Türk sayılacağını söylemiştir.

E3 Türk tanımlanmayı dil temelli ele almış ve insanın konuştuğu dile ait olduğunu *“Bana göre bir ulusu tanımlamakta kullanılabilecek en güçlü öge dildir. Anadilinin Türkçe*

olduğu bilinciyle yaşayıp Türkçe konuşan insanlar Türk olarak tanımlanır.” ifadeleriyle aktarmıştır.

Katılımcı E15 Türklüğü tanımlarken diğer katılımcılardan farklı olarak vergi vermek şartını eklemiş ve Almanya’da yaşayan Türklerin bir kısmını Türklüğe dâhil etmemiştir. *“Bana göre Türk doğma gibi bir şey söz konusu değildir. Mesela Almanya’da yaşayan bir gurbetçi oy kullanırken hangi parti iyi yönetemez bu sayede Türkiye’ye 2 kere değil 3 kere tatile gelirim diye düşünüyorsa o kişi benim için Türk değildir. Sırf annesi ve babası Türk diye o da Türk olamaz. Bu şekilde düşünen kişi benim için ahmaktır.”* ifadeleriyle esas olanın kandan çok Türkiye’ye faydalı olmak ve Türkiye’nin iyiliğini düşünmek olduğunu aktarmıştır.

E16 ise Türklüğü tamamen hisse indirgemiş ve *“Türklük ne bir ırk ne bir cinsiyet meselesi, bir şahsiyet meselesidir. Türklük Avrupa’da Müslüman, Türkiye’de öksüz, mazlum coğrafyalarda ise beklenen Türk demektir. Ne Türk doğulur ne de Türk olunur. Türklük hissedilir.”* ifadelerini kullanmıştır.

3.2.1.2. Irk ve Biyolojik Bağ Temelli Türk Milliyetçiliği

Bu grup, Türk milliyetçiliğini ırk ve biyolojik bağ üzerinden değerlendirmektedir. Onlara göre Türklük, kan bağıyla doğrudan ilişkilidir ve milliyetçilik, genetik bir aidiyet olarak görülmektedir. Kişinin sonradan Türk kimliğini kazanması mümkün değildir. Etnik olarak Kürt, Arap gibi farklı kökenden olanların Türklük tanımından daha çok bu gruba girdiği görülmüştür.

Katılımcı K6 Türklüğün kan temelli olduğunu düşünmüş ve düşüncesini *“Bence doğduğu yerle, toprakla ilgili bir şeydir yani bağlı olduğu vatanına atalarının yaşadığı yerden gelen, onların devam ettiği şeydir... Türk kanını taşıyan ya da geçmişinde ve ailesinde Türk olarak bulunan kişiler. Yani sonradan olunmaz.”* şeklinde ifade etmiştir. Kişinin ait olmadığı bir kana kendini tam olarak ait hissedemeyeceğini düşünmektedir.

K9 kendi tanımladığı milliyetçiliği kültür merkezli ele almakla beraber şu anda hâkim olan milliyetçi düşüncenin ırk temelli olduğunu ortaya koymaktadır. *“Bence temelde kültür var ben yani olması gerektiğini düşündüğüm temelde kültür var ama şu an için ne yazık ki din, kültür ve kan olayları birbirine karıştı... Artık ırkçılığa kaymaya başladı ve kendini Türk olarak aktaran insanlar yüzde yüz Türk olduklarını bilmeseler dahi*

Türklük için bir şey yapmasalar dahi mevcut Türkçülüğü farklı emeller için kullanıyorlar ve tamamen kendi dışındaki insanları dışlayarak Türk toplumunun ve Türklüğün ön planda olması gerektirdiğini ve Türklüğün çok zirvede olması gerektiğini düşünüyorlar.”

E4 milliyetçiliğin önceden kültür temelli olduğunu ancak artık ırk temelli bir hal aldığını *“kendini Türkçü olarak ifade eden insanlardan gördüğümle genelde buna ırk ve kültür diyebilirim ama kültür de zamanla Türk kültürü olmaktan uzaklaşmış. Yani bunun tamamıyla ırka döndüğünü düşünebilirim. Yani benim açımdan temelinde ırk var diyebilirim.”* şeklinde ifade etmiştir.

K11 her ne kadar Türklüğün kapsayıcı olduğu söylene de buna katılmadığını, Türklüğün ırk temelli olduğunu söylemiştir. Ona göre Türklüğün kapsayıcı olduğunu söyleyerek kullanılan ifadeler de bile bir dışlama mevcuttur. *“Biz hep böyle ‘ne mutlu türküm diyene’ diyoruz ama mesela ben insanları sadece Türk diyerek yani kelime olarak bunu söyleyerek, ne kadar bunun herkesi kapsayıcı olduğunu söyleseler de ben böyle olmadığını düşünüyorum. Yani bunun daha ayrıştırıcı bir nokta olduğunu düşünüyorum açıkçası. O yüzden mesela Türk deyince Türkiye’de yaşayan bütün insanların kastedildiği söyleniyor ama ben bunun daha ayrıştırıcı olduğunu düşünüyorum. O yüzden Türk, Türkçülük, Türkiye gibi sürekli böyle Türk vurgusuyla aslında o insanların kendi kültürlerini gizlemek durumunda kalması gerekiyor. Ben bunun rahatsız edici bir şey olduğunu düşünüyorum. Yani mesela bir Suriyeli de bence Suriye kültürünü geri plana atarak düşünmemeli.”* ifadelerini kullanmış bununla beraber Türkiye’de doğup Türkçe konuştuğu için kendisinin Türk olduğunu ama Türk olmanın da bir zorunluluk olmadığını aktarmıştır. K11 diğer katılımcılardan farklı olarak çok fazla Türk vurgusuyla farklı ırktan olan Kürt veya Suriyeli insanları bastırdığımızı ve asimile ettiğimizi vurgulamaktadır.

K13 Türk sayılabilmek için esas olanın ırk olduğunu ancak bazen şartlara göre bunun değişebileceğine *“Bence Türklük bir nevi teslimiyettir ve bu teslimiyeti kan bağı olmayan bir insan kolay kolay edinemez üzerinde emanet durur. Ama bazı istisnalarda var tabi çevremde. Örneğin ırkı Türk olmayıp doğma büyüme Türk kültürüyle yaşamış ve bu duygularla bugüne gelmiş bu vatani seven, canını verebilecek bir insan da kendini Türk kabul edebilir.”* cümleleriyle ifade etmiş ancak ifadelerine *“Bu arada bir detay vermeliyim ki kendini Türklükle ayırtırmaya çalışmayan Kürtleri onlar istediği sürece Türk kabul ederim fakat Türkiye’ye geleli 10 sene olmuş bir Koreli ben Türk gibi hissediyorum derse onu Türklüğe sempati besliyor güzel ama Türk değildir derim. Bunların dışında Türk olunur*

ifadesini de her Türk doğan Türk olmayı başaramaz düşüncemden ötürü kabul edebilirim.” şeklinde sınırlama getirmiştir.

3.2.1.3. Türk Milliyetçiliğinde Din ve İslam Unsuru

Bazı katılımcılar, Türk milliyetçiliğinin dinle, özellikle İslam'la güçlü bir bağa sahip olduğunu savunmaktadır. Onlara göre, İslam, Türklükle iç içe geçmiş bir kimliktir. Bu grupta Türk milliyetçiliğinin dini bir temel üzerine inşa edilmiş olduğunu düşünülmektedir. İslamiyet'in, Türklüğün şekillenmesinde ve milliyetçilik algısında önemli bir rol oynadığına inanılmaktadır.

E5 Türklüğü *“Şöyle ki; burada ayırt edici unsur artık ne ırk ne de millettir. Burada önemli olan dindir. Bu görüşe göre Müslüman olmak Türk olmak ile eş değerdir. Müslüman olmayan ama ırk olarak Türk olan biri bu görüşe göre Türk değildir. Irk olarak Türk olmasa dahi kendini Müslüman olarak tanımlayan biri ise gayet tabi Türk'tür.”* şeklinde tanımlamış ve bu görüşünü *“Yüzyıllar boyu Türk'ler İslam'a o kadar kuvvetli hizmet etmişlerdir ki savaşılan gayrimüslimler bile Müslüman kelimesi ile Türk kelimesini eş tutmuş, 'Türkler geliyor' cümlesi korkulu rüyaları olmuştur. Oysaki gelenlerin çoğunluğunun bile Türk olduğunun söylenmesi imkânsızdır. Örneğin; Osmanlı ordusunun en kuvvetli askeri gruplarından biri olan Yeniçeriler devşirmedir. Bırakın Türk olmayı anadan doğma Müslüman bile değildirler. Bu sebeple bu görüşe göre Türk kavramı ırktan da milletten de ari bir şekilde din kardeşliğini tanımlayacak biçimde kullanılmalıdır.”* teziyle destekleyerek üstünlüğün takvada olduğunu bunun dışında insanların ırkına göre ayrılamayacağını *“Bir mümin, Doğu Türkistan'daki zulüm gören kardeşini Filistin'de zulüm gören kardeşine göre önceleyemez. İkisi de ona eşit mesafede olmak zorundadır.”* şeklinde ifade etmiştir. Ona göre *“Globalleşmenin ve büyümenin acayip derecede yüksek olduğu içinde yaşadığımız dünyada artık kan bağı ile belirleme yapmak safsatadan başka bir şey değildir.”*

Katılımcı E12 Türklüğün temelinde ırkla beraber dinin de etkili olduğunu *“Türk milliyetçiliğinin temelinde ırk ve din var.”* şeklinde aktarmıştır.

E15 Türklükte hem ırkın hem kültürün hem de dinin etkisinin olduğunu bunun gündelik hayattaki kullanımlarımızdan anlaşılabileceğini *“Bana göre Türkçülükte ırk ve kültür çok ağır basmakta ve yer yer din de var. Örnek olarak askerlerimizin ismine Mehmetçik dememiz.”* şeklinde ifade etmiştir.

K14 de Türk milliyetçiliğinin temelinde ırk olsa da önemli olanın din olduğunu söylemiş ve *“Türk milliyetçiliği, İslamiyet ile şekillenmiş, İslami değerlerle yoğrulmuş bir kimliktir. Bu bağlamda, Türkçülük hem kültürel hem de dini bir temele dayanır.”* cümlelerini kullanarak Türk milliyetçiliğinin İslam’ın kabulü ile ortaya çıktığını *“Türk milliyetçiliği, İslamiyet’in kabulü ile birlikte Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir şekil almış, modern anlamda ise 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında gelişmeye başlamıştır.”* şeklinde ifade etmiştir.

3.2.1.4. Eleştirel ve Modern Türk Milliyetçiliği

Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliği modern ve eleştirel bir bakışla ele almaktadır. Onlar için milliyetçilik, ırkçılıktan uzak, seküler ve kültürel bir kimliktir. Bununla beraber milliyetçiliğin zor dönemlerde ortaya çıktığını bu sebeple Türkler var olduğu sürece var olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

Katılımcı K1 Türklüğün her zaman var olduğunu ama ideoloji haline Atatürk’le beraber geldiğini *“Türklerin ilk ortaya çıktığı andan itibaren, var olduğumuz ilk andan beri vardır... Türk milliyetçiliği olarak söylendiğinde Atatürk ilke ve inkılaplarıyla başladığını söyleyebilirim. Yani Cumhuriyetle başlatabilirim.”* cümleleriyle ifade etmiştir. Bu noktada E5 de *“Atatürk Türk tanımlaması yaparken ırka veya dine dayanmamış, yurttaş olma iradesinin Türk olmak için yeterli olacağını savunmuştur. Bu sebeple, 19. yüzyılda Türk milliyetçiliği düşüncesinin tohumlarının ekildiğini ve 20. yüzyıl ile beraber bu düşüncenin tavan yaptığını ifade edebiliriz.”* cümlesiyle milliyetçiliğin daha önceden var olduğunu ancak Cumhuriyetle beraber artış gösterdiğini ifade etmiştir.

K4 *“Bence özellikle Cumhuriyet döneminden sonra bu daha çok oldu. Yani Osmanlının yıkılışından sonra Türkçülük akımı bu azınlıklar meseleleri falan olduktan sonra azınlıkları değil de sadece işte Türk kökenli insanlar kendini Türk saymaya başladı.”* ifadeleriyle milliyetçiliği K1 gibi cumhuriyet dönemine dayandırmaktadır.

K2 Türklüğün en başından beri var olduğunu ancak kriz anlarında daha belirginleştiğini ve günümüzdeki şartlardan dolayı şu anda görünürlüğünün arttığı *“Aslında Türk milliyetçiliği her zaman var ama şu noktada ön plana çıkıyor Türklerin özgürlük haklarına ve diline, dinine dil uzatıldığı zaman bence Türk milletçiliği ön plana çıkıyor. O yüzden bence bunun kesin bir tarihi yok. Sadece günümüzde biraz daha bu arttığı için Türk milliyetçiliği daha ön plana çıkmış durumda.”* cümleleriyle ifade ederek aslında bir anlamda

literatürde yer alan “Banal Milliyetçilik” kavramını tanımlamıştır. Katılımcı K3 de milliyetçiliğin zor durumlarda ortaya çıktığında K2 ile hemfikir olmakla beraber o bu durumu Göktürkler döneminde Çinlilerle yaşanan sorunlardan itibaren başlatmıştır.

K3 *“Başından beri ilk Türk ne zaman çıktıysa o zamandan beri ilk Göktürklerden beri bence var milliyetçilik yani onlar esaret altına giriyorlar ne bileyim asimile olmamak için adamlar sürekli kalkışma yapıyorlar. Yani kendi ülkelerini falan kurmaya çalışıyorlar. Yani ilk oldukları andan beri var. Kendilerini korumak için ortaya çıkmış.”* ifadeleriyle milliyetçiliğin zorluklarda ortaya çıktığını bu sebeple en başından beri var olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü ona göre Türklerle hep uğraşmıştır.

K5 de milliyetçiliğin Türklerde en başından beri olduğunu vurgulamakta ama diğer katılımcılardan ayrılarak bunun Türklerin kendi değerlerine bağlılığından kaynaklı olduğunu *“Türk milliyetçiliğinin ilk Türk devletlerinden itibaren olduğunu düşünüyorum. Genel olarak Türklerin kendi değerlerine önem vererek ilerlediğini düşündüğümünden.”* şeklinde söylemektedir. K10 da Türkler olduğundan beri milliyetçiliğin olduğunu ancak bunu tetikleyen şeyin özgürlük arayışı olduğu aktarmıştır.

E2 milliyetçiliğin başlangıcına dair herkesin farklı bir tarih veya olay düşünmesinin mümkün olduğunu ancak kendisinin milliyetçiliği Cumhuriyet ile bağdaştırdığını ifade etmektedir. *“Bu herkese göre değişebilir. Mesela kimisi 1071’ de Malazgirt’le Anadolu’ ya girdik ondan sonra Türkçülük kavramı başladı der, kimisi ilk düzenli ordu kuruldu der milattan önce 200’leri esas alır burada herkese göre yönü değişir. Benim için önemli olan şey çok da geriye gitmeye gerek olmadığı bu sebeple 1923 diyebilirim ben. Cumhuriyet kuruldu ve ben şu an cumhuriyetin ilan edildiği, cumhuriyetle yönetilen bir ülkede yaşıyorum.”*

E10 milliyetçiliğin hiçbir zaman tam olarak var olamadığını çünkü milliyetçilerin hep azınlık olarak kaldığını *“Türk milliyetçiliği akımı Osmanlı’nın son dönemlerinde itibaren başlıyor ama bana göre gerçek manada hiçbir zaman başlamadı. Gerçek manada Türk milliyetçileri hep ufak azınlıklar olarak kaldılar.”* şeklinde ifade etmiştir.

3.2.1.5. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi

Z Kuşağı'nın etnik köken hakkındaki görüşleri, belirli demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, ekonomik durum, medeni durum, mesleki durum ve eğitim durumu) üzerinden değerlendirildiği zaman bu genç kuşağın dünya görüşlerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Söz konusu faktörlere göre farklılaşmalar ve benzerliklerin; akademik, sosyolojik ve psikolojik bir dil kullanılarak tartışılması gençlerin etnik kökene bakışlarında din ve milliyetçilik algılarının etkisinin anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

1. Yaş: Katılımcıların yaşları (21 ile 27 arasında değişmektedir) da milliyetçilik algılarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Genç katılımcılar (örneğin, **K8, K10, E10, E11** gibi 21-22 yaş aralığında olanlar) milliyetçiliği tarihsel zorluklarla bağdaştırma eğilimindedir. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin başlangıcını Türklerin tarih sahnesine çıkışıyla ve özgürlük arayışlarıyla ilişkilendirerek milliyetçiliği daha çok bireysel aidiyet ve kültürel değerlere dayandırmaktadır. Genç katılımcılar arasında Türklüğün biyolojik bir unsurdan ziyade kültürel bir kimlik olarak tanımlandığı görülmektedir. Tanımlamalarında bireysel tercih vurgusunda bulunmalarında genç yaşta olmaları, daha küresel bir bakış açısına sahip olmaları ve eğitimlerine devam ediyor olmalarının etkisi bulunabilir. Daha genç olan grup Türklük kavramını kapsayıcı bir şekilde tanımlarken, daha ileri yaşlardaki katılımcılar (örneğin, **E2 ve K14** gibi 27 yaşında olanlar) milliyetçiliği daha muhafazakâr ve geleneksel bir perspektiften değerlendirmekte ve milliyetçiliği Cumhuriyet dönemiyle ilişkilendirmektedir. Bu yaş grubundaki katılımcılar, hem bireysel aidiyet duygusunu hem de toplumun ve tarihin etkilerini bir arada değerlendirme eğilimindedir. Türklük ve milliyetçilik tanımlamaları esnasında biyolojik bağlara atıfta bulundukları da görülmektedir. Bu durum, yaşın milliyetçilik algısında önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

2. Cinsiyet: Kadın katılımcıların çoğunlukla Türklüğü kültürel ve tarihsel olarak ele aldığı görülmektedir. Örneğin, **K1, K2 ve K3** gibi katılımcılar, Türklüğün sadece biyolojik değil, aynı zamanda bir aidiyet duygusu olduğunu vurgulamaktadır. Türklüğün kişinin hisleri ve bağlılığıyla kazanılabileceğini savunan bu grup, milliyetçilik konusunda daha kapsayıcı ve esnek bir bakış açısına sahiptir. Kadınlar arasında Türklüğün biyolojik bağlarla tanımlanmasına yönelik yaklaşımlar da bulunmakla birlikte, bu yaklaşımlar daha sınırlıdır. Erkek katılımcılar ise (örneğin, **E1 ve E5**), Türklük algısında din ve milliyetçilik unsurlarını daha fazla öne çıkarmaktadır. Erkek katılımcılar arasında, Türklüğün kan bağına dayalı bir aidiyet olduğu ve kişinin sonradan bu kimliği kazanamayacağı düşüncesi daha yaygındır.

Bununla birlikte, dini ve kültürel unsurların da önemli olduğuna dikkat çeken katılımcılar bulunmaktadır. Erkek katılımcılar, Türklük kavramını daha dar ve geleneksel bir bakış açısıyla değerlendirme eğilimindedir. Bununla birlikte, Türklüğü kültürel bir aidiyet olarak tanımlayan ve eleştirel bir bakış açısına sahip olan erkek katılımcılar da bulunmaktadır. Bu durum cinsiyet farkının milliyetçiliğin duygusal mı yoksa daha biyolojik bir aidiyet mi olarak algılandığını etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

3. Medeni Durum: Evli katılımcılar (örneğin, **K7, E2, E16**), milliyetçilik konusunu daha muhafazakâr, kültürel ve dini bağlamda katı bir kimlik olarak değerlendirirken; bekâr katılımcılar arasında (örneğin, **K9, E5**) milliyetçiliğin daha bireysel, esnek ve kapsayıcı bir aidiyet duygusu olarak tanımlandığı görülmektedir. Bekâr grup, bireysel tercihlerin ve hislerin Türklük kimliğini belirlemede önemli olduğunu savunmaktadır. Buna karşın, evli katılımcılar, milliyetçiliği daha çok toplum ile ailenin birlik ve bütünlüğü üzerinden tanımlama eğilimindedir. Bu grup, Türk kimliğini daha kolektif, muhafazakâr ve geleneksel bir çerçevede ele almaktadır. Bu durum, medeni durumun bireylerin toplumsal aidiyet algısını etkilediğini göstermektedir.

4. Eğitim Durumu: Lisansüstü eğitim almış katılımcılar (örneğin, **K5, K7 ve K14**), milliyetçiliği kültürel, tarihsel ve seküler bir temelde değerlendirmektedir. Bu katılımcılar, Türklüğü sadece etnik ya da biyolojik bir kavram olarak görmek yerine, kültürel ve tarihsel bir bağlamda değerlendirerek daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Daha düşük eğitim seviyesine sahip katılımcılar (örneğin, **K6, E6 ve E14**) ise Türklüğü daha çok biyolojik ve etnik bir bağlamda değerlendirmektedir. Bu katılımcılar, Türklüğü tarihsel ve kültürel mirasla tanımlarken, bireyin kendi aidiyet hislerine de önem vermektedir. Özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip katılımcılar, Türklük kavramını aidiyet ve kültürel birlik olarak görme eğilimindedir. Bu durum, eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte milliyetçilik algısının daha geniş ve kapsayıcı bir perspektife kaydığını göstermektedir.

5. Mesleki Durum: Çalışan katılımcılar (örneğin, **K1, K2, K4, K9, E2, E4, E13**) genellikle milliyetçiliği daha kapsayıcı ve modern bir çerçevede değerlendirmektedir. Bu katılımcılar, Türklüğü bir aidiyet duygusu ve kültürel bir miras olarak görmekte, kişilerin kendilerini Türk olarak tanımlamalarını esas almaktadır. Bu gruptaki katılımcıların düzenli bir iş hayatına sahip olmaları ve toplumla daha fazla etkileşim içinde bulunmaları, milliyetçilik algılarının daha açık fikirli ve kapsayıcı olmasını etkilemiş olabilir. Üniversite öğrencisi olan katılımcılar (örneğin, **K8, K11, K12, E1, E6, E10, E11, E12**) milliyetçiliği

genellikle kültürel ve manevi değerler bağlamında tanımlamaktadır. Bu katılımcılar arasında, Türklüğü hissetmek ve ona bağlılık göstermek önemlidir. Çalışmayan katılımcılar (örneğin, **K3, K6, E14**) ise Türklüğü daha biyolojik ve etnik kökenle ilişkilendirme eğilimindedir. Bu katılımcıların ekonomik bağımsızlıklarının olmaması ve toplumla sınırlı etkileşimleri, milliyetçilik algılarını daha katı ve dar bir çerçevede değerlendirmelerine neden olabilir.

6. Ekonomik Durum: Ekonomik durumu "orta" olan katılımcılar (örneğin, **K1, K4, E1, E7**) Türklük konusunda daha kapsayıcı ve kültür temelli görüşlere sahipken, "alt-orta" gelir grubuna mensup katılımcılar (örneğin, **E3, E4, E14**) milliyetçilikte daha çok biyolojik ve etnik köken vurgusunu öne çıkarmaktadır. Ekonomik olarak daha zayıf durumda olan katılımcıların, milliyetçilik algısında daha korumacı ve ırksal temellere dayalı bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Bu katılımcılar, milliyetçiliği, toplumsal ve ekonomik güvenliğin bir aracı olarak algılamaktadır. Ekonomik durumunu "orta-üst" olarak belirten katılımcılar (örneğin, **E15**) ise milliyetçiliği hem kültürel hem de faydacı bir çerçevede değerlendirme eğilimindedir. E15 gibi katılımcılar, Türklüğü hem kültürel değerlere bağlılık hem de bireyin Türkiye'ye olan katkısı üzerinden tanımlamaktadır.

Z Kuşağı'nın milliyetçilik ve etnik köken konusundaki tutumları, bireysel kimlik arayışlarının ve toplumsal bağların bir yansıması olarak görülebilir. Bu gençler, milliyetçiliği ve etnik kimliği yeniden tanımlarken, aidiyet duygusunu güçlendiren veya bu duyguyu sorgulayan unsurları benimsemekte ya da reddetmektedir. Kentel ve Ete tarafından 2022 yılında Türkiye genelinde 1255 kişiyle yapılan anket sonuçlarında da katılımcıların kendilerini milliyetçili tanımlama oranları 10 üzerinden 7.5 çıkmıştır. Türk sayılabilmek için en önemli unsur sorulduğunda ise %43 "*T.C. vatandaşı olmak*", %30 "*Türk soyundan olmak*" ve %16 "*Müslüman olmak*" yanıtını vermiştir. Katılımcılara daha sonra "*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes Türk olarak tanımlanmalıdır*" ifadesi yöneltildiğinde ise %46 buna katılmış, %44 ise bu ifadeyi onaylamamıştır (Kentel - Ete, 2022). Daha geniş bir örneklemden ulaşılan bu sonuçlar da yukarıdaki verileri destekler niteliktedir. Katılımcılar arasında etnik veya dini kimliğe vurgular olmaklar beraber çoğunluk Türkiye topraklarında doğup bu topraklarda yetişmeyi yani bir anlamda vatandaşlığı Türklük olarak kabul etmektedir.

Psikolojik açıdan bakıldığında, Z Kuşağı'nın milliyetçiliğe dair tutumları, kimlik inşası süreçlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Bu gençler milliyetçilik ve etnik

kimlikleri; kişisel değerler, inançlar ve toplumsal rollerle dengelemeye çalışmaktadır. Biyolojik bağ temelli milliyetçilik, güvenlik ve aidiyet ihtiyacını karşılarken, kültür-tarih temelli milliyetçilik, bireysel kimlik ve toplumsal kabul arayışını ifade etmektedir.

Sosyolojik olarak, Z Kuşağı'nın milliyetçilik ve etnik kimlik algıları, toplumsal değişimlerin ve küreselleşme süreçlerinin bir yansımasıdır. Bu gençler, milliyetçiliği ve etnik kimliği, hem yerel hem de küresel dinamikler içinde yeniden tanımlamakta, bu süreçte geleneksel normlara ve modern ideallere uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, din ve milliyetçilik arasındaki ilişki, toplumsal normlar ve kültürel değerler için bir çatışma veya uyum alanı olarak ele alınmaktadır.

3.2.1.6. Değerlendirme

Z Kuşağı üyelerinin etnik köken ve milliyetçilik ilişkisine dair ifadelerinden hareketle çeşitli görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların görüşlerini daha derli toplu ve sosyolojik bir perspektifle ele almak için tiplerle kolaylaştırıcı rol üstlenecektir.

1. Kültür-Tarih Temelli Kapsayıcı Türk Milliyetçiliği: Bu tipte, Türk milliyetçiliği ırk temelli değil; kültür, tarih ve manevi değerlere dayalı bir aidiyet olarak tanımlanmaktadır. Katılımcılar, Türklüğü sadece biyolojik değil, kültürel miras, ortak tarihsel deneyimler ve dil üzerinden şekillenen bir kimlik olarak görmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, Türklüğü his temelli tanımlayarak, kendini Türkiye'ye ait hissedenden herkesin Türk sayılabileceğini savunur.
- K7, Türklüğü kültüre dayalı bir kimlik olarak tanımlayarak, Türkiye'de yaşayan herkesin Türk kültürü ve ortak değerler doğrultusunda Türk sayılabileceğini belirtir.
- K9, Kürt kökenli olmasına rağmen Türkiye'ye olan bağlılığı nedeniyle kendini Türk olarak tanımlayabileceğini savunur.

2. Irk ve Biyolojik Bağ Temelli Türk Milliyetçiliği: Bu tipte, Türk milliyetçiliğini ırk ve biyolojik bağlar üzerinden tanımlamaktadır. Bu katılımcılar,

Türklüğün kan bağıyla doğrudan ilişkili olduğunu savunur ve milliyetçiliği genetik bir aidiyet olarak görürler.

Örnek Katılımcılar:

- K6, Türklüğün kan temelli olduğunu ve kişinin sonradan Türk olamayacağını savunur.
- K11, Türklüğün ırk temelli bir yapı olduğunu ve bu yapının kapsayıcı olmadığını, aksine ayrıştırıcı olduğunu belirtir.
- K13, Türk olmanın biyolojik bağa dayalı olduğunu, ancak bu bağın kültürel olarak da desteklenmesi gerektiğini savunur.

3. Din ve İslam Temelli Türk Milliyetçiliği: Bu tipleme, Türk milliyetçiliğinin dinle, özellikle İslam’la iç içe geçmiş bir kimlik olduğunu savunmaktadır. Katılımcılar, Türklüğü sadece ırk veya kültür değil, aynı zamanda dini değerler üzerinden tanımlamaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- E5, Müslüman olmanın Türk olmakla eşdeğer olduğunu ve ırkın bu noktada ikincil bir öneme sahip olduğunu savunur.
- K14, Türk milliyetçiliğinin İslamiyet’le şekillendiğini ve bu nedenle milliyetçiliğin dini sınırlar içinde tanımlanması gerektiğini belirtir.
- E12, Türklüğün temelinde hem ırk hem de din olduğunu savunur.

4. Modern ve Eleştirel Türk Milliyetçiliği: Bu tipleme, Türk milliyetçiliğini modern, seküler ve eleştirel bir perspektiften ele almaktadır. Katılımcılar, milliyetçiliği tarihsel süreçler içinde şekillenen, eleştirilmesi ve sorgulanması gereken bir ideoloji olarak görmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K3, Milliyetçiliği, Türklerin tarih boyunca yaşadıkları zorluklar ve mücadeleler bağlamında tanımlar, ancak bu ideolojinin zamanla nasıl değiştiğini ve farklılaştığını da aktarır.

- E10, Milliyetçiliğin tarihsel olarak hiçbir zaman tam anlamıyla var olamadığını savunur.
- K2, Milliyetçiliğin özellikle kriz anlarında ön plana çıktığını, ancak bunun sürekliliğinin sorgulanması gerektiğini belirtir.

5. Milliyetçiliği Ulusal Bir Misyon Olarak Görenler: Bu tipteki katılımcılar, milliyetçiliği ulusal bir misyon ve sorumluluk olarak görmektedir. Onlara göre Türk milliyetçiliği, tarihin belirli dönemlerinde ortaya çıkan ulusal hedefler doğrultusunda şekillenmiştir. Geçmişte verilen ulusal mücadeleler, milliyetçilik anlayışlarını belirlemiştir. Bu tipteki katılımcılar, milliyetçiliği ulusal birliğin ve kimliğin korunması için gerekli bir ideoloji olarak değerlendirmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, Milliyetçiliğin Türklerin varlığıyla eşdeğer olduğunu, ancak ideolojik hale Atatürk'le birlikte geldiğini savunur.
- K5, Türk milliyetçiliğinin, Türklerin tarih boyunca kendi değerlerine bağlılıklarını sürdürme misyonu ile şekillendiğini ifade eder.

6. Milliyetçiliği Sosyo-Kültürel Yapı Olarak Görenler: Bu tipteki katılımcılar, milliyetçiliği belirli bir sosyo-kültürel yapının korunması ve sürdürülmesi olarak tanımlamaktadır. Onlar için milliyetçilik; toplumsal normlar, örf, adet ve geleneklerin korunmasıyla ilgilidir. Bu katılımcılar, kimliklerini kültürel normlar ve toplumsal değerler üzerinden inşa etmektedir. Bu normlara bağlılık, onların milliyetçilik anlayışını şekillendirmektedir. Bu tipteki katılımcılar, milliyetçiliği toplumsal düzenin korunmasını sağlayan bir araç olarak görmektedir. Milliyetçilik, bu bağlamda, kültürel sürekliliği ve toplumsal uyumu desteklemektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K2, Türklüğü sosyo-kültürel bir kimlik olarak tanımlar ve Türk örf, adet ve geleneklerine uygun yaşayan herkesin Türk sayılabileceğini belirtir.
- E15, Milliyetçiliği, Türk toplumunun kültürel değerleri üzerinden tanımlar.

7. Milliyetçiliği Evrensel Bir Kimlik Olarak Görenler: Bu tiplemede, milliyetçilik belirli bir ulus veya etnik kökenle sınırlı olmayan, daha evrensel bir kimlik olarak tanımlanmaktadır. Onlara göre milliyetçilik, evrensel değerler ve insanlık idealleri çerçevesinde yeniden şekillendirilmelidir. Milliyetçiliği, ulusal kimlikten daha geniş bir evrensel kimliğin bir parçası olarak görülmektedir. Bu tipleme, milliyetçiliği toplumsal adalet, eşitlik ve insan haklarıyla uyumlu bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Milliyetçilik, bu bağlamda, toplumsal bütünleşme yerine küresel uyumun aracı olarak değerlendirilmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K12, Milliyetçiliği evrensel değerler ve insani ideallerle uyumlu olarak fayda esasına göre tanımlar.
- E5, Milliyetçiliği, din ve evrensel değerler çerçevesinde ele alır ve Türklüğün Müslüman kimliğiyle özdeşleştirildiğini ifade eder.

Milliyetçilikle ilgili diğer başlıklardaki görüşleri de temel olarak etnik kökeni ele alışlarıyla ilgilidir. Etnik kökene ve Türk kimliğinin kazanılmasına dair görüşleri onların dine, ötekine ve gelecekte milliyetçiliğin konumuna bakışlarını etkilemektedir. Etnik köken ve milliyetçilik ilişkisini daha derin bir şekilde analiz etmek, bu iki kavramın bireylerin kimlik inşası, toplumsal dinamikler, tarihsel süreçler ve kültürel değerlerle nasıl kesiştiğini anlamayı gerektirmektedir. Bu sebeple Z kuşağının etnik köken ve milliyetçilik hakkında görüşlerini değerlendirirken, çeşitli psikolojik ve sosyolojik boyutlar üzerinden ele almak önemlidir.

1. Etnik Kökenin Milliyetçilik Algısındaki Rolü: Etnik köken, bireylerin milliyetçilikle olan ilişkilerinde belirleyici bir faktör olabilmektedir. Bu durum, özellikle etnik aidiyetin milliyetçilikle nasıl örtüştüğü ya da çeliştiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Etnik kökenin milliyetçilikle ilişkilendirilmesi, bireylerin kendilerini bir ulusal kimlik içinde nasıl tanımladıklarını etkilemektedir.

- **Biyolojik Temelli Milliyetçilik:** Bazı katılımcılar, Türklüğü biyolojik bir miras olarak görür ve milliyetçiliği kan bağı üzerinden tanımlar. Bu bakış açısı, milliyetçiliğin doğuştan gelen bir özellik olduğunu ve sonradan kazanılamayacağını savunur. Etnik köken, bu durumda milliyetçilik için “Türklük, sadece belirli bir

biyolojik gruba mensup olanlarla sınırlıdır” şeklinde bir sınır çizmektedir. Bu yaklaşım, toplumsal hiyerarşi ve dışlama mekanizmalarını güçlendirebilir, çünkü belirli etnik gruplar dışlanabilir ya da asimile edilmeye zorlanabilir.

- **Kültürel Temelli Milliyetçilik:** Diğer katılımcılar, Türklüğü kültürel bir kimlik olarak görür ve milliyetçiliği kültürel değerler, dil ve tarih üzerinden tanımlar. Bu bakış açısı Türklüğün etnik kökenle sınırlı olmadığını ancak Türk kültürüne bağlılıkla kazanılabileceğini savunur. Bu durumda, etnik köken, milliyetçilikle örtüşmeyen bir unsur olarak görülür; önemli olan bireyin kendini Türk kültürü ve tarihine ait hissetmesidir. Bu tür bir milliyetçilik kapsayıcı olabilir ve farklı etnik grupları Türk kimliği altında birleştirebilir.

2. Milliyetçilik ve Kimlik İnşası: Milliyetçilik, bireylerin kimlik inşasında önemli bir rol oynar. Etnik köken, bu süreçte belirleyici bir unsur olabilir ancak milliyetçilik bu kimlik inşasını farklı şekillerde etkileyebilir.

- **İdeolojik ve Tarihsel Kimlik İnşası:** Bazı katılımcılar, milliyetçiliği tarihsel ve ideolojik bir çerçevede ele alır. Bu görüş, milliyetçiliğin Türk kimliğini ve ulusal birliği güçlendiren bir unsur olarak görülmesini sağlar. Tarihsel süreçlerde verilen ulusal mücadeleler, bireylerin kimlik inşasında belirleyici olur. Bu katılımcılar için etnik köken yerine ulusal tarih ve ideolojik değerler ön plandadır. Bu tür bir milliyetçilik, ulusal misyon ve sorumluluk duygusuyla birleşir.
- **Modern ve Eleştirel Kimlik İnşası:** Bazı katılımcılar, milliyetçiliği eleştirel bir gözle değerlendirir ve modern bir perspektiften ele alır. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin tarihsel ve ideolojik bağlamını sorgulayarak milliyetçiliğin toplumsal barış ve eşitlik açısından sorunlu yönlerini vurgular. Bu yaklaşım, etnik kökenin milliyetçilikle olan ilişkisini sorgular ve milliyetçiliğin toplumsal bütünleşmeye mi yoksa ayrılmaya mı hizmet ettiğini tartışır.

3. Din ve Milliyetçilik Arasındaki Bağlantı: Milliyetçilik, dini değerlerle de iç içe geçebilir. Z Kuşağı’nın bazı üyeleri, milliyetçiliğin İslam’la güçlü bir bağ içinde olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda, Türklük sadece etnik ya da ulusal bir kimlik değil, aynı zamanda dini bir kimlik olarak da tanımlanır.

- **Dinin Milliyetçilikteki Rolü:** Bu tür bir milliyetçilik, Türklüğün İslam’la özdeşleştirildiği bir kimlik anlayışını içerir. Katılımcılar, Türk kimliğini ve milliyetçiliği İslam dini üzerinden tanımlar ve bu iki kimliği birbirinden ayrılmaz görür. Bu durumda, etnik köken ikinci plana atılabilir; önemli olan, Müslümanlıkla uyumlu bir Türklük anlayışıdır. Bu tür bir milliyetçilik, dinsel ve ulusal kimliklerin bir araya gelerek güçlü bir toplumsal kimlik oluşturmalarını sağlar.
- **Dinin Sınırlandırıcı Rolü:** Bazı katılımcılar, milliyetçiliğin dinle uyumlu olduğu sürece kabul edilebilir olduğunu savunur. Bu bakış açısına göre milliyetçilik, dini normlarla sınırlandırılmalı ve aşırı milliyetçi tutumlar dinin belirlediği sınırlar içinde kalmalıdır. Bu bağlamda etnik köken, dini değerlerle örtüşen kimlik anlayışının bir parçası olabilir.

4. Etnik Çoğulculuk ve Milliyetçilik: Etnik köken ve milliyetçilik arasındaki ilişki, çoğulcu bir perspektiften de ele alınabilir. Z Kuşağı’nın bazı üyeleri, Türklüğün farklı etnik kimlikleri içeren bir çerçevede tanımlanması gerektiğini savunur.

- **Kapsayıcı Milliyetçilik:** Bu tür milliyetçilikte Türklük, farklı etnik kökenlerden gelen bireyleri birleştiren bir kimlik olarak tanımlanmaktadır. Etnik köken, Türklük için belirleyici bir unsur olmaktan çıkar; önemli olan, bireyin Türkiye’ye olan bağlılığı ve Türk kültürüyle olan ilişkisidir. Bu yaklaşım, etnik çeşitliliği kabul eder ve toplumsal bütünleşmeyi destekler.
- **Etnik Çatışma ve Milliyetçilik:** Diğer yandan, bazı katılımcılar, etnik kökenin milliyetçilikle olan ilişkisini çatışmalı bir bağlamda ele alır. Bu durumda, etnik köken ve milliyetçilik arasında bir gerilim oluşur; belirli etnik gruplar, milliyetçilik ideolojisi tarafından dışlanabilir ya da asimile edilmeye çalışılabilir. Bu durum, toplumsal çatışmalara yol açabilir ve milliyetçiliğin toplumda ayrışmayı artıran bir unsur haline gelmesine neden olabilir.

5. Evrensel Değerler ve Milliyetçilik: Bazı katılımcılar, milliyetçiliği evrensel değerlerle uyumlu bir çerçevede ele alır. Bu bakış açısında, milliyetçilik, belirli bir ulusa ya da etnik kökene değil, insanlık ideallerine dayalı bir kimlik olarak tanımlanır.

3.2.2. Dine Bakış

Kavramsal çerçeve bölümünde ele alınan milliyetçilik tiplerinin din konusundaki görüşlerini özetleyecek olursak; Resmi milliyetçiler, dinin bireyler ve dolayısıyla toplumlar için bir ihtiyaç olduğunu bu sebeple sınırları belirli olduğu sürece toplumda olması gerektiğini söylemiştir. Köktenci milliyetçiler toplumun dine olan bağlılığı dolayısıyla olası dağılmaları engellemek için konuya dair sert eleştirilerde bulunmamış ama esas olarak Türklüğü benimsemiş dine gerek olmadığını düşünmüşlerdir. Sentezciler ise daha din merkezli yaklaşmış İslam sayesinde Türklüğün yüceldiğini ve ilerlediğini, Türklük ve İslam'ın ortak paydada olduğunu savunmuşlardır. Bu grup içerisinde katılımcılara; milliyetçilikte dinin yerine, Türklükle İslam'ın ilişkisine ve dindar birinin milliyetçiliğine dair üç farklı soru sorulmuştur. Konuyla ilgili Z kuşağının görüşleri ise dört grup altında değerlendirilebilir.

3.2.2.1. Din ve Milliyetçiliği Birlikte Yorumlayanlar

Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçilik ve dini birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmektedir. Onlara göre, İslam ve Türklük tarih boyunca iç içe geçmiştir ve milliyetçilik, dini değerlerle desteklenmelidir. Türk milliyetçiliğinin din özellikle İslamla ilişkili bir çerçevede değerlendirmesi gerektiğini çünkü İslam'ın Türk kimliğinin önemli bir parçası olduğu savunulmaktadır.

Katılımcı K1 milliyetçiliğin ülkesini sevmek olduğunu ve bunda da dinin etkisini olduğunu “*Milliyetçilik anlayışının içinde bence din var ya ülkemi seviyorum, ülkeme sahip çıkıyorum her durumda benim için bu milliyetçilik yani çok ileri bir seviye değil. Hani çok farklı ırkçılığa giren bir yol değil. Sadece ülkemi seviyorum her zaman da arkasındayım, yanındayım ama bunda dinin de payının olduğunu düşünüyorum.*” şeklinde ifade etmiştir.

K3 kendisi doğru bulmasa da milliyetçilerin dindar olabileceğini ancak çevresindeki kendini hem dindar hem milliyetçi olarak tanımlayan kişilerin daha çok din propagandası yaptığını bunun da doğru olmadığını söylemiş ve düşüncesini “*Dindarlar milliyetçi olabilir ama milliyetçilikten çok din milliyetçiliği yapıyorlar. Çok dindarların ben öyle olduğunu düşünüyorum. Yani mesela benim akrabalarım da var. O çok dindarlar bayağı dindarlar yani yobazlığa kaçan bir dindarlıkları var. Onun dışında milliyetçiler evet Türkleri falan seviyorlar, kendi ülkelerini seviyorlar ama milliyetçilikten daha çok din milliyetçiliği*

yapıyorlar. İslam'dan olan insanları daha çok savunuyorlar mesela diğer Türkleri falan değil. Yani yanlış bir milliyetçilik oluyor.” cümleleriyle aktarmıştır.

K5 milliyetçilik ideolojisinin dinle çelişen bir yapıda olduğunu ancak Türk milliyetçiliğinin dinle çelişmeyip aksine birleştiğini *“Türk milliyetçiliğinde özellikle İslam dininden sonra İslam'ı daha çok benimseyip bir şey yaparken genellikle İslam dini üzerinden Türk motifleriyle bunu ileri sürdükleri için kendi ırklarıyla dini birleştirerek bir ilerleme var.”* cümleleriyle aktarmıştır. Ona göre *“Türklükte özellikle İslam'dan sonra dinle beraber bir ırk düşüncesi var yani kendilerini üstün görmüyorlar. Harmanlanmış bir motif tercih ediyorlar.”* cümlesinde belirttiği gibi Türklerde İslam'ı kabulden sonra dine göre şekillenmiş yeni bir milliyetçilik algısı mevcuttur. Kendisini dindar olarak tanımlayan K5 bu noktada sahip olduğu milliyetçiliği de *“ben Türkçülüğün önemli olduğunu düşünüyorum. Ha bunu ırkçılık olarak mı yapıyorum yani birilerine 'sen Türk değilsin kesinlikle ben seninle bir araya gelmem ya da seninle bir şey yapmam' tarzında değil. Yani kendi ırkını kendince yaşayıp, değerlerini yaşatıp ama başkalarına da bunu zorunlu tutmayarak. Ben Türk ırkının belli şeylerini seviyor olabilirim, onu yüceltmek için çalışıyor olabilirim ama bunu kendimce yaparım. Yani başkalarına 'bak, ben böyle yapıyorum bunu sen de yapmalısın tarzında' davranmam. Aslında dediğim gibi dinin radikalliğiyle ırkçılığın radikalliği benzer şeyler aslında bir noktada zaten birleşiyor. Orta yolu bulmak gerekiyor. Yani ırkımı yüce görürüm, onu yüceltmek için çabalarım ama bunu yaparken diğer ırkları da küçümsemem.”* olarak tanımlamaktadır. E12 de K5'in milliyetçilik ve din normalde çelişiyor ancak Türk milliyetçiliği ve din çelişmiyor aksine birbirini besliyor tezine katılmaktadır.

Katılımcı E2 din ve milliyetçiliğin bir arada olmasının zorunlu olmadığını ayrı tutanlar da olabileceğini ama kendisi için ikisinin bir bütün olduğunu *“Yani o ideoloji içerisinde yeri var mı bilmiyorum açıkçası, ama benim kendime temellendirdiğim Türk milliyetçiliğinin içerisinde din kesinlikle var. Zaruri değil bence herhangi bir dine mensup olmayan bir insan da Türk milliyetçisi olabilir. Ama ben kendi inandığım değerlerle dini değerlerimi ve Türk milliyetçiliği tarafında olan Türkçü düşünceyle İslamiyet'i bağdaştırabiliyorum. Çünkü sonuçta ikisi de bana yaptığım işi en iyi yapmamı ve vatanım için çalışmam gibi şeyleri emrediyor ikisinden de bu düşünceleri çekip çıkartabiliyorum.”* cümleleriyle ifade etmiştir. Milliyetçilik algısının yalnızca ırkçı çizgiye kaydığı zaman dinle bağdaşmayacağını *“Zaten Türk milliyetçiliği ile kafatasçılık arasında ince bir çizgi var yani*

birisi biraz daha radikalleşince kafatasçı olabiliyor. Ben o kafatasçı tarafa kendimi geçirirsem dinle bağdaştıramam ama ben diğer tarafta duruyorum, durduğum sürece dinle bağdaştırabilirim. İlahi dinler sonuçta herhangi bir şekilde kimseyi ötekileştirmeyi hoş görmüyor. O yüzden benim için en azından dinle Türk milliyetçiliği birbirine bağlıdır.” şeklinde ifade etmiştir.

K10 Türk milliyetçiliği ile dinin ilişkili olduğunu söyleyen katılımcılar. Ona göre Türklerin her zaman sahip oldukları tek tanrı inancı İslam’ı kabul etmelerini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda en başından beri İslam olmasa da ona benzer inançlara sahip oldukları için milliyetçilikleri bir anlamda dinle şekillenmiştir. Bu sebeple din ve milliyetçilik bir bütündür. K10 konuyla ilgili düşüncelerini “Çok eski çağlardan beri hep bir şeylere inanma ihtiyacı hissetmişiz millet olarak bu yüzden kesinlikle yeri olduğunu düşünüyorum. Hâlâ da öyle. Yani hâlâ dinle savaşımız bitmiş değil. Tek tanrı inancımız her zaman varmış. O yüzden dinin her zaman yeri olduğunu düşünüyorum... Türklükle dinin veya İslam’ın bir ilişkisi kesinlikle var. Çünkü birbirine eski çağlardan beri ilk başlarda tek tanrı inancı varmış ya İslam inancına çok benziyor zaten. Benimsememizdeki asıl amaç benzediği çok çelişmediği için. Bizde yine fetih anlayışı olduğu için bizim mücadele ruhumuza hitap ettiği için kesinlikle ilişkisi olduğunu düşünüyorum, yani hâlâ da öyle.” şeklinde ifade etmektedir. E7 de bu noktada K10’a katılmakta ve Türklerin gelenekleri İslam’la benzerlik gösterdiği için İslam’ı kabul ettiklerini bu yüzden İslam ve Türk milliyetçiliği arasında ortaklıklar bulunduğu savunmaktadır. E14 de bu noktada E7 ve K10’a katılmakta “Türklerin ilk tanrısı ve son tanrısı benzer özellikler gösterir. İslam da Talas savaşıyla beraber Türklerin dini olarak benimsenmeye başlanmıştır.” ifadesiyle Türklerin her zaman tek tanrı inancına sahip olmasının milliyetçilik ve din ilişkisine katkı sağladığını vurgulamaktadır.

K11 de milliyetçilik ve din arasında ilişki bulunduğunu söylemekte ancak bunu diğer katılımcılardan farklı bir temele dayandırmaktadır. “Türkiye’de de özellikle daha muhafazakâr insanların milliyetçilikle çok yakın olduklarını düşünüyorum gözlemlediğim kadarıyla. Yani dini anlamda da dindarlığı daha muhafazakâr olan insanların daha milliyetçi olduğunu düşünüyorum yakınlık olarak. Mesela bir tarikat cemaate bağlı insanlarda ve daha çok böyle daha yoğun, fanatik duygular olan insanlarda daha fazla gözlemliyorum... Milliyetçilikte din olabilir. Zaten çok yoğun ve fazla bir düşünce gibi geliyor bana milliyetçilik. O yüzden bence insanlar sadece din de değil başka daha fanatik

oldukları başka noktalar da olabilir. Ben çok da sık gözlemliyorum bunu. Şu bununla beraber olsun ya da olmasın beni çok bağlamıyor.” ifadesinde de görüldüğü gibi K11’e göre hem milliyetçilik hem de dindarlık fanatik duygulardır. Bu sebeple dindar olan insanlar çok rahat bir şekilde milliyetçi de olabilmektedir. Bununla beraber K11, milliyetçilik ve dinin ilişki içerisinde olup olmamasının kendisini ilgilendirmediğini bu yorumu sadece gözlemlerine dayanarak yaptığını belirtmiştir.

E15 bir topluluğun dini, kültür haline geldiyse milliyetçilikle ilişkili olabileceğini yoksa ilişkili olamayacağını ama Türklerde dinlerinin kültür haline geldiği için milliyetçilikleriyle etkileşim içerisinde olduğunu *“Bana göre milliyetçiliğin içerisinde din olabilmesi için dinin kültürün bir parçası olması gerekir. Aksi takdirde din ve milliyetçilik bir biriyle buluşamaz... Yüzyıllardır İslam’ı benimsemiş olmamızdan dolayı din bizim kültürümüzde yer edindi. Bundan dolayı da dinle Türkçülüğü pek fazla ayıramayız.”* şeklinde ifade etmiştir.

3.2.2.2. Din ve Milliyetçiliği Birbirinden Bağımsız Görenler

Bu grup, milliyetçiliğin ve dinin birbirinden bağımsız olduğunu savunmaktadır. Onlara göre, milliyetçilik daha çok ulusal bir kimlik meselesidir ve dinle doğrudan bir bağlantısı yoktur. Onlara göre, milliyetçilik ulusal bir ideoloji olup, din ise sadece kişisel bir inançtır.

E1 milliyetçilikle dinin bir ilişkisi bulunmadığını zaten olması da gerekmediğini söylemiş ve düşüncesini *“Çünkü milliyetçiliğin temel yaratılıştan gelen bir olgu olduğunu düşünüyorum. Temel içgüdü olarak görüyorum. Kendinden olanı gözetmesi, kendisine yaşam hakkı tanımayana yaşam hakkı tanımama şuuruna ulaşması demektir... İlişkisi yoktur, olması da gerekmez.”* şeklinde açıklamıştır.

K2 de Türkler İslam’la sonradan karşılaştığı için din ve milliyetçilik arasında bir ilişki olmadığını *“Bunun içinde dinin yeri yok. Çünkü Türkler doğduğunda Müslüman değildi zaten.”* ifadeleriyle aktarmıştır.

K3 bazı kesimlerin dinle milliyetçiliği ortak paydada buluşturduğunu ama bu görüşe kendisinin katılmadığını *“Bence bu kişiden kişiye değişebilen şeyler ya benim gözümde yok. Bence dinin o kadar bir önemi de yok Türkçülükte. Bazı insanlar Türkçülükle bir tutuyorlar. Mesela alperenler, ülkücüler, bu ülke ocaklarındakiler falan ikisini bir tutuyor. Hristiyan*

olan bir insan da Türk olabilir yani Türkçü olabilir, Yahudi de olabilir.” şeklinde ifade etmiştir. Bu düşüncesini farklı dinlere mensup olanların da Türkçü olabileceği düşüncesiyle desteklemiştir.

Katılımcı K4 “Bence din milliyetçiliğe ters bir düşünce. Çünkü din insanı ırkına ve milletine göre ayıran bir yapı değil. Tamamen bütünsel yaklaşan hani insanların manevi hissiyatlarıyla olan bir şey olduğu için bence alakası yok. İkisi farklı şeyler.” ifadeleriyle dinle milliyetçiliğin bağımsız şeyler olduğunu “Şimdi şöyle mesela milliyetçi Türk insan kendini üstün bir ırk olarak görüyorsa ya da bu başka milletten bir insan da olabilir kendi ırkını üstün görüyorsa bu dini ideolojiye ters bir şey. Ama bence Türklükle İslam bağdaştırılıyor.” ifadesiyle farklı olsalar da çelişmediklerini söylemiştir.

Katılımcı K7 din ve milliyetçilik arasında hiçbir ilişki olmadığını yalnızca milliyetçiliğin dinini özgürce yaşamak için insanlara imkân tanıyacağını “Bir vatan toprağı altında yaşamak, bayrağın özgürce dalgalanıyor olması dinini özgürce yaşıyor olabilmek, eğer milliyetçilikse evet ama bunun dışında herhangi bir ideolojiye kimliğe bürünmenin dinle alakalı olduğunu sanmıyorum... Milliyetçilik dine girmiyor bence. Milliyetçilik nerede işe yarar biliyor musun? Din açısından söylersek bir vatan toprağındasın, bayrağın özgürce dalgalanıyor, ezanlar okunuyor, istediğin gibi tesettürlü gezebiliyorsun. Özgürlük anlamında hürriyet anlamında vatan toprağı dini anlamda katıyorsa bir şeyler o zaman milliyetçilik dini etkiler ama öbür türlü hiçbir alakaları yok...” şeklinde aktarmıştır. Ona göre din insanlara vatanını sevmelerini ve benimsemelerini söylediği için içerisinde milliyetçiliği barındırmaktadır. Ancak milliyetçiliğin dinle hiçbir ilişkisi yoktur yani kendi ifadesiyle “Kısaca dinin içinde milliyetçilik var ama milliyetçiliğin içinde dine gerek yok.”. milliyetçilikle dinin ilişkisi olmamasının nedeni olarak da Türklerin İslam’la rastgele karşılaştığını “Çünkü İslam zaten bizim Talas savaşından sonra karşılaştığımız tesadüfen bulduğumuz bir şey. Hani dediğim gibi dinin içerisinde Türklüğün izleri var biz kültürümüzle onu hemhal etmişiz. İşte atıyorum bir kurban anlayışı bizde zaten Türklüğün getirdiği bir şeyle eskiden beri varmış, bir kut yani tek tanrı inancı eskiden beri varmış ama bunların hepsinin dinde yeri var mı? Bazılarını öldürmüşüz, bazılarını da öldürmeye çalışmışız, işte büyü gibi bilmem ne gibi dinde yeri olmayan şeyleri de dine sokmaya çalışmışız. Yani aslında Türk kültürüyle din çok buluşmasa daha mı iyi olurmuş, daha mı kötü olurmuş bilemedim yani... Türklüğün kendine göre bir inancı vardı bu inancın bazı parçaları İslam’da da var ama doğrudan bir ilişkileri yok.” ifadeleriyle ortaya koymaktadır. K7 daha sonra dindar

birinin de milliyetçi olabileceğini ama günümüzde milliyetçiliğin yanlış kişiler tarafından kullanıldığını bu sebeple din ve milliyetçiliğin ayrı tutulması gerektiğini *“Milliyetçi bir insan dindar olabilir. Dindar bir insan da milliyetçi olabilir ama milliyetçi bir insan dindarlık kisvesi altında ben işte atıyorum, kurt işareti yapıyorum, uzun bıyık bırakayım işte dar pantolon giyeyim, karıya kıza bakayım ama ben milletçiyim ama Müslümanım da bu yaklaşımları din sömürüsü olarak görüyorum yani dindarlık sömürüsü olarak görüyorum. Kendini sağcı gibi gösterip yani Müslüman gibi gösterip aslında içerisinde boşaltıldığı bir kavram olmasına karşıyım ben dinin. Bu yüzden milliyetçilik adı altında kendini değerlendiren bir insan varsa bunu dinden ayrı tutması gerektiğini düşünüyorum...”* şeklinde ifade ederek kendisi ile bir anlamda çelişmiştir.

E9 *“Benim anladığım milliyetçilikte dinin yeri yoktur, birbiriyle bağdaşmaz bence. Türklükle dinin özel bir ilişkisi yoktur. Sadece Türk olan kişi aynı anda Müslüman da olabilir. Benim için bir sıkıntı yoktur.”* ifadesiyle milliyetçilik ve dinin ilişkisi olmadığını sadece Türk olan birinin Müslüman olup olmama noktasında özgür olduğu düşünülmektedir.

E10 normalde din ve milliyetçiliğin bağımsız şeyler olduğunu ancak Türklerin uzun süredir Müslüman olmasının milliyetçilikleri üzerinde etkili olmasının kaçınılmaz olduğunu *“İkisi birbirinden bağımsız şeyler. Milliyetçiliğin hedefleri ulusu bir adım öteye götürmek, din ise bir inanç türü yani aslında alakasız... Ancak ülkemizde ve tarihimizin son 1200 yılında İslam dini hayatımızın bir parçası olduğundan dolayı Türk milliyetçiliğinin hedeflerinde de bir takım etkisi olabilir ama dediğim gibi ikisi farklı konular.”* şeklinde ifade etmiştir. Ona göre her ne kadar İslam Türk milliyetçiliği üzerinde etkili olmuş olsa da din ve milliyetçiliğin bir ilişkisi bulunmamaktadır.

K13 *“Milliyetçilik insanların inanç ve bakış açıları gibi farklılıklarıyla bu topraklarda bir bütün olabilmesidir aslında benim için. Eğer direkt milliyetçilikle din arasında bağ kurmaktan bahsediyorsak bununla bir bağlantısı olduğunu düşünmüyorum. Yani ben biraz daha laik düşünüyor olabilirim. Milliyetçiliği devlet meselesi olarak konumlandırırsak din ile devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması kanısındayım. Ama dediğim gibi bu demek olmuyor ki dini olan insanlar milliyetçi olamaz.”* ifadelerini kullanarak din ve milliyetçiliğin arasında bir ilişki olmadığını vurgulamıştır. İfadelerinden anlaşıldığına göre milliyetçilik daha çok bir devlet politikası olarak algılamakta bu sebeple milliyetçilik içerisinde dine yer vermemektedir.

3.2.2.3. Din ve Milliyetçiliği Çelişen Unsurlar Olarak Görenler

Bu gruptakiler, milliyetçilik ve dinin birbiriyle çeliştiğini, milliyetçiliğin dinin özüne aykırı olduğunu düşünmektedir. İslam'da ırk veya millet ayrımı olmadığını bu yüzden milliyetçilikte de ırk ayrımı yapılmaması gerektiğine inanılmaktadır. Onlara göre, İslam, milliyetçiliği ve ırkçılığı reddeder, bu yüzden dindar bir insanın milliyetçi olmaması gerekmektedir. Bu gruba giren katılımcıların çoğu din ve milliyetçiliğin normalde çelişmediğini sadece aşırıya giden, ırkçı tavır sergileyen milliyetçiliklerin dinle çeliştiğini ifade etmiştir.

K2 milliyetçilik ile dinin bağımsız olduğunu ama ileri derecede olan bir milliyetçiliğin de dinle çelişeceğini *“Çünkü milliyetçilik, yani koyu milliyetçilik en azından bir noktada diğer ırkları kendinden aşağı görür ve bir noktada kendi ırkına daha öncelik gösterir ve dindar bir insanın, Müslümanın yapacağı bir iş değildir. Bir torpil, bir öne geçirme. Çünkü bu da bir haktır ve bence dindar bir insan, gerçek bir dindar koyu ve zararlı bir milliyetçi olmaz.”* şeklinde açıklamıştır. Bu düşüncesinde milliyetçiliği anlama ve tanımlama tarzının etkili olduğu görülmektedir.

K6 kendisi din ve milliyetçilik arasında olumsuz bir durum olmadığını düşündüğünü ancak genel kanının din ve milliyetçiliğin çeliştiklerine dair olduğunu *“Yani bilmiyorum, sanki daha çok birbirinden ayırtıyorlar gibi dini olan Türkçülüğü savunamaz ya da Türkçülüğü olan dini savunamaz diye gösteriyorlar gibi geliyor. Şu anki yaşananlarda geçmişte bence daha çok dini katıyorlar ama yani dinle birlikte sürdürüyorlar ama şu an öyle değil. Sanki daha çok muhafazakâr olanlar, Türkçülüğü savunamaz ya da Türkçülüğü savunanlar dini şeylere çok bağlanamaz gibi. Bu bence sadece Türkiye'nin algısından kaynaklı kafasında oluşturduğu algıdan dolayı. Ama genel olarak baktığımızda milliyetçiliğin içinde din olabilir. Çünkü dinin milliyetçiliği ya da Türkçülüğü etkileyecek herhangi bir şeyi yok içinde de barındırıp hem dinle yaşayıp hem de milliyetine Türkçülüğüne devam edebilir.”* cümleleriyle aktarmış ve özellikle Türk milliyetçiliğinin dinle çelişen bir yapıda olduğunu savunulduğunu vurgulamıştır.

Katılımcı E4 *“Yani açıkçası benim inandığım anladığım din anlayışında milliyetçilik olmaması gereken, yapılmaması gereken bir şeydir benim inanmış olduğum dine göre. Çünkü insanlar takva ya da bilgi noktasında farklıdır. İnanmış olduğum kitaba göre hiç bilenle bilmeyen bir olur mu ve üstünlük takvadadır deniyor. Bunları düşündüğümde*

milliyetçiliğin aslında dinle çok da bir alakası olmadığı kanısına varıyorum. Kendi inancım ya da dinim doğrultusunda.” ifadeleriyle milliyetçilik ve dinin çelişen unsurlar olduğunu dindar birinin milliyetçi olamayacağını söylemektedir. Ona göre dinde bütün milletler ve bütün ırklar eşittir. Şu anda milliyetçilik ve dini ortak gösterenlerin amacını ise “*Ya bence şu anda açık konuşmak gerekirse benim yine düşüncem Türklükle İslam’ın ilişkisi maalesef ki şu an gaza getirmeden ibarettir diyebilirim.*” olarak ifade etmektedir. E3 de E4’e bu konuda katılmakta ve o da dine göre üstünlüğün takvada olduğunu ama bu düşüncenin milliyetçilikle çeliştiğini düşünmektedir.

Milliyetçilik ve din arasında ilişki olmadığını söyleyen E9 “*Dindar bir insan bence milliyetçi olamaz. Çünkü temelinde hiçbir ırkın birbirinden üstün olmadığını kavraması gerekiyor. Milliyetçilikte ana konu bu olmasa da bence bir üstünlük vardır.*” sözleriyle Türk olan birinin Müslüman olabileceğini ancak milliyetçi olamayacağını çünkü milliyetçiliğin içeriği ile dinin ana fikrinin çeliştiğini ifade etmiştir.

K11 milliyetçilik ve dinin fanatik duygulara dayandığı için iki unsuru birleştirenler olduğuna değinmekle beraber İslam ve milliyetçiliğin özleri sebebiyle birbirine uymadığını düşünmektedir. Ona göre “*Gerçekten dindar bir insansa bence insanlara tamamen insan gözüyle bakar, çok ayrışma olmaz diye düşünüyorum. O yüzden gerçekten dindarsa o kişi hani gelenek gibi değil de onu özümseyerek dindarsa onun çok milliyetçi duyguları olacağını düşünmüyorum açıkçası. Yani o ayrıştırıcı değil, daha birleştirici bakar diye düşünüyorum. Bu tarz ifadelerin söylemlerin bizi ayrıştırdığını düşünüyorum o yüzden benimsemiyorum ben açıkçası.*” ifadesinde de görüldüğü üzere milliyetçilik ayrıştırmayı İslam ise birleştirmeyi merkeze alır bu sebeple söz konusu iki düşünce çelişmektedir.

E5 “*Milliyetçilik ve din birbirlerini zıtlar. İkisinin beraber bulunması mümkün değildir. Çünkü İslam’a göre milliyetçilik kabul edilen veya hoş görülen bir durum değildir. İslam’a göre her Müslüman eşittir ve ırk ya da millet ayrımı yapmadan birbirlerine eşit mesafede durmalıdırlar. Bir Müslüman’ın yapacağı ayrım şuradan ileri gidemez: ‘Bu kişi benim din kardeşimdir, bu kişi benim din kardeşim değildir.’ Bu sebeple bir Müslüman cahil değilse milliyetçi olamaz. Dindar bir insanın dininin emrettiği ve yasakladığı şeyler dışında bir hassasiyeti olamaz.*” ifadesiyle milliyetçilik ve din arasına sert bir çizgi çizmiş ve hiçbir koşulda bir arada olmalarının mümkün olmadığını vurgulamıştır.

E8' göre din ve milliyetçilik tamamen çelişmektedir. Bu konudaki görüşlerini kinaye ile aktarmış Müslümanların; Arap Müslümanları, Müslüman Türke öncelimesinden rahatsız olduğunu *“Dindar bir insanın milliyetçiliği olmaz onun için her şeyden önce gelen Müslüman kardeşleridir, hatta bu konuda o kadar yanlıslardır ki kendi ülkesinde Müslüman komşusu aç yatarken, dünyanın öbür ucundaki Müslüman Arap kardeşine yardım etmeyi tercih eder.”* ifadeleriyle ortaya koymuştur.

3.2.2.4. Milliyetçiliği Din Üzerinden Sınırlayanlar

Bu katılımcılar, milliyetçiliğin dine hizmet ettiği sürece kabul edilebileceğini düşünmektedir. Onlara göre, milliyetçilik dine aykırı olmadığı sürece dindar bir kişi milliyetçi olabilir, hatta din milliyetçiliği destekleyen bir araç olarak da kullanılabilir ancak bu sınırları olan daha çok kültür merkezli, ırkçılığa kaymayan bir milliyetçilik olmalıdır.

K1 milliyetçiliğinde dinin etkisi olduğunu ama aynı zamanda aşırı noktalara gitmemesi için dinin milliyetçiliği şekillendirdiğini *“İrkçiliğe kaymaması lazım. Sonuçta bizim dinimizde hepimiz birsek eğer herkesi bir olarak da görmesi lazım. Yani gidip de mesela hani Arap diye birini ayrı dışlama seviyesine getirmemesi gerekiyor bence yani. Bu işte dediğim gibi ırkçılığa kaymayan bir milliyetçilik olması gerekiyor.”* şeklinde ifade etmiştir. E13 de bu noktada K1'e katılmakta dinin ırkçı milliyetçiliği yasakladığını ve inananlara *“milliyetçilik amacı bir dindarın vatana millete daha faydalı olabilmek”* şeklinde bir milliyetçilik amacı belirlediğini söylemektedir.

K6, genel kanı Türk milliyetçiliği ve dinin çeliştiği yönünde olsa da kendisinin böyle düşünmediğini hatta dinin milliyetçilik için belirli sınırlar koyduğunu *“Yani milliyetçi ruhunu belki içinde barındırabilir ama çok fazla bence o mesela bu etkinliklerinde ne bileyim şeylerinde barınmayabilir. Çünkü kendisini bundan geri planda tutabilir eğer aşırı derecede dindarsa. Yani işte geçmişindeki atalarına karşı bir saygısı olur ama çok fazla bir bağlılık göstermiyor olabilir. Çünkü aşırı dindarsa önceliği dinidir.”* şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcı K9 dini inancının sahip olduğu milliyetçilik algısını şekillendirdiğini *“Benim inancım gereği açıkçası ben hiçbir insanın birbirinden üstün olduğunu zaten düşünmüyorum. Tabii ki milliyetçilik olabilir, insanlar kendi kültürlerine, değerlerine saygı duyabilirler çünkü benim bir geçmişim var benim bir kültürüm var, benim bir dilim var. Önemli olan benim bu dili korumam bu Türkçeyi güzel konuşmam ya da kendim için, kendi ülkem için. Kendim üzerinden örnek verirsem kendi dilimi güzel konuşmam, kendi kültürümü*

yaşatmam. Diğer insanlarla karşılaştırırken kendi kültürünü eziklememek, kendi ülke kültürünü geliştirmektir bence asıl milliyetçilik. Başkalarıyla kıyaslayarak kötü bir kendini aşağılık hissetmemektir. Ya da diğer insanları da kendinden üstün görmemektir. Çünkü benim inancım gereği diğer insanlar da ben de üstün olamam. Ben sadece takva konusunda Allah'tan, Allah katında üstünüm insanlardan yaptığım ibadetlerle üstünüm ve iyi bir insan olmamla üstünüm. Benim asla ve asla bence hiçbir milliyetin birbirine üstünlüğü diye bir şey söz konusu olamaz. Ama tabii ki bir kültür varsa ben bu kültürü tabii ki de devam ettirmek isterim.” sözleriyle ifade etmiştir. İfadelerinden anlaşıldığı üzere önceliği dini inancına vermiş ve dini inancının milliyetçilik algısını şekillendirdiği düzeyde kendini milliyetçi olarak tanımlamıştır. Ona göre dini de sahip olduğu milliyetçilik amacını destekler niteliktedir.

K12 din tarafından şekillendirilen ve sınırlandırılan bir milliyetçiliğin daha faydalı olacağını düşünmekte ve görüşlerini “Din olmalı diye düşünüyorum bazı etik kurallar ve kültürler açısından. En basitinden aile yapısının bozulmaması veya zina bu tarz şeylerin bir millette bozulmaması için dinin gerekli olduğunu düşünüyorum. Milliyetçiliği de dinle o yüzden bağlantılı diye düşündüm.” şeklinde aktarmaktadır. Ona göre din, milliyetçiliğin içeriğini şekillendirmekle beraber milliyetçiliğin oranını da belirlemektedir. “Milliyetçilik aslında biraz dindarlıkla çelişiyor olabilir bazı durumlarda çünkü tam anlamıyla değil ama ırkçılığa teşvik eden bir durum milliyetçilik. Ama dindar bir insanda olmaması gereken bir özellik bu. Bu yüzden yani dindar birisi benim için çok aşırı milliyetçi olamaz, olmamalı. Eğer milliyetçi olduğunu iddia ediyorsa da vatani için ve vatanına faydalı olabilmek için elimden geleni yapabilir. Bu çalışma açısından olabilir, üretme açısından olabilir.” ifadesinde görüldüğü gibi din, milliyetçiliğin ırkçılığa kaymasını engelleyerek onu vatana hizmet etme sınırında tutmalıdır.

E6 kişinin sahip olduğunu milliyetçiliğin inandığı dine ve o dinin kurallarına göre belirlenmesi gerektiğine inanmakta ve görüşlerini “Dindar insan inandığı dine bağlı olarak milliyetçi bir tutum sergilemeli. Müslüman, her Müslüman kardeşir cümlesinden yola çıkarak herhangi bir milliyeti diğerinden üstün görmemelidir. Ancak bazı dinler sadece bazı ırklara hitap ediyor. O dinin mensupları milliyetçi olabilir.” şeklinde aktarmaktadır. Ona göre yalnızca ırk merkezli dinlere mensup olanlar milliyetçi olabilmekte onun dışındaki dinlere mensup olanlar milliyetçi olamamaktadır.

Katılımcı E16 *“Bu soruya Sultan Alparslan’ın sözüyle cevap vermek istiyorum. ‘Biz Türkler temiz Müslümanlarız. Bid’at nedir bilmeyiz.’ Türklük İslam dini ile şereflenmiş ve dünya tarihine adını altın harflerle bu sayede yazdırmıştır.”* ifadesini kullanarak Türklüğe İslam’ın şeref kattığını bu sebeple İslam’ın belirlediği çerçevede görüşlere sahip olmak gerektiğini belirtmiştir. Ona göre yalnızca Yahudilik gibi ırk temelli dinlerde milliyetçilik olabilir onun dışındaki dinlerde milliyetçilik olamaz. İslam’ın bu konudaki tutumunu ise *“İslam’da milliyetçilik ayaklar altına alınmıştır.”* şeklinde ifade etmiştir.

K14 *“Milliyetçilik anlayışında din, çok önemli bir yere sahiptir. İslam, Türk milletinin kimliğini oluşturan temel unsurlardan biridir. Türk milliyetçiliği, İslam ile yoğrulmuş bir yapıya sahiptir ve bu nedenle din, milliyetçiliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Milli kimlik ile dini kimlik birbirini tamamlayan unsurlar olarak görülmelidir.”* ifadelerini kullanarak milliyetçiliğe şeklini veren unsurun din olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre *“Türklük ve İslam, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki unsurdur. Tarih boyunca Türkler, İslam’ı kabul ederek onu kendi kimliklerinin bir parçası haline getirmişlerdir. İslam, Türk toplumunun sosyal, kültürel ve siyasi yapısında önemli bir rol oynamış, Türklüğü şekillendiren en önemli faktörlerden biri olmuştur... Dindar bir insan, kendi milletini severken, aynı zamanda diğer Müslüman milletlere ve insanlara karşı da adaletli ve merhametli olmalıdır. Milliyetçilik, bu bağlamda, milletinin refahını, huzurunu ve İslami değerlere uygun bir şekilde gelişmesini sağlamaya yönelik bir araç olarak görülmelidir.”*. Bu sebeple Türk milliyetçiliği İslam dini tarafından sınırları belirlenen bir ideolojidir. Dinin milliyetçilik üzerindeki etkisi sadece milliyetçiliğin sınırlarını belirlemekle kalmamıştır. Din aynı zamanda milliyetçi bir insanın neler yapması gerektiğini de belirlemiştir.

3.2.2.5. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi

Z Kuşağı’nın dine bakışını milliyetçilik bağlamında yaş, cinsiyet, ekonomik durum, medeni durum, mesleki durum ve eğitim durumu gibi demografik özellikler üzerinden analiz etmek, toplumsal değişim süreçlerini ve gençlerin dünya görüşlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda akademik, sosyolojik ve psikolojik perspektiflerden bir değerlendirme yapmak, katılımcıların din ve milliyetçiliğe dair tutumlarının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

1. Yaş: Genç katılımcılar (örneğin, **K8, K10, K11, E5, E10, E12, E15**) arasında din ve milliyetçilik ilişkisine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Genç katılımcılar arasında

milliyetçilik ve dinin bir arada olabileceği gibi, tamamen ayrı düşünülmesi gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Bu grupta dinin milliyetçiliği sınırlandırması gerektiğini veya bu iki unsurun çeliştiğini belirtenler olduğu gibi bu ikisini bir bütün olarak görenler de mevcuttur. Genç yaş grupları arasında dinin, milliyetçilikle olan ilişkisini daha esnek ve kişisel bir bağlamda ele alma eğilimi gözlemlenmektedir. Bu, bireylerin modernleşme ve küreselleşme süreçleriyle şekillenen kimlik arayışlarına işaret etmektedir. Orta yaş grubundaki katılımcılar (örneğin, **K1, K2, K3, K9, K14, E1, E2, E13, E16**) arasında din ve milliyetçilik ilişkisi daha muhafazakâr ve köken temelli bir şekilde ele alınmaktadır. Bu grup, din ve milliyetçilik arasındaki ilişki konusunda daha belirgin ve köklü görüşlere sahiptir.

2. Cinsiyet: Kadın katılımcılar arasında dinin milliyetçilikle ilişkisi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimi katılımcılar dinin milliyetçiliği şekillendirdiğini ve sınırlandırdığını savunurken, bazıları bu iki kavramın özünde birbiriyle çeliştiğini ifade etmişlerdir. Kadın katılımcılar genellikle daha eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Ancak çoğunluk din ve milliyetçiliği birlikte yorumlayarak bu iki kavramı birbirini tamamlayan unsurlar olarak görme eğilimindedir. Bazı kadın katılımcılar, milliyetçiliğin bir tür aidiyet ve vatanseverlik olduğunu, bu aidiyetin de dini inançlarla desteklenebileceğini belirtmiştir. Erkek katılımcılar arasında din ve milliyetçilik arasındaki ilişki daha çeşitli ve bazen de çelişkili bir şekilde ele alınmıştır. Erkek katılımcılar, milliyetçilikte dinin yeri konusunda daha çok İslam'ın milliyetçiliği destekleyebileceği veya bu ikisinin çelişebileceği yönünde fikirler beyan etmişlerdir. Bu durum, kadınların milliyetçilik ve dini daha çok duygusal ve kültürel bir bağlamda ele alırken, erkeklerin bu iki kavramı daha rasyonel ve pragmatik bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir.

3. Medeni Durum: Bekâr katılımcılar (örneğin, **K4, K12, K13, E1, E11, E15**) arasında dinin milliyetçilikle ilişkisi konusunda geniş bir yelpazede görüşler bulunmaktadır. Kimi katılımcılar, dinin milliyetçiliği dengeleyen ve sınırlayan bir rol oynaması gerektiğini düşünürken, bazıları din ve milliyetçiliğin çeliştiğini veya birbirinden bağımsız olduğunu savunmaktadır. Bekâr katılımcılar arasında din ve milliyetçilik konusuna daha eleştirel ve sorgulayıcı bir yaklaşım hâkimdir. Evli katılımcılar (örneğin, **K7, E7**) ise genellikle dinin milliyetçilikle daha sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu ve milliyetçiliğin dine dayalı olarak şekillenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Evli katılımcılar arasında din ve milliyetçilik ilişkisi daha geleneksel ve muhafazakâr bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu gruptakiler

genellikle toplum ve aile bağlarının korunması ve dini değerlerin yaşatılması açısından milliyetçiliğin önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

4. Eğitim Durumu: Lisansüstü eğitim alan katılımcılar (örneğin, **K5, K7, K14**) arasında din ve milliyetçilik ilişkisi daha eleştirel ve çok yönlü bir şekilde ele alınmaktadır. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin dinle ilişkisi konusunda daha esnek ve dengeleyici yaklaşımlar sergilemektedir. Bu grup, milliyetçiliğin dinle dengelenmesi gerektiği veya din ve milliyetçiliğin farklı alanlarda birbirini etkileyebileceği görüşünü savunmaktadır. Ancak bu görüş, eğitim düzeyi daha düşük olan katılımcılar arasında daha az yaygındır. Üniversite eğitimi alan katılımcılar ise (örneğin, **K2, K3, K6, K9, E4, E5, E9, E12**) din ve milliyetçiliği birbirine sıkı sıkıya bağlı unsurlar olarak görme veya bu iki unsuru doğrudan çelişkili olarak değerlendirme eğilimindedir. Eğitim seviyesi daha düşük olan bu katılımcılar, dinin milliyetçilik üzerindeki rolünü daha muhafazakâr ve dogmatik bir bakış açısıyla ele almaktadır.

5. Mesleki Durum: Çalışan katılımcılar (örneğin, **K1, K2, K4, K7, K9, E2, E13**) genellikle din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi dengeleyici ve eleştirel bir çerçevede ele almışlardır. Bu grup arasında din ve milliyetçiliğin bir arada olabileceği fakat milliyetçiliğin dinle sınırlandırılması gerektiği düşüncesi yaygındır. Öğrenci olan katılımcılar (örneğin, **K8, K10, K11, E1, E6, E8, E12**) din ve milliyetçilik ilişkisini daha geniş bir perspektiften ele almakta ve çeşitli görüşler sunmaktadır. Bu grup, milliyetçilik ve din arasında bir denge arayışı içinde olma veya bu iki kavramı tamamen ayrı tutma eğilimindedir. Öğrenciler, daha esnek ve eleştirel bir perspektifle din ve milliyetçiliği değerlendirmektedir. Çalışmayan katılımcılar (örneğin, **K3, K6, E14**) genellikle din ve milliyetçiliği birbirine uyumsuz ya da çelişen unsurlar olarak değerlendirmektedir. Bu grup, milliyetçiliğin dinle uyumsuz olduğunu ve dinin milliyetçiliği reddettiğini düşünmektedir.

6. Ekonomik Durum: Ekonomik durumunu "orta" olarak belirten katılımcılar (örneğin, **K2, K3, K9, K12, E10, E12, E13, E16**) genellikle din ve milliyetçiliği bir arada düşünebilen, fakat bunun sınırlarını sorgulayan katılımcılardan oluşmaktadır. Orta ekonomik duruma sahip katılımcılar arasında, milliyetçilik ve dinin birlikte var olabileceği, ancak bu ilişkinin sınırlarının iyi çizilmesi gerektiği görüşü yaygındır. Din, bu katılımcıların çoğunda milliyetçiliğin aşırılıklardan kaçınması için bir denge unsuru olarak görülmektedir. Ekonomik durumunu "alt-orta" olarak belirten katılımcılar (örneğin, **E3, E4, E5, E6, E14**) genellikle din ve milliyetçiliği birbirinden bağımsız veya çelişkili unsurlar olarak

görmektedir. Bu grup arasında milliyetçilik ile din arasında bir çatışma olduğu veya milliyetçiliğin dine uygun bir şekilde sınırlandırılması gerektiği vurgusu daha yoğundur. Bu gruptaki katılımcılar milliyetçiliği dinle bağdaştırmak konusunda daha eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum sergilemektedir. Ekonomik durumunu "orta-üst" olarak belirten katılımcılar (örneğin, E15) din ve milliyetçilik ilişkisini daha pragmatik bir çerçevede ele almaktadır. Din, kültürel bir unsura dönüştüğü ölçüde milliyetçilikle bağdaştırılabilir. Bu grup, milliyetçilik ve din ilişkisini daha rasyonel ve faydacı bir çerçevede değerlendirmektedir.

Kentel ve Ete tarafından 2022 yılında Türkiye genelinde 1255 kişiyle yapılan görüşmelerde de din ve milliyetçilik ilişkisine dair katılımcılara yöneltilen “*Önce Müslüman sonra Türküm*” ifadesine %66 katılmış ancak %23 bu ifadeyi onaylamamıştır (Kentel - Ete, 2022). Bu sonuç, milliyetçiliğini din üzerinden sınırlayan ve dinle milliyetçiliği birlikte yorumlayanlar tiplerinin de benimsediği bir ifadedir.

Psikolojik açıdan bakıldığında, Z Kuşağı'nın dine ve milliyetçiliğe dair tutumları, kimlik arayışlarının bir yansıması olarak görülebilir. Bu gençler, din ve milliyetçilik arasında bir denge kurmaya çalışırken, aidiyet duygusunu güçlendiren unsurları benimsemekte, ancak aşırılıklardan kaçınmaya özen göstermektedir. Özellikle K11 gibi katılımcılar, milliyetçilik ve dini fanatik duygular olarak değerlendirmiş, bu iki kavramın aşırıya kaçmasının tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini vurgulamıştır. Bu tutum, Z Kuşağı'nın din ve milliyetçilik konusundaki karmaşık ve çok boyutlu yaklaşımlarını yansıtmaktadır.

Sosyolojik açıdan ise Z Kuşağı'nın dine ve milliyetçiliğe dair tutumları, toplumsal değişimlerin bir yansımasıdır. Küreselleşme, modernleşme ve dijitalleşme süreçleri, bu gençlerin dini ve milliyetçi kimliklerini yeniden şekillendirmekte, geleneksel normlara olan bağlılıklarını sorgulamalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların din ve milliyetçiliğe dair görüşleri, toplumsal yapının ve kültürel normların değişim sürecinde olduğunu göstermektedir.

3.2.2.6. Değerlendirme

Çalışmaya katılan Z Kuşağı üyelerinin din ve milliyetçilik ilişkisine dair verdikleri cevaplar, bu iki kavramın birbiriyle olan etkileşimini farklı perspektiflerden ele aldıklarını göstermektedir. Bu cevaplar analiz edildiği zaman katılımcıların din ve milliyetçilik

ilişkinine dair belirli tiplere ayrıldığı görülmektedir. Bu tipler, katılımcıların görüşlerini psikolojik ve sosyolojik bir dil kullanarak anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

1. Din ve Milliyetçiliği Birleştirenler: Bu gruptaki katılımcılar, din ve milliyetçiliği birbirini tamamlayan ve destekleyen unsurlar olarak görmektedir. İslam'ın, Türk milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünen bu katılımcılar, milliyetçilik ve dini değerlerin bir arada, uyum içinde yaşanabileceğine inanmaktadır. Bu tipten altın yatan psikolojik eğilim, aidiyet ve kimlik arayışıdır. Katılımcılar, hem milliyetçilik hem de dini inançlar yoluyla kendilerini daha geniş bir toplumsal ve tarihsel çerçeveye ait hissetmekte, bu iki unsuru bir araya getirerek kimliklerini güçlendirmektedir. Sosyolojik olarak bu grup, toplumun dini ve milliyetçi değerlerine güçlü bir bağlılık göstermekte ve bu değerlerin toplumsal bütünleşme için gerekli olduğuna inanmaktadır. İslam'ın, Türk kimliği ile özdeşleşmiş olması, bu grubun milliyetçilik algısını güçlendiren bir unsur olarak görülmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, milliyetçiliği ve dini birbirine bağlı, birbirini destekleyen unsurlar olarak görmekte ve dinin milliyetçilikte önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir.
- E2, milliyetçilik ve dinin bir bütün olduğunu savunmakta, ancak bu bütünleşmenin zorunlu olmadığını da belirtmektedir.

2. Din ve Milliyetçiliği Bağımsız Görenler: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçilik ve dinin birbirinden bağımsız olduğunu; milliyetçiliğin ulusal kimlikle, dinin ise kişisel inançla ilgili olduğunu savunmaktadır. Onlara göre milliyetçilik dini bir temele dayanmak zorunda değildir. Bu tipten bireylerin kimlik ve inançlarını ayrı ayrı yapılandırma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bu katılımcılar, milliyetçilik ve dini kimliklerini bağımsız olarak inşa etmeyi tercih ederler, bu da onların daha seküler bir dünya görüşüne sahip olduklarını göstermektedir. Bu grup, milliyetçilik ve dinin farklı toplumsal alanlarda işlev gördüğüne inanmaktadır. Milliyetçiliği daha çok ulusal bir ideoloji olarak görüp, dini ise kişisel ve toplumsal yaşamın manevi bir yönü olarak kabul etmektedir. Bu ayrım, din ve milliyetçiliğin toplumsal işlevlerini ayrı ayrı değerlendiren modernist bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- E1, milliyetçiliğin temel içgüdüsel bir olgu olduğunu ve dinle bir ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir.
- K2, Türklerin İslam'la sonradan karşılaştığı için milliyetçilik ve din arasında bir bağ olmadığını savunmaktadır.

3. Din ve Milliyetçiliği Çelişen Unsurlar Olarak Görenler: Bu tipteki katılımcılar, milliyetçilik ve dinin birbirleriyle çeliştiğini düşünmektedir. İslam'ın ırkçılık ve milliyetçilikle bağdaşmadığını, bu sebeple dindar bir insanın milliyetçi olamayacağını savunmaktadır. Bu grubun psikolojik temeli, dinin evrensel ve birleştirici değerlerini milliyetçiliğin ayrıştırıcı ve dışlayıcı yönleriyle karşı karşıya getirme eğilimidir. Bu katılımcılar, dini inançlarının milliyetçilikle çeliştiğine inanarak, kimliklerinde bir çatışma yaşamaktadır. Sosyolojik olarak, bu katılımcılar, milliyetçiliğin toplumda ayrıştırıcı bir rol oynadığını ve dini değerlerle uyumsuz olduğunu düşünmektedir. Dinin evrensel bir toplumsal düzenleyici olarak milliyetçiliği sınırlayıcı bir rol üstlendiğine inanılmaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- E4, milliyetçiliğin İslam'la çeliştiğini, çünkü dinin üstünlüğün takvada olduğunu öğrettiğini ifade etmektedir.
- E9, dindar bir insanın milliyetçi olamayacağını çünkü milliyetçiliğin dinin özüne aykırı olduğunu savunmaktadır.

4. Milliyetçiliği Din Üzerinden Sınırlayanlar: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliğin ancak dinle uyumlu olduğu sürece kabul edilebilir olduğunu düşünmektedir. Onlara göre milliyetçilik ancak dinin öğretileriyle çelişmediği müddetçe meşru bir ideolojidir. Dinin, milliyetçiliği şekillendiren ve aşırılıklardan koruyan bir çerçeve sunduğuna inanılmaktadır. Bu tipteki bireylerin dini inançlarını milliyetçi tutumlarıyla dengeleme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Bu katılımcılar, dini değerleri milliyetçilikle harmanlayarak, kimliklerinde bir denge kurmayı ve aşırılıklardan kaçınmayı hedeflemektedir. Sosyolojik olarak, bu grup, milliyetçiliği toplumsal düzeni sağlamak ve dini değerleri korumak için bir araç olarak görmektedir. Dinin milliyetçilik üzerindeki sınırlandırıcı rolü, toplumsal normlar ve değerler üzerinde düzenleyici bir etkisi olduğuna dair inançla desteklenmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, milliyetçiliğin dinle sınırlanması gerektiğini, ırkçılığa kaymaması için dinin milliyetçiliği şekillendirdiğini belirtmektedir.
- E13, dinin milliyetçilikte ırkçılığı yasakladığını ve milliyetçiliğin dini değerlere hizmet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.
- K14, Türk milliyetçiliğinin İslamiyet’le şekillendiğini ve bu nedenle milliyetçiliğin dini sınırlar içinde tanımlanması gerektiğini savunur.

5. Dine Dayalı Milliyetçilik Savunucuları: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliği dini değerler üzerinden tanımlamaktadır. Milliyetçilik, bu tipten için dinin yayılması ve korunması amacıyla kullanılan bir araçtır. Din ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi bu şekilde anlamlandıran katılımcılar, dinin milliyetçiliği belirlediği ve yönettiği bir yapı oluşturmaktadır. Bu katılımcılar, dini inançlarının, milliyetçi tutumlarını güçlendirdiğine inanmaktadır. Bu inanç, kendilerine ve topluma yönelik bir misyon duygusu yaratarak milliyetçiliği dinin hizmetinde bir araç olarak görme eğilimindedir. Sosyolojik açıdan, bu grup, milliyetçiliği dinin toplumsal normlar ve değerler üzerinde daha güçlü bir etki yaratmak için bir araç olarak görmektedir. Bu yaklaşım, dini kimliğin milliyetçilikle bütünleşmesini destekleyen toplumsal bir düzeni teşvik etmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K12, dinin milliyetçilik için gerekli olduğunu ve milliyetçiliğin de din tarafından şekillendirilen bir ideoloji olması gerektiğini savunmaktadır.
- E6, İslam'ın milliyetçiliği şekillendiren bir çerçeve sunduğunu, bu nedenle milliyetçiliğin dine hizmet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

6. Milliyetçiliği Kültürel Kimlik Olarak Görenler: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliği daha çok kültürel bir kimlik ve miras olarak ele almaktadır. Din, bu tipten için önemli bir unsur olabilir, ancak milliyetçilik asıl olarak kültürel değerlerin, dilin ve tarihsel mirasın korunmasıyla ilgilidir. Din, milliyetçiliğin yanında ikinci planda kalabilir veya sadece kültürel kimliğin bir parçası olarak kabul edilebilir. Bu katılımcılar milliyetçiliği, kültürel kimliği sürdürmenin ve korumanın yolu olarak görmektedir. Din, bu kültürel kimliğin bir bileşeni olabilir ancak esasen milliyetçilik, kültürel aidiyet duygusuna

dayanmaktadır. Sosyolojik olarak bu grup milliyetçiliği, toplumsal ve kültürel normları sürdürmenin bir aracı olarak görmektedir. Din, bu kültürel normlar arasında yer alabilir, ancak milliyetçilik asıl olarak kültürel kimliğin korunması ve geliştirilmesiyle ilgilidir.

Örnek Katılımcılar:

- K9, milliyetçiliğin kültürel kimliği sürdürmekle ilgili olduğunu, dinin ise bu kimliği destekleyen ancak belirleyici olmayan bir unsur olduğunu savunmaktadır.
- E13, milliyetçiliği kültürel değerlere saygı göstermek olarak tanımlar ve bu süreçte dinin belirleyici bir rol oynaması gerektiğini düşünmez.

7. Dine Karşı Eleştirel Milliyetçiler: Bu katılımcılar, dinin milliyetçiliği sınırlayıcı bir unsur olduğunu savunmaktadır. Dine karşı eleştirel bir tutum geliştirilerek, milliyetçilik daha laik ve seküler bir çerçevede ele alınmıştır. Din, bu tipten için milliyetçiliği zayıflatan bir unsur olarak görülmektedir. Bu katılımcılar, milliyetçiliği daha seküler bir kimlik inşası süreci olarak görmektedir. Dinin, bireysel özgürlükleri sınırlayabileceğine ve milliyetçilikle uyumlu olmayacağına inanılarak din eleştirilmektedir. Sosyolojik olarak bu grup, dinin toplumsal normlar ve değerler üzerindeki etkisini eleştirerek milliyetçiliği seküler bir çerçevede ele almayı savunmaktadır. Bu tutum, dinin toplum üzerindeki etkisinin azaltılması gerektiğine dair bir inanca dayanmaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- K7, milliyetçiliğin dinle karıştırılmaması gerektiğini savunur ve günümüzde milliyetçiliğin yanlış kişiler tarafından din kullanarak şekillendirildiği için eleştirir.
- E9, dindar bir insanın milliyetçi olamayacağını, çünkü dinin temel ilkeleriyle milliyetçiliğin çeliştiğini savunur.

8. Din ile Milliyetçiliği Uyumsuz Bulanlar: Bu tipten katılımcılar, din ve milliyetçiliği uyumsuz hatta zıt kutuplar olarak görmektedir. Onlara göre, milliyetçilik ve dinin bir arada bulunması, her iki kavramın da özünü zedeleyecektir. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin dinsel bir temele dayandırılmasını doğru bulmayarak dinin evrensel yapısının milliyetçilikle bağdaşmadığını savunmaktadır. Bu katılımcılar, dini inançlarını evrensel değerlere dayandırırken, milliyetçiliği bu evrensel değerlerle çatışan bir unsur olarak

görmektedir. Bu çatışma, bireylerde kimliksel bir gerilim yaratabilir. Sosyolojik olarak, bu grup, milliyetçiliği toplumsal birliği tehdit eden bir unsur olarak görürken, dinin evrensel birleştirici gücüne vurgu yapmaktadır. Milliyetçiliğin, toplumsal barış ve kardeşliği zedeleyebileceğine inanılmaktadır.

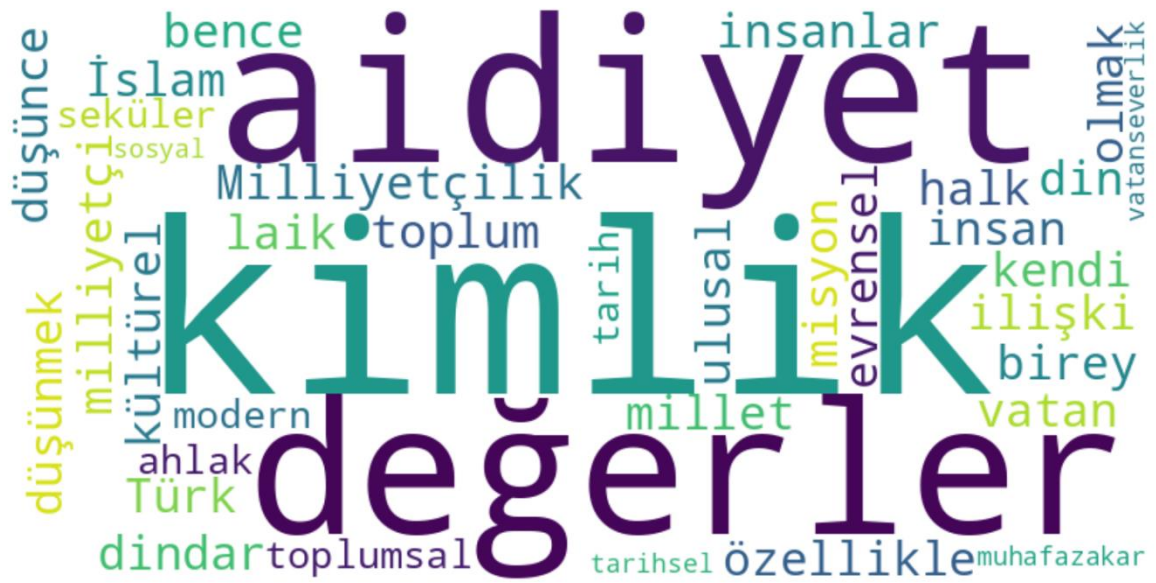
Örnek Katılımcılar:

- K11, İslam'ın birleştirici, milliyetçiliğin ise ayrıştırıcı bir yapıya sahip olduğunu savunarak, bu iki kavramın uyumsuz olduğunu belirtir.
- E5, milliyetçilik ve dinin tamamen zıt kutuplar olduğunu ve bir Müslüman'ın milliyetçi olmasının mümkün olmadığını ifade eder.

9. Milliyetçiliği Dini Misyon Olarak Görenler: Bu katılımcılar milliyetçiliği, dinin öğretilerini ve misyonunu yaymak ve korumak için bir araç olarak görmektedir. Onlar için milliyetçilik, dini değerlerin korunması ve bu değerlerin toplumun her kesimine yayılması için bir stratejidir. Bu, özellikle dini temelli bir milliyetçilik anlayışını yansıtır. Bu katılımcılar, dini kimliklerini milliyetçilikle pekiştirme eğilimindedir. Din, sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumsal düzenin koruyucusu olarak görülür; bu nedenle milliyetçilik, bu düzenin korunması için bir misyon olarak benimsenmektedir. Sosyolojik olarak bu grup milliyetçiliği, dini değerlerin ve toplumsal normların korunması için bir araç olarak görmektedir. Bu yaklaşım, toplumsal düzenin korunması ve dini değerlerin güçlendirilmesi için milliyetçiliğin bir misyon olarak benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- K14, İslam'ın Türk milliyetçiliğinin temel unsuru olduğunu ve bu iki kavramın birbiriyle iç içe geçmiş olduğunu savunarak, milliyetçiliği dini bir misyon olarak tanımlar.
- E16, Türk milliyetçiliğinin İslam ile şekillendiğini ve bu nedenle milliyetçiliğin dini bir çerçevede ele alınması gerektiğini savunur.

Şekil 2. Dine Bakışa Dair Kelime Bulutu

3.2.3. Ötekiyle Yaşam

Kavramsal çerçeve bölümünde ele alınan milliyetçilik tiplerinin ötekiyle yaşam konusundaki görüşlerini özetleyecek olursak; Resmi milliyetçiler, kültür temelli bir Türklük benimsedikleri için Türklüğe düşmanlık etmediği sürece öteki hakkında olumsuz bir tavır takınmamıştır. Köktenci milliyetçiler için esas olan kan olduğundan dolayı devletin önemli noktalarındaki görevlere üstün Türkün getirilmesi gerektiğini bunun dışında sosyal hayatta ötekinin var olabileceğini söylemişlerdir. Sentezciler ise bu noktada en kapsayıcı görüşü benimseyerek farklılıkların zenginlik olduğunu İslam çatısı altında herkesin bir arada yaşayabileceğini vurgulamıştır. Bu grup içerisinde katılımcılara, Türk olmayan Müslümanlar ve Müslüman olmayan Türklerle ilgili fikirlerini ve sosyal ilişkilerine dâhil etme durumlarını anlamak için dört farklı soru sorulmuştur. Konuyla ilgili Z kuşağının görüşleri ise üç grup altında değerlendirilebilir.

3.2.3.1. Din ve İslam Öncelikli Yaklaşım

Bu grup, sosyal ilişkilerde dini kimliği öne çıkarmaktadır. Onlara göre Müslüman kimliği, Türklükten daha önemli kabul edilip sosyal ilişkilerde bu kimlik ön planda tutulmaktadır. Bu gruptakiler Müslüman olan bireylerle daha yakın ilişkiler kurmakta, hatta bazen dini kardeşlik bağını Türklükten üstün tutmaktadır.

Katılımcı K4 evlilik dışındaki sosyal ilişkilerinde etnik köken veya ırk ayrımı yapmadığını ama aynı dine mensup olan kişilere öncelik verdiğini çünkü onlara kendini daha yakın hissettiğini *“Bence Müslüman olan kişiye daha sempati olur... Yani şöyle mesela, sadece Kürt konusunda coğrafi olarak yaşantılarımız, kültür olarak yaşantılarımız farklı olduğu için sadece bunu düşünürüm farklı olduğu için. Ama yani yine de aynı dini paylaşıyorsan çoğu değerlerin zaten ortak oluyor. Çünkü din bence genel aile yapısını ya da işte ideolojiyi belirlediği için düşünce yapısını belirlediği için bence öncelikli o oluyor. Yani din daha üst bir değer olduğu için benim için sorun değil.”* şeklinde ifade etmiştir.

K6 sosyal ilişkilerinde yer vereceği kişilerin Müslüman olmasını önemseydiğini çünkü farklı dinden olanların muhakkak kendisini kısıtlayacak bir eylemde bulunacağını *“Verebilirim de vermeyebilirim de. Çünkü kültürleri çok farklı oluyor. Biraz daha kendilerine göre yeme içme, temizlik konularında çok farklı oluyorlar ama bazıları da o kültürden gelmelerine rağmen eğitim seviyelerine ya da geliştikleri ortama göre kendilerini geliştirebiliyorlar. O yüzden biraz daha şeylerine bağlı, hani ırklarına değil de kültürlerine, gelişmişliklerine bağlı... Evlilikte belki veremeyebilirim çünkü her ne kadar kendini geliştirse de kültürüne bağlı olduğu için herhangi bir yerde ayrışma olduğunda kendisini daha ön plana çıkarıp karşıyı görmemezlikten gelebilir.”* şeklinde ifade etmiştir. O da diğer pek çok katılımcı gibi evlilik noktasında dini önemsemekte ama buna ek olarak kendi kültürünü bilmesi için aynı etnik kökene dayanmanın da önemli olduğunu vurgulamaktadır.

K10 sosyal ilişkilerinde önemli olanın kişinin karakteri olduğunu bu sebeple din ve ırk ayrımı yapmadan evlilik dışındaki tüm sosyal ilişkilerinde kucaklayıcı davranacağını, evlilikte ise önceliğinin aynı dini paylaşmak olduğunu söylemiştir. Bununla beraber göçmen probleminden dolayı Araplara tepkili olduğunu *“Aslında ben biraz ırkçı bir millet olduğumuzu düşünüyorum Türk milleti olarak. Yani evet Türküz ama mesela Araplara karşı çok fazla önyargı olduğunu düşünüyorum. Yani önyargı derken işte Suriyelilerden de kaynaklanıyor olabilir. Onların çok zenginleşmesi gözümüze batıyor olabilir. Çerkez falan benim için çok bir ön yargı oluşturmuyor ama mesela Arap deyince tüylerimde dikeme oluyor yani. Aslında alım satım yine yapılabilir ama millet olarak bence bir yargımız ön yargımız var, duvarlarımız var. Ben yer veririm ama millet olarak öyle düşünmediğimizi ifade etmeye çalıştım. Çünkü özünde insan ve ırk, herhangi bir davranışı, özelliği belirleyemez. Yani bir ırktan olması onun kötü özelliklerinin olduğu anlamına gelmez. Çünkü kötü insan vardır. Yani kötü ırk yoktur... Ama evliliği daha farklı görüyorum tabi ki.*

Yani birbirine ne kadar benziyorsan o kadar uyum yakalarsın diye düşünüyorum. Bu yüzden uyum varsa yapabilirim. Eğer uyumluysa kafa yapımız falan uyuyorsa ve farklı bir ırktansa okey yani çok örneklerini görüyorum şimdi. Müslüman tercih ederim inancından dolayı” şeklinde aktarmıştır. İfadelerinden aynı dine mensup olanların karma evliliklerine şahit olduğu için kendisinin de farklı etnik kökenden biriyle evliliğe ılımlı yaklaştığı görülmektedir.

K11 insanlar arasında köken veya din olarak bir ayrıma gitmese de Müslüman olanın kendisi için her zaman öncelikli olacağını evlilik noktasında ise sadece Müslümanları tercih edeceğini *“Evet ben de Müslüman bir insanım benim için Müslüman olması da önemli ama Türk olup olmaması benim için önemli değil. Benim için yaşadığım kültür de önemli sonuçta ama o insanla eğer gerçekten anlaşabiliyorsam bu benim için mevzu bahis olmaz açıkçası. Onlarda Müslüman olup olmamasına ya da Türk olup olmamasına bakmam ama evlilik benim için ayrı bir şey onda Müslüman olması benim için önemli olur kriter olarak.”* cümleleriyle vurgulamıştır.

K12 ise *“Tabii veririm karşımdaki kişiye insan olarak baktığım için bir farklılık olmaz Türklerden. Anlaşabilirsem olur ama kültür farklılığı olduğu için evlilik biraz daha ticaret vesairesinden farklı ve daha zor bir ilişki kurulan bir statü olduğu için zor olur benim için tercih etmem... Onlara bu sefer de Türk olduğu için değil, yani Türk ayrımından dolayı değil, İslam açısından dinim uygun görmediğinden dolayı evlilikte hoş görmem ticarete de aynı şekilde ticaretimi kendi dinimden olan insanlarla yapmayı tercih ederim.”* ifadeleriyle hem evlilik hem de diğer sosyal ilişkilerinde Müslüman olmayanlara yer vermeyeceğini Müslümanlara ise evlilik dışındaki ilişkilerinde yer vereceğini söylemiştir.

E5 ise ilişkilerinde her zaman dinin öncelikli olduğunu aynı dine mensup olmadığı biriyle aynı etnik kökene sahip olsa da onun gözünde herhangi bir gayrimüslimden farkı olmayacağını dinin belirlediği sınırlarla hayatına dâhil edeceğini *“Bir Arap veya Çerkez'in niteliği hakkında belirleme yapmak isteyen bir Müslüman sadece onların Müslüman olmadıklarına bakabilir. Ait oldukları ırka göre ayırım yapmak bir Müslüman'a haram kılınmıştır. Yani bir insanın Arap veya Çerkez olması artı ya da eksi yönden bana hiçbir şey ifade etmez... Müslüman olmayan bir Türk ve Müslüman olmayan bir Bulgar benim gözümde eşit mesafededir. Dinimin yasak etmediği şekilde ikisi ile de sosyal hayatta ilişki kurarım.”* şeklinde açıklamıştır.

E12 *“Bu tarz bir durumda ben kendi ırkımdan olanı değil de kendi dinimden olanı tercih ederim. Çünkü ırk dediğiniz kavram tercihe bağlı olmayan bir şey ama din böyle değil. Sonuç olarak tercihsel olarak dine giriyorsun, İslam’a giriyorsun, Hristiyanlığa giriyorsun. Bu bir tercih, insan tercihi ve ben, benimle aynı tercihleri yapan insanlara daha yakın olurum.”* ifadeleriyle sosyal ilişkilerinde ırk ve köken olarak herkese yer vereceğini ama bir tarafı öncelemek gerekirse Müslümanları seçeceğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre önemli olan muhatabının kendisiyle aynı tercihi yapmış olmasıdır. E13 de E12 gibi Müslüman olmayan Türk’ü dışlamayacağını ancak önceliğinin Müslümandan yana olacağını *“Peygamber efendimizin Veda Hutbesi Müslümanların şiarı olmalıdır. Bu bakımdan önderimizin de dediği gibi hepimiz kardeşiz, üstünlük soyda değildir. Gayrimüslim Türklerle ilişkiler zamansız tüketilen meyve gibidir. Belki o meyveye ait görüntüye sahiptir ancak beklenen tat yoktur. İslam’a inanmıyorum ama Türküm diyen birinin sözüne yalan diyemeyiz ve onu bundan dolayı dışlayamayız. Ancak önümde iki seçenek olsa önceliğim Müslüman Türk’ten yana olur.”* şeklinde aktarmıştır.

E16 ise ilişkilerindeki kişileri hep dini inancına göre değerlendirdiğini bunun onun için en önemli kıstas olduğunu *“Sosyal hayatta ölçümüz Türklükten önce İslam ölçüsüdür. Müslüman olan başka bir milletten insan ile Türk ırkına sahip bir gayrimüslim aynı sınıfta değildir. Sosyal ilişkilerde Müslim ve gayrimüslim ayrımı vardır.”* cümleleriyle ifade etmiştir.

Katılımcı K14 *“Bir Arap veya Çerkez, Müslüman olması nedeniyle kardeşim olarak kabul edilir. İslam, ümmet anlayışı gereği, tüm Müslümanların kardeş olduğunu belirtir. Dolayısıyla, bu kimselerle sosyal ilişkilerimde, dinin getirdiği evrensel kardeşlik anlayışı çerçevesinde hareket ederim. Ticaret, evlilik ve komşuluk gibi ilişkilerde din kardeşliğine büyük önem veririm. Türklük ve İslam, birbirini tamamlayan değerlerdir; bu nedenle, Türk olmayan Müslümanlarla ilişkilerimde Araplarla evlilik dışında herhangi bir ayrım gözetmem... Yakutlar veya Müslüman olmayan bir Türk, kültürel ve etnik olarak kardeşlerimdir. Ancak İslam, benim için en önemli bağdır. Müslüman olmayan Türklere karşı saygılı ve hoşgörülü bir tutum sergilerim, çünkü aynı milletin fertleriyiz. Ancak, evlilik gibi ilişkilerde İslam’ın koyduğu kurallara uygun hareket ederim. Ticaret ve komşuluk gibi ilişkilerde ise İslam’ın adalet ve hakkaniyet anlayışı çerçevesinde hareket ederim.”* ifadelerini kullanarak önceliklerini her zaman dinin koyduğu sınırlarla belirlediğini sosyal ilişkilerinin de bu çerçevede şekillendiğini belirtmiştir. Ancak o da diğer katılımcılar gibi

Araplar için ayrı bir parantez açmış sosyal ilişkilerinde yer verse de evlilikte tercih etmediğini belirtmiştir.

3.2.3.2. Etnik Köken ve Milliyet Öncelikli Yaklaşım

Bu gruptaki katılımcılar, sosyal ilişkilerde etnik kökeni belirleyici faktör olarak görmektedir. Onlara göre Türklük ve etnik kimlik dinin önündedir. Sosyal ilişkilerinde, özellikle yardımlaşma ve destek konularında, Türk olmak daha belirleyici bir kriterdir. Türk olmayan Müslümanlarla sosyal ilişkilerde sınırlı bir yaklaşım sergilenmekte ancak Türklük bağı kuvvetli bir kriter olarak kabul edilmektedir.

Katılımcı K3 *“Veririm benim arkadaşlarımın nerdeyse çoğu Türk ama hepsi Müslüman değil. Yani dinin pek önemli olduğunu düşünmüyorum... Şöyle evlilikte yer vermeyebilirim, evlilikte de kendi dinimden olmasını isterim. Hani çok dindar bir insan olmayabilirim ama bir dinim var. Arkadaş olurum, dost olurum, hani evime gidip gelebilir ama evli olacağımı düşünmüyorum. Çünkü aynı kültürden olmak daha iyi olur.”* ifadeleriyle sosyal ilişkilerinde yer verdiği insanların Türk olmasını önemseydiğini dinin evlilik dışındaki noktalarda pek etkisi olmadığını vurgulamıştır. İfadelerinden anlaşıldığına göre evlilikte de dini, inanç olarak değil kültür olarak etkili olduğu için gözetmektedir. K3 Özellikle karşısındaki kişi Arapsa hiç ilişki kurmayacağını farklı ırklara mensup ise sosyal ilişkilerinde sınırlı olarak yer vereceğini *“Yani ister istemez ön yargı oluyor ama her ırka değil, genelde Kürtler. Arap ve Afgan onlarla mesela Kürtler gibi değil, daha çok keserim ilişkimi. Ama Çerkezlerle hiçbir sıkıntım yok. Arap, Afganla hiçbir işim olmaz ama Kürtlerle evlilik olmaz ama daha önce tanışıp sonradan öğrenirsem arkadaş olurum.”* şeklinde ifade etmiştir.

E8 bu noktada sert bir tutum sergileyerek kendisi için önce köken sonra din geldiğini *“Bir Arap benim için pisliği ifade ediyor. Ticaret mecburen sosyal ilişkilerde yer buluyor fakat onun dışındaki hiçbir sosyal ilişkimde yer bulmamalarını tercih ederim. Bizim için önce Türklük sonra Müslümanlıktır bundan kaynaklı olarak Müslüman olmayan bir Türk benim için Müslüman olan bir Türk'ten farklı bir şey ifade etmiyor ondan kaynaklı sosyal ilişkilerimde yer vermekten mutluluk duyarım.”* şeklinde aktarmıştır.

3.2.3.3. Tarafsız ve Duruma Göre İnsani Değer Merkezli Yaklaşım

Bu gruptakiler, din ve etnik köken ayrımı yapmaksızın sosyal ilişkiler kurmakta ve adalet odaklı bir bakış açısıyla hareket etmektedir. Karşılaştıkları duruma göre değerlendirme yapılarak insanlara karşı dini ya da etnik kimliklerinden bağımsız bir şekilde yaklaşmaktadır. Karşıdaki kişiye sosyal ilişkilerde yer verirken adalet ve hakkaniyet öncelenmektedir. Bu grup muhataplarının yardım ve destek ihtiyaçlarını etnik veya dini kimliklerine göre değil, adalet ve ihtiyaç çerçevesinde değerlendirmektedir. Onlar için insani değerler etnik ve dini kimlerin üstünde bulunmaktadır. Karşılarındaki insanı sahip olduğu kimliklerden bağımsız karakterlerine göre değerlendirmeye alırlar.

Katılımcı K1 *“Benim için herkes aynı insan fark etmiyor yani hepsi benim gözümde eşittir. Herhangi bir farkı yok. Benim için insanların geldiği ırkın bir önemi yok. Yani ben milletimi çok severim. Kendimce milliyetçiyimdir. Hani tabii ki ülkemi seviyorum ama ırkımızı biz seçmiyoruz dediğim gibi her insanın her zaman da her durumda yeri vardır yani. Ben insanın kendisine bakarım. Hani nasıl bir insan olduğu beni ilgilendirir.”* ifadelerini kullanarak önemli olanın insanın dini veya etnik kimliğinden önce karakteri, kültürü ve içinde bulunduğu durum olduğunu vurgulamıştır. K2 de bu noktada K1’e katılmış ve *“Yani şöyle kültürler anlamında bir fark yoksa İngiliz veya Fransız olmasıyla aynı şey Kürt ve Arap olması. Eğer kültürler uyuyorlarsa arkadaşlık da edebilirsiniz. Sohbet konun varsa arkadaşlık edebilirsiniz ve kültürlerin uyuyorlarsa zorlanmayacaksanız bir aile de kurabilirsiniz.”* ifadelerini kullanarak önemli olanın kişilerin karakteri olduğunu vurgulamıştır. E6 ve E7 de bu noktada K2 ve K1’e katılmıştır. E7 ek olarak *“Anadolu toprakları yıllarca birçok medeniyetin ve dinlerin ortak noktası olmuştur. Millet olarak bir arada yaşamaya alıştık.”* ifadesini kullanarak bu anlayışın tarihlerinden geldiğini söylemiştir.

E1 sosyal ilişkilerinde yer vereceği insanları seçerken ırk veya din ayrımı yapmayacağını *“Normalde çok büyük bir problem teşkil etmez ancak. Şimdi yabancı veya kaçak sığınmacılarla karıştırmayım bunları öyle bir cevap vereyim. Kısmi olarak benim sosyal hayatımda yer teşkil eder ancak evlilik olmaz diye düşünüyorum.”* cümleleriyle ifade etmiş. Ancak sığınmacıları bu grubun dışında tutmuştur.

K5 sosyal ilişkilerinde yer vereceği kişinin karakterine bakacağını bunun dışında bir ayrıma gitmeyeceğini *“Yer veririm çünkü benim için onların hiçbir farkı yok. Bu ülkede olup*

da kendilerini Türk hissedip benim değerlerime saygı gösterdikleri müddetçe mesela bir savaş olduğunda onlar da benim gibi kendini bu ülke için feda edebilecekse benim için onların Çerkez, Kürt olması hiçbir şey ifade etmez. Ben onların değerlerine önem veriyorsam ona göre hareket ediyorsam onlar da benim değerlerime önem verip ona göre hareket ediyorlarsa ve bu ülke içinde beraber yaşıyorsak bu değerler doğrultusunda onların benim için bir farkı yoktur. Ha bir Türk ha bir Çerkez ha bir Kürt... Değerlerime saygı gösteriyorsa veririm. Eğer ben Hristiyan'ım, sen Müslümansın diye beni ötekileştiriyorsa ya da farklı yollar izliyorsa orada yolumu ayırırım ama ben onun değerlerine saygı gösterip o benim değerlerime saygı gösterirse veririm.” şeklinde ifade etmiştir. Ona göre kendisini ötekileştirmeyen, dışlamayan ve yargılamayan her insan sosyal hayatında eşit şekilde yer bulabilir. Bununla beraber katılımcıların çoğunluğu gibi o da evlilik noktasında Müslümanları öncelemekte ve farklı dine mensup biriyle evliliğe sıcak bakmamaktadır. K7 de K5'in görüşlerine katılmakta ve evlilik dışındaki sosyal ilişkilerinde yer vereceği kişilerin öncelikle karakterine bakacağını ancak evlilik noktasında önemli olanın din olduğunu vurgulamaktadır. Bununla beraber ülkesi için tehdit olan kişilerin dinine ya da ırkına bakmadan sosyal ilişkilerinde yer vermeyeceğini “Hani Yahudi'ye o ayrı istediği kadar hani şey olsun hiç önemli değil ama o da son güncel olaylarla alakalı bir durum. Hani bunun gibi ya da atıyorum. Benim ülkeme benim kültürüme zarar vermeyen herhangi bir topluluksa toplumsa sıkıntı olmaz ama orada da milliyetçilik devreye giriyor. Atıyorum mesela şu an bir İsrail'e ya da atıyorum bir Yunanistan'a ülkeme zarar verdiği için ya da beni tehdit unsuru olarak gördüğü için saygı duyamam ya da komşuluk ilişkisi, ticaret ilişkisi kuramam. Evlilikte ise yer vermezdim.” cümleleriyle aktarmıştır.

E2 ise bu gruba dâhil olan diğer katılımcılar gibi önemli olanın kişilerin ırkından ve dininden çok karakterleri olduğunu vurgulamakla beraber her insanı bireysel olarak değerlendirdiğini o yüzden muhatabının mensup olduğu grupla olumsuz bir durum yaşansa da karşısındaki kişiyi şahsı üzerinden değerlendirdiğini “Burada benim için kimlik yani Arap olması ya da işte diğer herhangi bir ırka mensup olması benim için önemli değil. Mesela şu an çalıştığım iş yerinde Suriye'den buraya gelmiş Suriyeli bir vatandaş var temizlik veya taşıma işlerinde çalışıyor. Mesela Suriye'deki Suriyelilerle yaşanan problemler veya Suriyeli insanların yaptığı taşkınlıklar falan zaman zaman gündeme geliyor. Suriye'de Türk bayrağının yakılması gibi olaylar oluyor. Bunlar normalde bizim tepki gösterdiğimiz, kabul edemeyeceğimiz şeyler ama ben ertesi gün işe gittiğimde ‘Günaydın.’ diyorum. ‘X beyefendi veya Y beyefendi nasılsınız?’ falan diye aynı samimiyetim ve hassasiyetimle insanlara

yaklaşabiliyorum sonuçta o benim dün de çalışan bir iş arkadaşımdı bugün de iş arkadaşım ve yarın da öyle olması gerekir. O yüzden insanlara davranışlarıyla ahlak seviyeleriyle muamele etmek bence daha doğru.” cümleleriyle ifade etmiştir.

K8 ise evlilik noktasında hem aynı ırktan hem de aynı dinden olduğu kişileri tercih etmekle beraber onun dışındaki sosyal ilişkilerinde din veya ırk ayrımı yapmayacağını *“Onlarla ticaret, komşuluk vb. ilişkiler kurarım ama evlilik düşünmem. Çünkü evlilik çok daha farklı bir şey. Kùltürler çok farklı. Bu da beni çok zorlar... Çünkü kùltürümüz aynı olsa da dinimizin farklı olması evliliğin olmaması için bir sebeptir.”* şeklinde aktarmıştır.

K9 ise aynı dine mensup olan insanlarla ortak fikirlere sahip olduğu zaman tüm sosyal ilişkilerinde yer vereceğini ancak aynı kökene farklı dine sahip olduğu insanlara evlilik dışındaki sosyal ilişkilerinde yer vereceğini *“Açıkçası veririm çünkü Çerkez tanıdığım insanlar da var. Çok sevdiğimiz yakın aile dostlarımız da var. Arap arkadaşlarım da oldu ve ben tamamen insanlığın kendi karakteriyle alakalı olduğunu düşünüyorum. Bunun ırkla alakalı olduğunu düşünmüyorum. Tabii ki bizden ayrıştığı farklı olduğu şeyler var. Onların görmüş olduğu fikirler, yapılar farklı benden daha Arap kùltürlerini yaşayan insanlar daha rahat fikirlere daha rahat olabilir... Gerekirse evlenmem eğer benim kaderimde Arap ya da Çerkez biriyle evlenmem gerekiyorsa ben evlenirim de benim için problem değil. Önemli olan kafa yapımının uyuşması aynı dine inanmış olmam.”* cümleleriyle ifade etmiştir.

E4 ise evlilik de dâhil olmak üzere hiçbir sosyal ilişkisinde din ve köken ayrımına gitmeden karakter, tutum ve davranışlara göre hayatında yer alan insanları seçtiğini *“Açıkçası Arap arkadaşım var. Çerkez arkadaşım var yakından tanıdıklarım. Ve onların Arap ya da Çerkez olduklarını öğrenene kadar da bir fikrim değişmedi. Şu an da değişmez. Ben tamamıyla karakter, tutum, duruş, davranışa göre hareket ederim. Bu sebeple Türk olup olmamaları hatta Müslüman olup olmamaları da çok önemli değildir. Evlilik, ticaret, komşuluk ilişkilerinde tabi ki de yer veririm... Benim inancım da bakış açım da bağımsızdır. Bir insan hem Türk olup hem Müslüman hem başka dinden bir insan ya da aynı dinden olup farklı ırktan da olabileceği için. Müslüman olan olmayan Türklerle de sosyal iletişimim değişmezdi. Tabii ki de kùltürlerin farklı gelebileceği ya da bir çatışma, çatışma demeyeyim ama bir uyuşmazlık olabileceği ihtimali vardır. Ama bu da zamanla aşılar diye düşünüyorum.”* şeklinde ifade etmiştir. İfadelerinde farklılıklar sebebiyle sürtüşmeler olsa

da bunların zamanla aşılabacağı için sosyal hayatta yer vermemenin mantıksız olacağına değinmiştir.

E9 ise diğer tüm katılımcılardan farklı olarak önemli olanın aynı dili konuşmak olduğunu vurgulamış ve aynı dili konuştuğu herkese sosyal ilişkilerinde yer vereceğini *“Bir Arap veya Çerkez benim için herhangi bir ekstra bir şey ifade etmez. Ya da negatif bir şey. Herhangi bir ortak dilimiz varsa her türlü sosyal ilişkide yer veririm ... Müslüman olmayan bir Türk diyor. Aynı zaman Türkçe bilecek. Ortak bir dilim de var. Anlaşıyor. Sosyal ilişkilerde yer veririm.”* şeklinde ifade etmiştir.

E3 ise sosyal ilişkilerinde yer vereceği kişileri ırk ve din olarak bir ayrıma tabi tutmayacağını çokkültürlü bir hayatın insanlar için faydalı olacağını *“Çerkezler veya Araplar ile birlikte yaşamakta ya da bir iş ilişkisinde bulunmakta sakınca görmüyorum. Müslüman olmayan Türklerle bir arada yaşamakta veya ilişkilerde bulunmakta sakınca görmüyorum. Bilakis çokkültürlü yaşamın insanı devamlı besleyeceğine inanıyorum.”* cümleleriyle ifade etmiştir. E11 de bu noktada E3’e katılmış farklılıkların her zaman olumlu sonuçlar doğuracağını söylemiştir.

E10 sosyal ilişkilerinde insanların özelliklerine bakmadığını ancak ülkemizde mülteci sayılan etnik gruplar söz konusu olduğu zaman Türkü önceleyerek diğerlerini ikinci sıraya koyacağını belirterek sadece dini gereği Müslüman olmayanları dine davet edeceğini *“Önceki sorularda da belirttiğim gibi Türk milliyetçiliği ve din bağlantısız şeyler. Benim açımdan bir kişinin dini inancı bir anlam ifade etmiyor, sadece İslam dini gereği Müslüman olmayan kişileri İslam’a davet ederim ve öteki her türlü ilişkim normal Müslümanla nasılsa aynı olur. Müslüman olmayan Türkler de olabilir ve gayet doğal, herkesin inancı kendine. Eğer bahsettiğimiz Arap bir Suriyeli, Afgan ise konu her ne olursa olsun Türk olana yardım ederim.”* şeklinde ifade etmiştir. K13, E10’un görüşlerine katılmakla beraber asimile olmuşlar dışında Araplara hiçbir sosyal ilişkisinde yer vermeyeceğini onun dışındakileri davranışlarına göre değerlendireceğini *“Daha önce bir Çerkez ile tanışmadım ve onlarla ilgili ırksal bir sorun duymadım diyebilirim. Varsa da bilmiyorum o yüzden buna şu an cevabım bilmiyorum olur. Fakat Arap ırkını sevmiyorum. Sosyal ilişkilerimde yer vermekten kaçınıyorum diyebilirim. Sadece bir tane Arap arkadaşım var mesela ama onun da doğup büyüdüğü yer Türkiye ve kendi de kendini Türk hissediyor. Bu tarz istisnalar dışında genel olarak hoşlanmıyorum... Müslüman olmayan Türkler için farklı bir düşüncem yok vatan kardeşimdir. Sosyal ilişkilerimde sorun yaşamam.”* cümleleriyle aktarmıştır.

3.2.3.4. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi

Z Kuşağı Türk gençlerinin milliyetçilik anlayışında, sosyal hayatta ötekinin yerini daha derinlemesine anlamak için katılımcıların görüşlerini demografik faktörler çerçevesinde analiz etmek gerekmektedir. Bu analiz; yaş, cinsiyet, ekonomik durum, medeni durum, mesleki durum ve eğitim seviyesi gibi değişkenlerin, gençlerin sosyal yaşamda ötekiye bakışlarında din ve milliyetçilik algılarının bakış açılarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyacaktır.

1. Yaş: 21-23 yaş arası genç katılımcılar (örneğin, **K8, K10, K12, E8, E10**), ötekiyle yaşam konusunu daha açık ve farklı perspektiflerden değerlendirme eğilimindedir. Bu yaş grubundaki katılımcılar, özellikle sosyal ilişkilerde dini veya etnik kimlikten ziyade insani değerleri ön plana çıkarmaktadır. Bu yaş grubundaki katılımcılar, günlük sosyal ilişkilerde daha kapsayıcı ve farklı kimliklere karşı hoşgörülü bir yaklaşım sergilerken, evlilik gibi özel alanlarda daha muhafazakâr ve seçici bir tutum izlemektedir. 24-27 yaş arası katılımcılar (örneğin, **K1, K3, K5, E2, E4, E7**), ötekiyle yaşam konusunda daha çeşitli görüşlere sahip olmakla birlikte, genellikle belirli bir ideolojik çerçeveye dayanan bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Bu yaş grubundaki katılımcılar arasında dinin ve milliyetçiliğin ötekiyle yaşam üzerindeki etkisi daha belirgin olup bu çerçevede ötekiyle ilişki kurma noktasında daha muhafazakâr bir tutum sergilenmektedir. Özellikle Türk kimliğine vurgu yapılmakta ve kültürel benzerlik önemsenmektedir. Bu durum, yaş ilerledikçe din ve milliyetçilik konusundaki yaklaşımların daha katı ve belirli sınırlar içinde şekillendiğini göstermektedir.

2. Cinsiyet: Kadın katılımcılar (örneğin, **K1, K3, K4, K6, K9, K10, K11**), ötekiyle yaşam konusunda daha çok kültürel benzerliklere, insani değerlere ve dini kimliklere önem vermektedir. Kadın katılımcılar arasında dinin ve milliyetçiliğin sosyal ilişkilerde nasıl ele alındığı konusunda bazı ortak eğilimler gözlemlenmektedir. Din; özellikle evlilik gibi özel ilişkilerde önemli bir kriter olarak öne çıkarken, diğer sosyal ilişkilerde kültürel benzerlik ve insani değerler ön plana alınmaktadır. Erkek katılımcılar (örneğin, **E1, E4, E5, E8, E12, E16**) ötekiyle yaşam konusunda daha çeşitli ve eleştirel yaklaşımlar sergilemektedir. Erkek katılımcılar arasında din ve milliyetçilik konusundaki tutumlar, kadın katılımcılara kıyasla daha geniş bir perspektife sahiptir. Erkekler, sosyal ilişkilerde daha çok insani değerlere ve karakter özelliklerine önem verirken, dinin etkisini de göz ardı etmemektedir. Özellikle evlilik gibi özel durumlarda erkek katılımcılar arasında da dini kimliğin belirleyici bir faktör olduğu gözlemlenmiştir.

3. Medeni Durum: Bekâr katılımcılar (örneğin, **K1, K3, K4, K9, E4, E6**) ötekiyle yaşam konusunda daha açık, esnek ve hoşgörülü bir tutum sergilemektedir. Bekâr katılımcıların yaklaşımlarında din ve milliyetçilik gibi unsurlar sosyal ilişkilerde belirli ölçüde rol oynasa da genel olarak insani değerler ve kişisel karakter önemli görülmektedir. Ancak evlilik gibi özel ilişkilerde dini kimliğin önemli bir faktör olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Evli katılımcılar (örneğin, **K7, E2, E16**) ötekiyle yaşam konusunda daha muhafazakâr ve sınırlı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu gruptaki katılımcıların sosyal ilişkilerde dinin ve milliyetçiliğin daha belirleyici olduğu özellikle evlilik ve aile ilişkilerinde bu unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Evli katılımcılar, sosyal ilişkilerde dini ve kültürel değerlerin korunmasına önem verirken, bu değerler doğrultusunda daha muhafazakâr bir yaklaşım sergilemektedir.

4. Eğitim Durumu: Üniversite eğitime sahip katılımcılar (örneğin, **K2, K3, K9, E4, E5, E12**) arasında din ve İslam öncelikli yaklaşım yaygındır ancak Türklük ve milliyet öncelikli yaklaşımı benimseyen katılımcılar da vardır. Bununla birlikte, tarafsız ve insani değer merkezli bir yaklaşımı benimseyen katılımcılar da mevcuttur. Bu grupta, sosyal ilişkilerde Müslüman kimliğini ön planda tutarak Müslüman olmayanlarla ilişkilerde daha sınırlı bir yaklaşım sergileyenler; Türklüğü ve etnik kimliği belirleyici olarak görenler katılımcılar; insanların karakterine ve insani değerlerine odaklanarak din ve etnik köken ayrımı yapmadan sosyal ilişkilerini şekillendirenler bir arada bulunmaktadır. Lisansüstü eğitilmiş katılımcılar (örneğin, **K5, K7, K14**) arasında da din ve İslam öncelikli yaklaşımı benimseyenler bulunmaktadır, ancak bu grup içerisinde daha tarafsız ve insani değer merkezli bir yaklaşımı benimseyen katılımcılar da vardır. Bu grup, sosyal ilişkilerde din ve etnik kökenin ötesinde insani değerlere ve bireysel özelliklere odaklanmaktadır.

5. Mesleki Durum: Çalışan katılımcılar (örneğin, **K1, K2, K4, K9, E2, E4, E13**) arasında din ve İslam öncelikli yaklaşım oldukça yaygındır. Bu grup, sosyal ilişkilerde Müslüman kimliğini önemli görerek daha güvenilir ve uyumlu ilişkiler kurmayı tercih etmektedir. Aynı zamanda, Türklüğü ve etnik kimliği öncelikli olarak gören çalışan katılımcılar da bulunmaktadır. Tarafsız ve insani değer merkezli yaklaşımı benimseyen çalışan katılımcılar ise daha profesyonel bir bakış açısı sergileyerek insani değerlere öncelik vermektedir. Öğrenci katılımcılar (örneğin, **K8, K10, K11, E1, E6, E8, E11, E12**) arasında da din ve İslam öncelikli yaklaşım baskındır. Bu grup, özellikle Müslüman kimliğini vurgulamakta ve sosyal ilişkilerde bu kimliği ön planda tutmaktadır. Bununla birlikte,

Türklüğü ve etnik kimliği önemseyen öğrenci katılımcılar da vardır. Tarafsız ve insani değer merkezli bir yaklaşımı benimseyen öğrenci katılımcılar ise daha açık, hoşgörülü ve çokkültürlü bir tutum sergilemektedir. Çalışmayan katılımcılar (örneğin, **K3, K6, E14**) arasında din ve İslam öncelikli yaklaşımı benimseyen katılımcılar yaygındır. Bu grup, Müslüman kimliğini öne çıkararak, sosyal ilişkilerde bu kimliği belirleyici bir faktör olarak görmektedir. Bunun yanı sıra, Türklüğü ve etnik kimliği önemseyen ve milli kimliği sosyal ilişkilerde belirleyici olarak gören katılımcılar da mevcuttur. Tarafsız ve insani değer merkezli yaklaşımı benimseyen çalışmayan katılımcılar ise insanların bireysel özelliklerine ve insani değerlere odaklanmakta ve din veya etnik köken ayrımı yapmaksızın herkesle ilişki kurmaktadır.

6. Ekonomik Durum: Orta ekonomik duruma sahip katılımcılar (örneğin, **K1, K4, K6, E2, E9**) sosyal ilişkilerde ötekiyle yaşam konusunda daha çeşitli ve dengeli yaklaşımlar sergilemektedir. Bu gruptaki katılımcılar, dini kimlik, etnik köken ve milliyetçilik gibi konulara farklı şekillerde yaklaşmaktadır. Bu katılımcılar arasında insani değerlerin ve ortak kültürel bağların ön plana çıktığı, sosyal ilişkilerde ötekine yer verilirken hoşgörülü ve kapsayıcı bir tutum sergilendiği görülmektedir. Alt-orta ekonomik duruma sahip katılımcılar (örneğin, **E3, E4, E5, E6, E14**) sosyal ilişkilerde ötekiyle yaşam konusunda daha eleştirel ve sınırlı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu grubun ekonomik koşullarının, ötekiyle kurdukları ilişkilerin niteliğine ve yaklaşımlarına etkisi gözlemlenmektedir. Bu grup sosyal ilişkilerde dini kimliği ön planda tutarken, ekonomik durumun getirdiği sınırlamalar ve güvensizliklerin, sosyal ilişkilerde ötekiyle ilgili daha eleştirel ve ayrımcı bir tutum sergilenmesine neden olduğu görülmektedir. Orta-üst ekonomik duruma sahip katılımcılar (örneğin, **E15**) ötekiyle yaşam konusunda daha dengeli ve kapsayıcı yaklaşımlar sergilemektedir. Bu grubun ekonomik refah seviyesinin, ötekine karşı daha açık görüşlü olma eğilimini desteklediği gözlemlenmiştir.

Sosyal hayatta ötekinin konumuna dair daha büyük örneklerle yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar sonucunda ulaşılan sonuçlar Z kuşağı katılımcıların ifadeleriyle de benzerlik göstermektedir. Söz konusu çalışmalar ve ulaşıldıkları sonuçlar ise şu şekildedir: Demir ve diğerleri tarafından yapılan 2016 yılında 6989 kişi ve 2020 yılında 7280 kişi ile yapılan Türkiye geneli araştırmalar rapor haline getirilmiştir. Görüşmelerde katılımcılara Alevi-Suriyeli-Kürt bireylere sosyal hayatlarında hangi noktalarda yer vereceklerine dair sorular yöneltilmiş ve her grupta ticaret, komşuluk, ev sahibi-kiracı

ilişkilerine daha ılımlı yaklaşılrken çocuklarının kendileri dışındaki gruptan biriyle evlenmesine sıcak bakılmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Demir vd., 2020). Yani katılımcılar kendileri dışındakilere kamusal alanda yer vereceklerini ancak özel-mahrem alanda ötekini çok da istemediklerini belirtmişlerdir. Ötekiyle yaşamda Arap’a farklı bakış açısı bu çalışmada da daha geniş bir katılımcı kitlesiyle ortaya koyulmuştur.

Altıparmak, Konya’da 500 kadınla yaptığı çalışmasına katılan 183 Z kuşağı bireyden 127 kişi, *“Evleneceğim insanın dindar bir kimse olmasını önemsiyorum.”* İfadesine kesinlikle katılıyorum 33 kişi ise katılıyorum cevabını vermiştir (Altıparmak, 2021, 66). Çalışmada evlilik noktasında aynı dine mensubiyetin önemsenmesi noktasındaki bu tutum mülakat görüşmesinde ulaşılan sonucu destekler niteliktedir.

Özkan, Kadınhan merkezindeki çeşitli liselerde eğitim gören 681 Z kuşağı ve onların ailelerinden 376 X kuşağı üzerinden araştırma yaparak X ve Z kuşağının dindarlık algılarını ölçmeye çalışmıştır. Çalışmasında katılımcılara yönelttiği *“inançsız/dinsiz birisiyle arkadaş olmanın hiçbir sakıncası yoktur”* ifadesine Z kuşağı %18,9 oranıyla katılmış; *“insanların dindar olup olmaması benim için önemli değildir, önemli olan kişiliktir, ahlakıdır”* ifadesine ise %50,7 oranıyla katılmıştır (Özkan, 2023, 202,207). Bu sonuçlar araştırma esnasında yapılan mülakat sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ötekiye yaklaşım konusunda çalışmaya katılan Z kuşağının çoğunluğu ilişkilerinde öncelikli olarak muhatabının karakterine bakacağını din ve etnik mensubiyetin önemi olmadığını ifade etmiştir.

Psikolojik açıdan bakıldığında bireyler, kimliklerini belirlerken din ve etnik aidiyetlerine sıkı sıkıya bağlanmakta ve ötekiyle olan ilişkilerinde bu aidiyetlerin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Önyargılar, kimlik gelişimi ve sosyal kimlik teorisi gibi boyutlar durumun psikoloji etkilerini meydana getirmektedir. Z kuşağının ötekine bakışı üzerinde savunma mekanizmaları, önyargıları ve iç-dış grup algıları etkili olmaktadır.

Sosyolojik açıdan ise toplumsal bütünleşme, kültürel sermaye ve sosyal yapılar gibi unsurlar ötekiyle olan ilişkilerde belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle göçmenlerin varlığı, bu süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Kültürel farklar, toplumsal bütünleşme ve göçmen krizi gibi faktörler ötekiyle yaşam görüşlerinin şekillenmesindeki sosyolojik etkenlerdir. Göçmen krizinin beraberinde getirdiği yabancılaşıma, aidiyet ihtiyacı, toplumsal bütünleşme ile sosyal ve kültürel sermaye de ötekine bakış üzerinde etkili olan sosyolojik unsurlardır.

3.2.3.5. Değerlendirme

Z kuşağı üyelerinin ötekiyle yaşam ve milliyetçilik ilişkisi; bireysel kimliklerin inşasında din, etnik köken ve insani değerler gibi farklı unsurlar çeşitli psikolojik ve sosyolojik faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Katılımcıların görüşlerinden hareketle bu ilişkiyi tipleştirmek, onların kimlik inşası sürecinde hangi unsurlara öncelik verdiklerini ve bu unsurların milliyetçilikle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu analiz, ötekilik kavramının milliyetçilikle nasıl etkileşime girdiğini ortaya koyarken katılımcıların kendi kimliklerini nasıl tanımladıklarını ve diğer gruplarla olan ilişkilerini nasıl yapılandırdıklarını da açığa çıkarmaktadır.

1. Din ve İslam Öncelikli Yaklaşım: Bu gruptaki katılımcılar, ötekiyle yaşam konusunda dini kimliği öne çıkararak Müslüman kimliğini, Türklükten daha önemli kabul etmektedir. Bu gruptakiler, sosyal ilişkilerde öncelikle Müslüman olan bireylerle daha yakın ilişkiler kurmakta, hatta bazen dini kardeşlik bağını Türklükten üstün tutmaktadır. Bu yaklaşım; dini aidiyetin, etnik kimlikten daha güçlü bir sosyal bağ oluşturduğunu göstermektedir. Sosyal ilişkileri de sosyal ilişkilerinde de dini aidiyetin milliyetçilikten daha ağır bastığı düşüncesi temel alınmaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- K4, Müslüman kimliğini ön planda tutarak aynı dini paylaşmanın ötekiyle ilişkide belirleyici bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.
- K12, Müslüman olmayanlara karşı mesafeli durarak, sosyal ilişkilerinde öncelikle Müslümanlarla ilişki kurmayı tercih etmektedir.

2. Etnik Köken ve Milliyet Öncelikli Yaklaşım: Bu yaklaşımı benimseyen katılımcılar, sosyal ilişkilerde etnik kökeni ve milliyetçiliği öncelikli faktörler olarak görmektedir. Bu gruptakilere göre Türklük ve etnik kimlik, dini kimliğin önünde gelmektedir. Türk olmayan Müslümanlarla ilişkilerde sınırlı bir yaklaşım sergilenebilir, ancak Türklük bağı, bu katılımcılar için daha kuvvetli bir sosyal bağdır. Bu görüşte, milliyetçiliğin ve etnik aidiyetin, sosyal bağların temelini oluşturduğu yaklaşımı mevcuttur. Bu tipleme, milliyetçi kimliğin, sosyal ilişkilerde belirleyici bir kriter olduğunu ve ötekiyle yaşamın bu temel üzerinden değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- K3, etnik kimliği ve Türklüğü sosyal ilişkilerde öncelikli kıldığını belirtmektedir.
- E8, etnik kimliğin dinin önüne geçtiği bir sosyal ilişki anlayışını savunmaktadır.

3. Tarafsız ve Duruma Göre İnsani Değer Merkezli Yaklaşım: Bu gruptaki katılımcılar, din ve etnik köken ayrımı yapmaksızın sosyal ilişkiler kurarak insani değerleri ön planda tutmaktadır. Karşılaştıkları duruma göre değerlendirme yaparak, insanlara dini ya da etnik kimliklerinden bağımsız bir şekilde yaklaşmaktadır. Onlar için sosyal ilişkilerde belirleyici olan adalet ve hakkaniyet gibi evrensel insani değerlerdir. Bu tiplemede evrensel insani değerler, sosyal ilişkilerde belirleyici bir faktördür. Ötekiyle yaşamın, ortak insani değerler üzerinden şekillenmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, etnik ve dini kimliklerden bağımsız olarak sosyal ilişkiler kurduğunu ifade etmektedir.
- E2, dini ve etnik farklılıkları bir kenara bırakıp sosyal ilişkilerde insani değerlere öncelik vermektedir.

4. Milliyetçilikle Uyumlu Din Merkezli Yaklaşım: Bu grup, milliyetçiliği dinle uyumlu bir şekilde değerlendirir ve sosyal ilişkilerde bu uyumu gözetir. Onlar için din ve milliyetçilik bir arada bulunarak sosyal ilişkilerde bu iki unsur birbirini tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşımda ötekilik, din ve milliyetçilik üzerinden şekillenen bir anlayışla ele alınmaktadır. Bu görüş, milliyetçiliğin sosyal ilişkilerde belirleyici bir unsur olduğunu ancak bunun dinle uyumlu bir çerçevede değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu tipleme, dinin milliyetçilikle çelişmediği ve hatta bu iki kimlik unsurunun sosyal ilişkilerde birbirini desteklediği bir anlayışı temsil etmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K5, milliyetçilikle uyumlu bir din merkezli yaklaşımı benimsemektedir.
- K6, milliyetçiliğin din tarafından sınırlandırıldığını ve bu sınırların sosyal ilişkileri şekillendirdiğini savunur.

Şekil 3. Ötekiyle Yaşama Dair Kelime Bulutu

3.2.4. Gelecek Muhayyilesi

Kavramsal çerçeve bölümünde ele alınan milliyetçilik tiplerinin gelecek muhayyilesi konusundaki görüşlerini özetleyecek olursak; ilk defa hepsinde ortak bir noktada birleşildiği ve hepsinin Turan ülküsü peşinde oldukları görülmüştür. Bununla beraber Turan'ın nasıl gerçekleştirileceği noktasında ufak farklılıklar mevcuttur. Hepsi tüm Türk devletlerini tek bir devlet, tek bir yönetici, tek bir dil altında toplamak istemişler Resmi milliyetçiler Yakutlar hariç hepsinin Müslüman olmasını vurgulamış, Sentezci milliyetçiler ise tüm Türklerin İslam altında toplanmasını istemiştir. Bu grup içerisinde katılımcılara, gelecekte Türk milliyetçiliğinin yaygınlık ve durumu hakkındaki fikirlerini öğrenmek için bir soru sorulmuştur. Konuyla ilgili Z kuşağının görüşleri ise üç grup altında değerlendirilebilir.

3.2.4.1. Artan ve İrkçılığa Kayan Milliyetçilik

Bu gruptaki katılımcılar, Türkiye'de Türk milliyetçiliğinin gelecekte artacağını ve zamanla daha sert ve ırkçı bir hale gelebileceğini düşünmektedir. Göçmen krizleri, ekonomik sıkıntılar ve sosyal değişimler, milliyetçiliğin sertleşmesine neden olan etkenler olarak görülmektedir. Özellikle mültecilere ve göçmenlere karşı duyulan öfke, bu sertleşmenin temel nedeni olarak gösterilmektedir. Bazı katılımcılar, milliyetçiliğin bu şekilde ırkçı bir çizgiye kaymasının toplumsal gerilimlere yol açabileceğini düşünmektedir.

Katılımcı K1 milliyetçiliğin artarak ırkçı bir yapıya bürüneceğini bunun sebebinin ise Türkiye'nin son yıllarda oluşan karma yapısı olduğunu *"Milliyetçiliğin biraz artacağını düşünüyorum. Özellikle şu son zamanlardaki olaylardan dolayı da insanlar daha fazla milliyetçi davranmaya başlıyor ve artacağını düşünüyorum. Bence daha ileri seviye olur. Çünkü şu an toplumumuz birazcık karışık bir topluma döndüğü için Türkiye'de insanlar daha da bu durumlardan hoşlanmadığı için özellikle daha milliyetçi ruhunu güçlendirmeye çalışıyor. Ben çevremde bunu görüyorum, daha da arttığını düşünüyorum. Onları birazcık daha böyle. Hani tam ırkçılık değil ama biraz daha ona doğru gittiğini düşünüyorum. Çünkü toplumumuz çok karıştı, artık insanlar dayanamıyor buna ve biraz ırkçılığa kayıyoruz yavaş yavaş. Bu da tabii olanlardan dolayı bu hale geliyoruz."* şeklinde ifade etmiştir.

K2 de K1 gibi artan ırkçı bir milliyetçiliğin ortaya çıkacağını *"Kesinlikle daha çok yayılacağını düşünüyorum çünkü aslında biraz da insanları buna ittikleri için böyle olacağını düşünüyorum. İşte Kürt Türk düşmanlığını daha çok insanların gözüne sokmaya çalıştıkları için insanların milliyetçi olmak zorunda kalacaklarını düşünüyorum. Az önce bahsettiğimiz etki tepki meselesi bir etki olacağı için insanlar tepki vermek zorunda kalacaklar ve bir noktada ırklarına gelen şeyi tutamayacaklar ve bir noktada aslında herkes milliyetçi olacak. Çünkü şu an bizi ona doğru itiyorlar."* ifadeleriyle aktarmıştır. Ama ona göre bunun sebebi K1'in ifade ettiği gibi göçmen problemi değil Türk-Kürt ayrımının gündemde yeniden alevlendirilmesidir.

K3 artan göçmen probleminin sonucunda Türkler ikinci sınıf muamelesi gördüğü için ırkçı milliyetçiliğin ortaya çıkacağını *"Bu en son olan olaylardan dolayı ne bileyim çok fazla mülteci geliyor çok fazla yabancı insan geliyor. Türküler ikinci sınıf, üçüncü sınıf vatandaş gibiler şu an günümüzde o yüzden hani insanlarda buna fazla ayaklanmaya başlar. Ne bileyim onlara çok fazla ayrımcılık yapılıyor, gidiyorlar hastaneye bedavadan bir sürü yardımlar alıyorlar. Ama Türklerde öyle bir şey yok hepsini sen parayla alıyorsun. Kendi ülkemizde üçüncü sınıf vatandaş gibiyiz. O yüzden zaten artıyor günümüzde gelecekte daha çok artacağını düşünüyorum ben..."* şeklinde ifade etmiştir. Yakın zamanda şahit olduğu olayı *"Bence ırkçı bir milliyetçilik çıkacak gibi gözüküyor ya şu an için baktığımızda. Çünkü öyle yani geçen İstanbul'da Araplar oturuyordu arkada adam bıçak falan sallıyor, bunu da yanlış buluyorum o kadar da gerek yok yani herkes kendi halinde yaşasın ama ülkemizde tabi biz çoğunluk olalım isterim."* şeklinde anlatarak şimdiden ırkçı eylemlerin başladığını

vurgulamıştır. Kendisinin bu tarz eylemlerden rahatsız olduğunu ama kendi ülkesinde ikinci sınıf vatandaş durumuna düşmenin de aynı şekilde kendisine rahatsızlık verdiğini vurgulamıştır.

Katılımcı K10 *“Bence yaşlı insanlar yani Y kuşağı ve mesela benim annem babam da Z kuşağının çok fazla milliyetçi olmadığını ve vatan konusunda bilinçsiz olduğunu düşünüyor. Ama bence durum böyle değil. Z kuşağının gayet milli bilincin farkında ve uyanık bir kuşak olduğunu düşünüyorum çünkü 15 Temmuz gibi, Suriyelilerin mesela buraya gelmesi, mülteci olayları gibi çok büyük milli bilinci uyandıran olaylara birebir şahit olduğumu ve bu olaylarla büyüdüğümü düşünüyorum. Bu yüzden aslında bizim için yani millet kavramının, Türk kavramının, milli bilincin önemli olduğunu düşünüyorum. Gençleri bu konuda sosyal medyada çok görüyorum, yorumlarda fikirlerini çok daha rahat ifade edebiliyorlar ve millet hakkında, gelecekleri hakkında daha endişeli ve kaygılılar zaten biz de öyleyiz aslında. Toprak bütünlüğünü düşünüyoruz yani. Durum olarak daha ırkçı olur. Evet, milliyetçi oluruz ama diğer ırkları reddederek kabul etmeyerek kendi içimizde.”* ifadelerini kullanarak toplumda yaygın olan görüşün aksine Z kuşağının milli bilince ve değerlerine bağlı milliyetçi insanlar olduklarını çünkü kendilerince pek çok olaya şahit olduklarını vurgulamıştır. O da milliyetçiliğin artacağını ancak ırkçı bir çizgiye kayacağını düşünmektedir.

K12 *“Ülkenin geleceğinde daha da aşırıya gideceğimizi düşünüyorum. Çünkü ülkemizdeki mülteci sayısından kaynaklı ve onlara tanınan ayrıcalıklardan dolayı ülkemizdeki işte asıl Türklerin daha da milliyetçilik açısından kabardıklarını ve kinlendiklerini düşünüyorum. Bu yüzden gittikçe de artıyor. Bu ekonomik düzeyden de kaynaklı olabilir. Ülkede ekonomik kriz varken sürekli mülteci sayısının artması da bu durumu kötü etkiliyor. Bu yüzden gitgide daha kötü olacağını ve milliyetçilikle birlikte ırkçılığın da artıp ülke içinde bölünmenin çok olacağını düşünüyorum.”* cümleleriyle milliyetçiliğin artmasında göçmenlerin dolaylı etkisinin olduğunu ama asıl etkeninin ekonomi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre ekonomi kötüyken göçmenlere bu kadar hak tanınması insanları milliyetçiliğe itmektir. Bu sebeple de milliyetçilik ırkçı bir şekilde varlık göstermektedir. K13 de milliyetçiliğin ırkçı bir çizgiye kayacağını ama bunun tek sorumlusunun devlet tarafından uygulanan yanlış politikalar olduğunu *“Giderek ırkçılık boyutunu alacağını düşünüyorum. Fakat bunun sebebi devlet sistemindeki etkenler. Daha*

barbar bir hale gelebiliriz diye düşünüyorum. Çünkü şu anki durum bizi bu tarafa itiyor.” şeklinde ifade etmiştir.

E5 ise yaşanan durumlar, uygulanan politikalar sonucunda ortaya çıkan milliyetçiliğin ırkçı olmasa da yıkıcı bir etkiye olduğunu *“Şu anda bile Türk milliyetçili denilen görüşün çok içinin boşaltıldığını ve insanların bilip bilmeden bazı kalıplara kendilerini soktuğunu düşünüyorum. Zamanla bunun daha da çoğalacağını düşünüyorum. Çünkü Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum zaten insanlara böyle şeyler hakkında düşünme olasılığı tanımıyor. Türkiye'de daha çok insanlar bazı kalıplara sokulup ambalajlanmak isteniliyor ve bunun da başarıyla yapıldığını düşünüyorum. İnsanlar sağcı-solcu, ilerici-gerici, ırkçı-milliyetçi olarak gruplaştırılıyor ve herhangi bir grubun üyesine içinde bulunduğu grubun neyi savunduğu neyi amaçladığı gibi asıl olan şeyler bile sorgulattırılmadan karşı konumlandırılan gruba düşman yapılarak çatışma ortaya çıkartılıyor. Bu çatışma sonucu oluşan zayıftan da Müslümanların yararlanmadığı belli. Hatta her zaman en çok zarar gören de kendini Müslüman olarak tanımlayanlar oldu.”* cümleleriyle aktarmıştır. İfadelerinden milliyetçiliğin durumundan çok, milliyetçiliğin Müslümanlığa zarar vermesinden rahatsız olduğu görülmektedir.

3.2.4.2. Zayıflayan ve Azalan Milliyetçilik

Bu gruptaki katılımcılar, Türk milliyetçiliğinin gelecekte zayıflayacağını ve etkisini kaybedeceğini düşünmektedir. Onlara göre globalleşme, kültürel değişimler ve sosyal medya gibi faktörler milliyetçiliğin etkisini kaybetmesine neden olacaktır. Bu grubun katılımcıları, daha önce de benzer durumlar yaşanarak milliyetçiliğin arttığını fakat olaylar etkisini kaybedince milliyetçiliğin azaldığı düşünmektedir.

Katılımcı E2 tarihte de daha önce benzer durumlar yaşandığını ve hepsinin sonucunda artan milliyetçiliğin azalarak eski yerine döndüğünü *“Şu an yaşanan olaylar üzerinden değerlendirilebilir ama şu an yaşanan olayların birçok benzeri bu coğrafyada 100-120 yıl önce falan da yaşandı ve zaten o nedenle coğrafyada belli değişiklikler falan oldu. Türk milliyetçiliği şu an nasıl bir konuma geldiyse bence bundan sonra da aynı konuma gelecektir. Yani tekrar edecektir. Çünkü bu olaylar ilk defa yaşanmıyor. Yani Türkiye Cumhuriyeti o zaman Osmanlı Devleti'ydi belki ama yine insanlar kendini Türk olarak tarif ediyorlardı ve işte belli zamanlarda kendilerine karşı ihanet eden insanlar oldu. Onların tabiriyle isyan çıkartan insanlar oldu ve onları düşmanlaştırmaya başladılar. Ermeniler ve*

Araplar gibi belirli yerlerde çıkan sorunlar da bu isimleri zikrettiler. Bu ne kadar düşmanlık ya da ne kadar Türk milliyetçiliğini tetikledi. Sıcaklığı kadar. Sıcaklığı gittikten sonra şu an insanlarımıza Ermeni deyince belki de o zamanki insanların Türk milliyetçiliği yapan insanların Ermenilere karşı hissettiği düşmanlığın biz yarısını beslemiyoruz şu anda. Ateşin yarısı bizde yok.” cümleleriyle vurgulamıştır. Ona göre güncel durumda da aynısının yaşanması kaçınılmazdır. Şu anda politikaların yanlış uygulanmasından kaynaklı düzensiz göçler artmış bu da milliyetçilikte artışa yol açmıştır ama bunun ötesinde Orta Doğu projeleri ve Amerika’nın eylemleriyle Türkiye’de eylemci bir milliyetçilik ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Bu durumu aktarmak için “Yani belli kurallar çiğneniyor aslında veya işte yasalar değiştiriliyor onların daha fazla mülk almalarını sağlamak için. Bunun sonucunda muhtemelen ilerleyen zamanlarda demografik yapıda bu insanların çoğalması, insanların işte bazı haset duyguları bazı işte haksızlığa uğramış olma duygularıyla birlikte karmaşalar, karışıklıklar çıkacak. Bunları işte tetikleyecek bazı şeyler olacak geçenlerde olduğu gibi Suriye’de bayrak yakma vesaire olayları gibi. Bunlar provokatif eylemlere de dönüşecek belki de belli zümreler tarafından provoke edilecek. Bunun sonucunda zaten Arap düşmanlığı, Suriyelilere karşı nefret vesaire büyüyecek. Bunun zaten büyümesi hedefleniyor. Yani orta Doğu’daki büyük Orta Doğu projeleri, Amerika’nın orada belli grupları silahlandırmasındaki temel amaç ortada. İnsanları gruplara bölmek. Bu insanları gruplara bölmek milliyetçiliği de körükleyen bir şey aslında. Öbür tarafta Suriye’dekileri Suriye milliyetçiliğiyle körükleyecek, diğer coğrafyalardaki insanların daha da milliyetçi olmasını sağlayacak, bizim de öyle. Bu bir yerden sonra kafatasçılığa evrilecek. Seksenlerde doksanlarda terör veyahut PKK ile Kürtler çok özdeşleştirildi ve insanlar ‘en iyi Kürt ölü Kürt’ falan dedi. Şimdi de aynısı olacak, muhtemelen işte diyecekler ki bir yerlerde Suriyeliler Türk bayrağını yakıyorlar, Türkleri öldürüyorlar falan diyecekler. ‘En iyi Suriyeli ölü Suriyeli’ gibi kavramlar belki tutacak. İşte bunlar körüklenecek milliyetçilikte dolayısıyla bundan beslenecek yani. Çünkü Türk milliyetçiliği bizim ülkede biraz daha böyle daha soft, daha bilimle akılla açıklanabilir milliyetçilik olmaktan çok kendini milliyetçi olarak tanımlayan bazı siyasi partilerin ve onların gençlik kollarının ya da işte onların örgütlerinin tekelinde olduğu için şu an bu körüklenme bununla sonuçlanacak diye düşünüyorum. Ama dediğim gibi bu sıcaklığını da yitirecek bir yerden sonra. Kürt meselesi hâlâ çözülemediği için ondan örnek vereceğim. Nasıl ki önceden Kürtler hakkında öyle kışkırtıcı söylemler varken şu anda hem evlilik hem ticaret olarak onlarla iç içe yaşıyorlarsa ve bu konu hakkında siyasiler gazlamadığı sürece konuşulmuyor ve bir arada yaşıyorsa zamanla Suriye meselesi de aynı olacak. Çünkü herkesin eşi, çocuğu, sınıf arkadaşı,

öğretmeni, belki doktoru Suriyeli olacak sonra bunlar yavaşlayacaktır diye düşünüyorum... Bir grafik olarak ifade edersem önce yükselip sonra düşecek daha sonra stabil devam edecek.” ifadelerini kullanan E2 ne olursa olsun sonunda yine milliyetçiliğin eski haline döneceğini çünkü daha önce farklı gruplar üzerinden artış gösterdiğinde de hep eski haline döndüğünü hem geçmişten hem de yakın zamanlardan örnekler vererek vurgulamıştır. E15 de E2 gibi milliyetçiliğin bugün göçmen meselesi ya da ekonomik nedenler gibi olaylar sonucunda canlanmış olsa da gelecekte ortadan kalkan bir ideoloji olacağını “Bence bugüne kıyasla azalacaktır. Çünkü son zamanlardaki ekonomik ve göç krizlerinden dolayı sağ yükselişte. Ama bu koşullar normale döndüğünde veya toplum tarafından bir sorun yaratmadığında bu akım azalacaktır. Ama hiçbir zaman bitmeyecektir.” cümleleriyle aktarmıştır.

Katılımcı K9 “Şimdikinden daha ilerleyebilir, aşırı seviye ilerleyebilir ama belli noktada belli bir kesimde yani Türkiye’nin yarısı çok aşırı derece ırkçılık seviyesine gelirken bir kısmı da artık bu problemlerin tamamen göçmenlerle alakalı olduğunun değil, siyasette yapılan yanlış adımlardan kaynaklı olduğunu düşünüp bu konuyu boş verebilir. Yani belli bir noktada Türkçülük aşırı derece ilerleyecek ama belli bir kısım için yarısı için de artık umursanmayacağı bir boyuta gelecek diye düşünüyorum... Yüzde altmışa yüzde kırk olabilir... Şimdi en az %50 var. Çünkü gençler şu an yurt dışına gittiler. Gittiği zaman bu oran azalacak. Çünkü kendileri de farklı ülkeye gittikleri zaman aslında bu durumu anlayacaklar. Çünkü bizim de çok fazla iş gücümüz beyin gücümüz yurt dışına göçüyor. Öyle olduğu için de nüfus artacak ama göçler de artacağı için oran aşırı derece artamayacak...” ifadelerini kullanarak göçmen meselesi yüzünden milliyetçilikte bir artış olduğunu ama bu artışın belirli bir grup ile sınırlı kaldığını diğer tarafın olaylara daha net bakarak sorunların göçmenlerden kaynaklanmadığını fark edip milliyetçilikle ilgilenmeyeceğini aktarmıştır. Ona göre şu anda ırkçı olan gençler yurt dışına giderek orada göçmenlerin durumuna düşecek ve bunun sonucunda milliyetçiliklerinde azalma olacaktır.

E4 ise sosyal medyanın birleştirici bir tavırla yaygınlaştığı için milliyetçiliğin azalacağını “Yaşanan olaylar, ortaya çıkan durumların yorumlanması, medyanın yansıtmasına göre de çok farklı yerlere gidebilir. Ama bence toplumun giderek bir şeylerin özellikle sosyal medyanın birleştiriciliğiyle bir şeylerin çok daha hızlı farkına varmasından dolayı ben milliyetçiliğin modasının geçeceğini düşünüyorum.” cümleleriyle aktarmıştır.

K11 milliyetçiliğin azalacağını *“Türk milliyetçisi bence az da olsa sayı olarak yine buna tutunan insanlar olur ama özellikle önümüzdeki yılları düşündüğümüz zaman Türkiye zaten çok fazla milletten insanın yaşadığı bir ülke ve göçmenlerin sayısı da giderek artmakta ve daha da artacağını düşünüyorum. O yüzden Türk milliyetçiliğinin yanında belki hani Arap milliyetçiliği gibi durumlar da olabilir belki önümüzdeki yıllarda. Bilmiyorum ama sayı olarak göçmen sayısı da giderek arttığı için yine bence Türk milliyetçiliği tabii ki olur ama artık etkisinin de daha azalacağını düşünüyorum açıkçası”* cümleleriyle ifade etmiştir. Ancak diğer katılımcıların hepsinden farklı olarak Türkiye’nin mevcut demografik yapısından dolayı ileride Türkiye Cumhuriyeti içerisinde Arap milliyetçiliğinin de çıkmasının muhtemel olduğuna değinmiştir. E6 da bu noktada K11’e katılarak Türkiye’nin sahip olduğu demografik yapı nedeniyle milliyetçiliğin azalacağını *“Türkiye’nin gelişen çok uluslu insan modelinde Türk milliyetçiliğinin daha da kaybolacağını düşünüyorum.”* şeklinde ifade etmiştir.

E7 *“Maalesef ki gelecekte milli duyguların zamanla kaybolacağını düşünüyorum. Globalleşen dünya düzeni ile beraber kendi öz değerlerimiz kayboluyor. Birçok Türk tarihine ve diline sahip çıkmıyor, yeteri kadar hâkim bile değil.”* ifadeleriyle mevcut dünya şartlarından dolayı milliyetçiliğin azalacağını ifade etmiştir. Ancak ifadelerinde bu durumdan memnun olmadığını çünkü bunun Türk toplumunun değerlerini yitirmesine yol açtığını düşündüğü ve kendisinin artan bir milliyetçilik istediği anlaşılmaktadır.

E10 milliyetçiliğin her zaman zayıf bir ideoloji olduğunu ve zayıf kalmaya da devam edeceğini aktarmıştır. *“Türk milliyetçiliği yeterli yaygınlığa maalesef hiç ulaşamadı ve bence hiç ulaşamayacak. Çünkü insanlar yeterince okumuyor, çalışmıyor, araştırmıyor. Okuyan ve araştıran bir toplum olmadıkça asla gelişmiş bir birinci sınıf dünya ülkesi haline gelemeyeceğiz. Hep ikinci, üçüncü dünya ülkesi olarak kalacağız.”* cümlelerinden görüleceği üzere bunun nedeni olarak da Türk halkının okumamasını göstermekte ve bu durumdan rahatsız olduğunu çünkü böyle devam edilmesinin ülkenin kötüye gitmesine yol açacağını düşünmektedir.

E13 de milliyetçiliğin azalmasındaki en büyük etkenin gençlerin bilinçsizliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre gençler ya bir milleti aşırı yermekte ya da bir milleti aşırı benimsemekte ama iki türlü de Türk milliyetçiliğine zarar vermektedir. E13 konuyla ilgili fikirlerini *“Türk milliyetçiliğine bağlı olduğunu söyleyip bunun özellikle Araplara karşı belki de İslam’ın esaslarına karşı çıkmakla olabileceğini düşünen bir nesil*

yetişmekte. Ancak bunu yaparken aynı zamanda Batı özentiliğini de iliklerine kadar benimsemiş ve farkında olduğu halde inkâr eden günümüz gençliği ilerisi için maalesef iç karartmakta ve umut vermemektedir.” cümleleriyle belirtmiştir.

3.2.4.3. Yaygınlaşan ve Güçlenen Milliyetçilik

Bu grup da ilk grup gibi milliyetçiliğin artacağını düşünmekle beraber milliyetçiliğin içeriği noktasında onlardan ayrılmaktadır. İlk grup artan ama dışlayıcı bir milliyetçilik olacağını düşünürken bu grup güçlenen ama birleştirici bir milliyetçilik olacağını düşünmektedir. Bu grup, Türk milliyetçiliğinin gelecekte daha kapsayıcı ve birleştirici bir rol oynayacağını bu sebeple daha geniş kitleler arasında yayılarak toplumda daha güçlü bir şekilde yer alacağını düşünmektedir. Gençlerin milliyetçi değerlere olan ilgisinin arttığı ve sosyal medya gibi faktörlerin bu yaygınlaşmayı desteklediği bu grup katılımcıları tarafından vurgulanmaktadır. Milliyetçiliğin bu şekilde yayılmasıyla milli kimliği ve kültürel değerleri korumak için daha geniş bir toplumsal birlik oluşacağını düşünülmektedir.

Katılımcı E1 “*Milliyetçiliğin Türkiye’de şuan arttığını Z kuşağının en büyük siyasi görüşünün milliyetçilik olduğunu düşünüyorum. Kendimi de bu gruba dâhil ediyorum. Gençler sosyal hayatta siyasi hayatta daha fazla yer buldukça Türk milliyetçiliğinin de Türk siyasetinde ve sosyal hayatta daha büyük yer teşkil edeceğini düşünüyorum.*” ifadelerini kullanarak Z kuşağının milliyetçi bir kuşak olduğunu bu sebeple sosyal hayatta Z kuşağının yer alma oranları arttıkça milliyetçiliğin de artacağını vurgulamıştır.

K4 de bazı katılımcılar gibi mültecilerden dolayı milliyetçiliğin Türkiye’de artarak yayılacağını söylemiştir. Ama ona göre bu ırkçı bir milliyetçilik değil daha çok savunma mekanizması olarak ortaya çıkan bir milliyetçilik olacaktır. Düşüncelerini “*Özellikle işte Suriye, Afganistan gibi farklı Müslüman coğrafyalardan insanlarla bir arada yaşıyoruz. Bu da biraz hani Türkçülüğe böyle daha sahip çıkmamız gerektiğini hissettiriyor. Çünkü Türkçülüğümüz bizim için aslında kendi değerlerimizi ya da işte kendi yaşam stillerimizi belirlediği için başka insanların kültüründen etkilenmekten bence rahatsız oluyoruz. Özellikle Türkiye’deki bence azınlık insanlarla, başka milletten insanlarla bir arada yaşamak ve bunun getirdiği sosyal hayattaki sıkıntılar, problemler bizi daha çok milliyetçi yapıyor... Biz daha çok kendi düzenimiz ve kendi düşünce yapımızın değişmesinden rahatsız oluyoruz onun için de vatanımıza sahip çıkma, bir şeylerin bölünmesinden ya da kendi topraklarımızın başka milletler tarafından istila ediliyor gibi düşünülmesinden kaynaklı*

bizim o milliyetçilik damarımız bence daha çok ortaya çıkarıyor. Yani hem kendimizi korumak için yapıyoruz hem de azınlık durumuna düşmeye başladığımız için.” olarak aktarmıştır.

K5 milliyetçiliğin artmasında göçmenlerin etkisinin olduğunu ve göçmen politikaları düzenlenmezse ileride ırkçı bir milliyetçilik olabileceğini ancak Z kuşağının sahip olduğu özellikler dolayısıyla ırkçılığa kaymadan daha çok yayılacağını “*Ama Z kuşağına baktığımızda da genel olarak kendisini yüceltmeye çalışıyor ama geçmişteki nesle göre karşıdaki insanlara daha ön yargısız yaklaşıyor. Yani tamamen bak benim değerlerim bunlar, bunlara karşı çıkarsan kesinlikle seninle görüşmem demiyor. Ama şu göçmen sorunu çözülmezse özellikle Araplara karşı aşırı ırkçı milliyetçi bir tavır alınacak gibi ki alınıyor da. Eğer bu sorunun önüne geçilmezse yavaş yavaş ırkçı bir milliyetçiliğe geçmeye başlıyoruz gibi ama bunun önüne geçilirse ki Z kuşağında dediğim gibi daha hoşgörülü bir milliyetçiliğin olacağını düşünüyorum geçmiş nesle göre. Ve milliyetçilik durum olarak daha da yaygınlaşıyor Türk milliyetçiliği ki arttı da bence. Mesela ben ortaokuldayken ‘ben Türkçüyüm ben Türk ırkına önem veriyorum’ diye bir şey söyleyemezken şu an altıncı yedinci sınıftaki çocuklar ‘ben türküm ben Türk ırkına önem veriyorum’ diyebiliyor. Çünkü bizim zamanımızda sosyal medya bu kadar yaygın değildi şu an sosyal medya aşırı yaygın ve çocukların her şeyden haberi var. Her şeyi söyleyebiliyorlar.” şeklinde ifade etmiştir.*

K6 da göçmen probleminin milliyetçiliğin yayılmasındaki etkenlerden biri olduğunu bu sebeple Türklerin varlık göstermek için milliyetçi bir tavra kayacağını ancak asıl etkenin dindarlığın yaygınlığını kaybetmesi olduğunu “*Daha ön plana çıkacağını düşünüyorum. Daha fazla baskın olup daha çok yerde, alanda bu Türkçülüğün milliyetçiliğin gelişeceğini düşünüyorum. Çünkü dindarlığın biraz daha geri plana gidip bu Türkçülüğün milliyetçiliğin daha çok ön plana çıktığı gözlemleniyor gibi. Bunun sebebi de geçmişteki olayları öne çıkarmak. Mesela Sinan Ateş gibi, onları da şu anda daha çok öne çıkarıp gün yüzüne çıkarmaya çalışırken biraz daha milliyetçiliği Türkçülüğü ön plana çıkarmaya çalışıyorlar. Mültecilerin çok fazla olması da etkiler. Çünkü onların gelmesiyle kaosların artması da Türklerin daha geri plana atıldığını, onların görmezden gelindiğini ortaya koyup biraz daha kendini savunma şeyleri daha çok öne çıkıyor bence. Çünkü bu diğer gelen kişilere daha fazla öncelik veriyorlar diye görüyor çoğu kişi o yüzden çıkar, bence hak olarak da.” şeklinde aktarmış ve milliyetçiliğin artışa geçmesini mantıklı görmüştür. Onun ortaya koyduğu milliyetçilikte de K5’deki gibi göçmenler bir artış sebebidir ancak onlar diğer*

katılımcılarda olduğu gibi bir durumun ortaya ırkçı bir milliyetçilik çıkardığını düşünmemektedir.

K7 de K6 gibi göçmenlerin nedenlerden sadece birisi olduğunu bunun dışında da pek çok etkenle milliyetçiliğin artışının sağlandığını düşünmektedir. Onda K7’den farklı olarak dinin azalması milliyetçiliğin artışına değil milliyetçiliğin ırkçı bir çizgiye kaymasına neden olmaktadır. *“Eğer Türk milliyetçiliği bu şekilde ırkçılık söylemleriyle devam edecek olursa dinin tamamen içeriğinin boşaltılacağını düşünüyorum. Ama ben gerçek milliyetçiliğin de ırkçılık olmadığını düşündüğüm için benim gibi düşünen insanlar çoğalırsa, dinle milliyetçilik birleşerek Türk kültürü dini olarak yayılmaya başlayacaktır... Yaygın olarak gene ırkçı bir milliyetçilik söylemiyle devam edecek... Bunu tetikleyen sebepler de dış göçler. Yani ülkemize gelen dış göçler olabilir, Kürt sorunu olabilir, PKK problemi olabilir işte Suriye göçmenlerinin durumu olabilir, Ermeni soykırımının sürekli piştikleniyor olması olabilir. Yani bunun gibi problemler.”* ifadelerini kullanan K7’ye göre kendi gibi düşünen milliyetçiler çoğaldıkça milliyetçilik kültür olarak yayılmaya devam edecektir.

Katılımcı E3 *“Milliyetçilik, kendi içinde büyürken dışarıda kalan her grubun sınırını da belirginleştiren ve kendine rakip yaratan bir olgudur. Daha önceki cevaplarımda Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını Türk olmayan milletlerin ulus bilinci kazanmasına bağlamıştım. Türkiye geleceğinde de Türk milliyetçiliğinin keskinlik kazanarak devam etmesi, Türk olmayan unsurlarda benzer kaygı ve talepler oluşturacağından halkı ayırtırmaya ve daha da ileri giderek çatışmaya götürmesi ihtimal dâhilindedir. Sonuç olarak milletlerin birbirine üstünlük kurma çabasına girişmesinin kötü sonuçlar doğuracağını, birlikte yaşama ülküsünün daha dostane olacağını düşünüyorum.”* sözleriyle milliyetçiliğin gelecekte artacağını ancak milliyetçiliğin içeriğini milliyetçi olan insanların belirleyeceğini ifade etmiştir. Ona göre insanlar karşısındakine üstünlük kurmak yerine daha ılımlı yaklaşırsa yayılan milliyetçilik birleştirici bir etki kazanacaktır.

E8 de milliyetçiliğin yayılacağını düşünenlerdendir. Ona göre ülkenin geleceği için olması gereken de zaten milliyetçiliğin yayılmasıdır. E8 konuyla ilgili düşüncelerini *“Umuyorum ki fazlasıyla yayılacaktır ve yayılması da gerekiyor ülkenin bekası için en önemli ideoloji milliyetçiliktir.”* şeklinde aktarmıştır. E11 de ülkenin iyiliği için yayılan milliyetçiliğin önemli olduğunu *“Türkiye’nin geleceğinde Türk milliyetçiliği, ulusal kimliği ve kültürel değerleri koruma amacıyla önemli bir rol oynamaya devam edecektir.”* şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı E14 ise *“Gelecekte milli bilincimizi unutmazsak eğer çok daha iyi*

ve güzel bir noktada olabiliriz. Ama ne zaman bu bilinci unutursak olduğumuz konumdan da daha geriye gideceğimizi düşünüyorum.” ifadeleriyle milli bilincin korunduğu süreçte milliyetçiliğin güçleneceğini ve bunun Türkiye’yi iyi noktalara taşıyacağını vurgulamıştır.

E16’ya göre milliyetçi olup olmamak kişilerin tercihiyle ilgili değildir. O milliyetçiliğin bir anlamda Türklerin genetik kodlarında olduğunu düşünmekte ve *“Türkiye’de Türk milliyetçiliği ideolojik olarak azınlık durumuna düşmüş olsa bile genetik olarak her Türk insanında var olan bir olgudur. Müslüman Türklerde bu durum bastırılmaya çalışılsa da dinin tam anlamıyla hükmedemediği sosyal durumlardan birisidir. En milliyetçilik karşıtı olduğunu iddia eden bir Türk bile Mehter Marşını duyduğu anda damarlarında Türk milliyetçiliği kabarır. Bu yüzden Türkiye’nin geleceğinde de Türk milliyetçiliği her zaman yerini koruyacaktır.”* ifadeleriyle milliyetçiliğin yayılarak ve güçlenerek gelecekte de var olacağını vurgulamaktadır.

K14, küreselleşmenin milliyetçiliğin azalmasına neden olacağını savunanların aksine küreselleşmenin milliyetçiliği arttıracığına ve dinin de bu artışta etkisi olacağına *“Türkiye’nin geleceğinde Türk milliyetçiliğinin, milli ve manevi değerlere sahip çıkan, birlik ve beraberliği savunan bir çizgide yaygınlaşacağını düşünüyorum. Milliyetçilik, Türkiye’nin bağımsızlığını, kültürel zenginliğini ve toplumsal dayanışmasını koruyan bir unsur olarak önemini sürdürecektir. Özellikle küreselleşmenin getirdiği kültürel erozyona karşı, Türk milliyetçiliği milli kimliğin korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında hayati bir rol oynayacaktır. İslam’ın da bu milliyetçiliğin içinde yer alması, Türk milliyetçiliğinin manevi boyutunu güçlendirecek ve bu değerlerin daha sağlam bir şekilde yaşanmasını sağlayacaktır.”* cümleleriyle değinmiştir.

Katılımcı E12 ise diğer gruplarda dâhil olmak üzere tüm katılımcılardan farklı olarak gelecekte Türkiye’de milliyetçiliğin ne durumda olacağını bilinemeyeceğini çünkü gençlerin iki gruba ayrıldığını ve bu iki grubun da radikal olduğu için hangisinin baskın çıkacağını kestiremediğini *“Yani bence buna çok net bir cevap verilemez. Çünkü yeni kuşakta ince bir çizgi var. Bir kısım karşı taraf diyeyim daha batı yanlısı, daha ekonomik refahı düşünür milliyetçiliği çok fazla göz önüne almaz. Diğer taraf da tamamen batı karşıtı ve milliyetçilik, ulusalcılık ekseninde gidiyor ve ikisi de çok radikalleşmiş şekilde gidiyor bunun ortasını ben çok göremiyorum o yüzden net bir şey söylenmez bence.”* cümleleriyle aktarmıştır.

3.2.4.4. Olgusal Kimlik Değerlendirmesi

Z Kuşağı'nın milliyetçilik anlayışında gelecek muhayyilelerini; yaş, cinsiyet, ekonomik durum, medeni durum, mesleki durum ve eğitim durumu gibi demografik özellikler üzerinden analiz etmek, toplumsal değişim süreçlerinin ve gençlerin dünya görüşlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda; akademik, sosyolojik ve psikolojik perspektiflerden bir değerlendirme yapmak katılımcıların gelecekte milliyetçiliğin durumuna dair tutumlarının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyacaktır.

1. Yaş: Genç katılımcılar (örneğin, **K8, K12, E6, E8,E15**), milliyetçiliği daha çok bir kimlik arayışı ve sosyal aidiyet duygusuyla ilişkilendirmektedir. Bu yaş grubundaki katılımcılar, göçmen krizleri ve ekonomik belirsizlikler gibi güncel sorunlar nedeniyle milliyetçiliğin artacağını ve hatta ırkçılığa kayabileceğini düşünmektedir. Özellikle Z kuşağının milli bilince sahip olduğunu ve sosyal medyanın etkisiyle bu bilinçlenmenin arttığını belirtmişlerdir. Bu grup, Türk milliyetçiliğinin toplumda daha kapsayıcı ve güçlenen bir rol oynayacağına inanmaktadır. Öte yandan, daha olgun yaş gruplarına mensup katılımcılarda (örneğin, **K1, K14, E1, E2**) ise milliyetçiliğin artarak daha sert ve ırkçı çizgiye kayacağına dair bir görüş hâkimdir. Göçmen sorunları, ekonomik sıkıntılar ve artan sosyal gerilimlerin bu sertleşmeye neden olacağı vurgulanmıştır. Bazıları ise milliyetçiliği daha eleştirel bir perspektiften ele almakta ve küreselleşmenin etkisiyle bu ideolojinin zayıflayabileceğini veya daha kapsayıcı bir hale gelebileceğini ifade etmektedir. Bu farklılıklar, gençlerin yaşlandıkça daha karmaşık sosyal ve politik gerçeklikleri değerlendirme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

2. Cinsiyet: Kadın katılımcılar, milliyetçiliğin geleceği konusunda genellikle daha belirsiz ve kaygılı bir yaklaşım sergilemektedir. Göçmenlerin artışı, ekonomik sorunlar ve kültürel kimlik kaygıları gibi sebeplerle milliyetçiliğin artacağını, hatta zamanla ırkçı bir çizgiye kayacağını düşünenler (örneğin, **K1, K2, K10, K12, K13**) çoğunluktadır. Bazı kadın katılımcılar milliyetçiliğin yaygınlaşacağını ve toplumda güçlü bir şekilde yer bulacağını ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin yayılmasını daha çok kültür ve değerleri koruma arzusuyla ilişkilendirmektedir. Erkek katılımcılar arasında da artan ve yaygınlaşan milliyetçilik görüşü mevcuttur (örneğin, **E1, E3, E5, E8, E16**), ancak milliyetçiliğin azalacağını düşünenler (örneğin, **E2, E4, E7, E10, E13, E15**) kadınlara göre daha fazla yer tutmaktadır. Erkek katılımcılar, milliyetçiliğin artışını daha çok mevcut ekonomik ve sosyal

koşullara bağlamakta ve gelecekte bu koşulların değişmesiyle milliyetçiliğin de azalacağını ifade etmektedir. Bazı erkek katılımcılar ise milliyetçiliğin yayılacağı ve güçleneceği konusunda kadın katılımcılarla benzer görüşlere sahiptir. Kadın katılımcılar arasında milliyetçiliğin artacağını ve ırkçı bir çizgiye kayabileceğini düşünenlerin oranı daha yüksekken, erkek katılımcılar daha çok milliyetçiliğin dinamikleri üzerinde durarak bu artışın geçici olabileceğini veya sosyal, ekonomik ve politik dinamiklere bağlı olarak değişebileceğini ifade etmişlerdir. Kadın katılımcılar göçmen problemlerini ve kültürel farklılıkları milliyetçiliğin artışıdaki temel etkenler olarak görürken, erkek katılımcılar bu durumu daha geniş tarihsel ve sosyoekonomik bağlamda değerlendirmişlerdir.

3. Medeni Durum: Bekâr katılımcılar (örneğin, **K1, K3, K10, E3, E13**), milliyetçiliğin gelecekte artacağı ve sertleşeceği düşüncesine daha fazla eğilim göstermektedir. Göçmen krizi, ekonomik problemler ve sosyal çatışmaların bu durumu tetikleyeceği görüşü yaygındır. Ancak bekârlar arasında (örneğin, **E15**) milliyetçiliğin zayıflayacağını ve etkisini kaybedeceğini düşünenler de bulunmaktadır. Ayrıca milliyetçiliğin artmasının toplumsal birliği güçlendireceğini düşünen katılımcılar da vardır. Evli katılımcılar (örneğin, **E16**) arasında ise milliyetçiliğin savunma amaçlı artacağı ancak daha ılımlı ve kapsayıcı olacağı görüşü ön plana çıkmaktadır. Evli katılımcılar, milliyetçiliğin sertleşmesinden ziyade değerleri koruma adına bir artış göstereceğini ifade etmektedir. Aynı zamanda, milliyetçiliğin küreselleşmenin etkisiyle zamanla zayıflayacağını düşünen evli katılımcılar (örneğin, **E2, E7**) da mevcuttur.

4. Eğitim Durumu: Lisansüstü eğitime sahip katılımcılar (örneğin, **K5, K7, K14**) milliyetçiliği daha eleştirel ve sorgulayıcı bir şekilde ele almakta ve milliyetçiliğin küresel dinamiklerle uyumlu bir şekilde evrilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu grupta hem milliyetçiliğin savunma amaçlı artacağına inananlar hem de küreselleşmenin etkisiyle zayıflayabileceğini düşünenler mevcuttur. Daha düşük eğitim seviyesine sahip katılımcılar (örneğin, **K1, K3, K7, K9, E1**), milliyetçiliği daha geleneksel ve korunması gereken bir değer olarak görmekte ve ulusal kimliğin ön planda tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Onlara göre milliyetçilik daha radikal bir artış gösterecektir. Bununla beraber milliyetçiliğin zayıflayacağına inanan üniversite mezunları (örneğin, **E2, E10, E15**) da mevcuttur.

5. Mesleki Durum: Çalışan katılımcılar arasında (örneğin, **K1, E3**) milliyetçiliğin gelecekte artacağı ve daha sert bir çizgiye kayacağı düşüncesi oldukça yaygındır. Özellikle göçmen krizi, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal karmaşıklığın milliyetçiliği artıran faktörler

olduğu ifade edilmektedir. Çalışan katılımcılar arasında (örneğin, **E2**), milliyetçiliğin gelecekte küreselleşme, sosyal medya ve kültürel etkileşimler nedeniyle zayıflayacağı görüşü ile milliyetçiliğin yaygınlaşacağını ve toplumsal birliğin güçlenmesine katkı sağlayacağı görüşleri de mevcuttur. Öğrenci katılımcılar (örneğin, **K10, E11**) arasında ise milliyetçiliğin gelecekte artacağı ve sertleşerek ırkçı bir çizgiye kayacağı görüşü yaygın olmakla beraber milliyetçiliğin küreselleşme ve kültürel değişimlerin etkisiyle zamanla zayıflayacağını düşünenler (örneğin, **E15**) de vardır. Çalışmayan katılımcılarda da durum aynıdır. Milliyetçiliğin gelecekte artacağı ancak daha çok savunma amaçlı ve mevcut değerleri koruma adına bir artış olacağı düşüncesi (örneğin, **K6**) yaygın olmakla beraber milliyetçiliğin etkisinin zamanla azalacağını ve küreselleşmenin milliyetçiliği etkisiz hale getireceğini düşünenler de mevcuttur.

6. Ekonomik Durum: Orta ekonomik durumda bulunan katılımcılar (örneğin, **K1, K2, K12, E3, E4**) genellikle Türkiye'nin geleceğinde milliyetçiliğin artacağına ve hatta ırkçı bir çizgiye kayabileceğine inanmaktadır. Bu düşünceleri, ülkedeki ekonomik kriz ve göçmen sorununun yarattığı sosyal ve ekonomik baskılarla ilişkilidir. Özellikle mültecilere tanınan ekonomik ayrıcalıklar, bu katılımcılar üzerinde ekonomik adaletsizlik hissi yaratmakta ve bu da milliyetçilik duygularını körüklemektedir. Alt-orta ekonomik seviyede olan katılımcılar (örneğin, **E3, E4, E5, E6, E14**) ekonomik adaletsizlik, göçmen sorunu ve sosyal zorlukların milliyetçiliğin artmasına ve giderek ırkçılığa kaymasına neden olacağını düşünmektedir. Ekonomik zorluklar ve bunun yarattığı toplumsal gerilimler, milliyetçilik algısında daha sert ve korumacı bir refleks tetiklemektedir. Bu katılımcıların bakış açısında, ekonomik refahın sağlanmadığı sürece milliyetçiliğin artmaya ve daha ayırıcı bir çizgiye kaymaya devam edeceği fikri öne çıkmaktadır. Orta-üst ekonomik duruma sahip katılımcılar (örneğin, **E15**) ise milliyetçiliğin geleceği konusuna daha dengeli ve kapsayıcı bir yaklaşıma sahiptir. Ekonomik istikrar sağlandığında insanlar arasında daha fazla hoşgörü ve birlikte yaşama iradesi oluşacağına inanmaktadır.

Psikolojik açıdan bakıldığında gelecek muhayyilesi bireylerin kimlik, aidiyet, kaygı, umut ve sosyal algılarına dayanır. Katılımcıların milliyetçilikle ilgili geleceğe dair görüşleri, hem bireysel hem de kolektif psikolojik süreçlerin bir sonucudur. Kimlik gelişimi, sosyal gruplar arasındaki dinamikler, belirsizlik kaygısı ve gelecek beklentileri bu tasavvurları şekillendiren başlıca psikolojik etkenlerdir. Aynı zamanda sosyal medyadan kazandıkları

kolektif bilinçleri, geleceğe dair kaygı ve beklentileri de Z kuşağının görüşlerini etkilemektedir.

Sosyolojik olarak, Z kuşağı içinde milliyetçilik algısının çeşitlenmesi, küreselleşme, sosyal medya etkisi, ekonomik belirsizlikler ve göçmen krizleri gibi makro düzeydeki toplumsal dinamiklerle ilişkilidir. Bu dinamikler, bireylerin toplumsal kimliklerini yeniden tanımlamalarına ve gelecek vizyonlarını şekillendirmelerine neden olmaktadır. Psikolojik açıdan bakıldığında ise Z kuşağının gelecekle ilgili belirsizlikler ve kaygılar, milliyetçilik algılarını hem radikalleştirici hem de zayıflatıcı yönde etkilemektedir. Bireysel kimlik arayışı ve aidiyet ihtiyacı, milliyetçiliğin gelecekteki rolünü belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Z kuşağının gelecek muhayyilesi ve milliyetçilikle ilgili görüşleri, demografik özelliklerine bağlı olarak çeşitlenmektedir. Yaş, cinsiyet, ekonomik durum, medeni durum, mesleki durum ve eğitim seviyesi gibi faktörler, bireylerin milliyetçilik algısını ve gelecek vizyonlarını şekillendirmektedir. Bu farklılıklar, Z kuşağının milliyetçilik ve ulusal kimlik konularındaki perspektiflerinin geniş bir yelpazede yer aldığını ve bu yelpazenin bireylerin sosyolojik ve psikolojik durumlarına göre şekillendiğini göstermektedir. Gelecekte, Z kuşağının toplumsal dinamiklere ve küresel etkilere nasıl tepki vereceği, milliyetçiliğin Türkiye’deki seyrini belirleyecektir.

3.2.4.5. Değerlendirme

Çalışmaya katılan Z kuşağı üyelerinin gelecekte milliyetçiliğin durumuna dair yorumları, gelecekte milliyetçiliğin durum ve konumuna dair çeşitli görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. Katılımcıların görüşleri çeşitli psikolojik ve sosyolojik faktörlerin etkisi altında şekillendiği için bu ilişkiyi tipleştirmek, onların sosyal kimliklerini nasıl inşa ettiklerini anlamak açısından önemlidir.

1. Artan ve Radikalleşen Milliyetçilik: Bu grupta yer alan katılımcılar, Türkiye’de milliyetçiliğin gelecekte daha radikal bir hale geleceğini, ırkçı eğilimlerin artacağını öngörmektedir. Sosyal, ekonomik ve politik değişimler, özellikle mülteci krizleri ve ekonomik zorluklar, bu radikalleşmeyi tetikleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin sertleşmesinin toplumsal gerilimleri artırabileceği endişesini taşımaktadır. Bu sertleşmenin, özellikle Z kuşağı gibi genç jenerasyonlarda geleceğe dair daha radikal tutumların benimsenmesine yol açacağına inanılmaktadır. Bu grup,

milliyetçiliğin artışıyla birlikte toplumda bir bölünmenin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- K1, toplumun artan çeşitliliğinin ve bunun yarattığı gerilimin, milliyetçiliğin daha radikal ve ırkçı bir yöne evrilmesine yol açacağını düşünmektedir.
- K2, Türk-Kürt ayrımının derinleşmesiyle birlikte milliyetçiliğin daha yaygın ve radikal hale geleceğini öngörmektedir.

2. Zayıflayan ve Küreselleşme ile Eriyen Milliyetçilik: Bu tipoloji altında yer alan katılımcılar, Türk milliyetçiliğinin küreselleşme, sosyal medya etkisi ve kültürel değişimlerle birlikte zayıflayacağını ve etkisini kaybedeceğini düşünmektedir. Bu grup, milliyetçiliğin bir tür tepkisel hareket olarak varlığını sürdüreceğini, ancak zamanla azalarak geri plana çekileceğini savunmaktadır. Bu gruptaki katılımcılar, Z kuşağının küreselleşen dünyada milliyetçilik yerine daha evrensel değerlere yönelme eğiliminde olduğunu ve bu eğilimin milliyetçiliğin azalmasına yol açacağını öngörmektedir. Bu perspektif, tarihsel bir döngü içinde milliyetçiliğin her yükselişinin ardından bir düşüş yaşadığına işaret etmektedir.

Örnek Katılımcılar:

- E2, geçmişte olduğu gibi yaşanan olayların etkilerinin zamanla azalmasıyla birlikte, milliyetçiliğin de etkisini yitireceğini dile getirmektedir.
- E15, ekonomik ve sosyal krizlerin geçici olarak milliyetçiliği canlandırdığını, ancak bu durumun normalleşmesiyle birlikte milliyetçiliğin yeniden zayıflayacağını ifade etmektedir.

3. Güçlenen ve Kapsayıcı Milliyetçilik: Bu gruptaki katılımcılar, Türk milliyetçiliğinin gelecekte daha güçlü ve kapsayıcı bir hale geleceğini, özellikle genç nesiller arasında yaygınlaşacağını savunmaktadır. Onlara göre, milliyetçilik birleştirici bir rol üstlenerek, milli kimliği ve kültürel değerleri koruma amacıyla toplumda daha geniş bir yer bulacaktır. Bu tipolojideki katılımcılar, milliyetçiliğin sadece bir tepki olarak değil, aynı zamanda bir kültürel ve sosyal dayanışma aracı olarak yaygınlaşacağını savunmaktadır. Onlara göre milliyetçilik gelecekte hem ulusal kimliği hem de toplumsal birliği güçlendirecek bir ideoloji olarak varlığını sürdürecektir.

Örnek Katılımcılar:

- E1, Z kuşağının milliyetçi değerlere olan ilgisinin arttığını ve bu eğilimin gelecekte sosyal ve politik arenada daha güçlü bir milliyetçilik yaratacağını ifade etmektedir.
- K5, göçmen politikalarının ve toplumsal değişimlerin milliyetçiliğin yayılmasında etkili olduğunu, ancak bu yayılmanın daha hoşgörülü ve kapsayıcı bir milliyetçilik formunda gerçekleşeceğini öngörmektedir.

4. Belirsizlik ve İkiye Bölünmüş Gelecek Muhayyilesi: Bu tipoloji, gelecekte milliyetçiliğin hangi yöne evrileceği konusunda net bir görüş belirtmekten kaçınan, durumu belirsiz gören katılımcıları içermektedir. Bu gruptakiler, Türk milliyetçiliğinin geleceği konusunda ikiye bölünmüş bir toplum öngörmekte ve hangi tarafın baskın çıkacağını belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Bu belirsizlik, milliyetçiliğin gelecekteki seyrinin çok farklı yönere gidebileceğini göstermektedir. Gelecekte milliyetçiliğin nasıl şekilleneceği, toplumsal çatışmaların ve genç neslin tutumlarının nasıl evrileceğine bağlı olarak belirsizliğini korumaktadır.

Örnek Katılımcılar:

- E12, Z kuşağının iki uçta yer aldığını ve bu iki radikal grubun gelecekteki milliyetçilik anlayışını şekillendireceğini, ancak hangi grubun baskın çıkacağını tahmin etmenin zor olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 4. Gelecek Muhayyilesine Dair Kelime Bulutu

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada Z kuşağının milliyetçilik eğilimi ve dindarlık ilişkisini anlamak amaçlanmıştır. Mülakat soruları hazırlanırken bu amaç göz önünde bulundurularak çalışmada ele alınan üç milliyetçilik tipinin kendi özellikleri aynı zamanda diğerleriyle de farkları olan hususlar temel alınmıştır. Sorulara verilen yanıtlara göre Z kuşağının bu milliyetçiliklerden birini benimseyip benimsediği eğer benimsemiyorsa da sahip olduğu milliyetçilik algısının içeriği anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcılara; onları tanımlayabilmek amacıyla 10 adet olgusal kimlik sorusunun ardından konuya dair fikir ve yaklaşımlarını anlayabilmek amacıyla çalışmanın alt amaçlarına uygun; etnik kökene dair dört, dine bakışa dair üç, ötekiyle yaşama dair dört ve gelecek muhayyilesine dair bir olmak üzere 12 adet soru sorulmuştur.

Çalışmaya katılan 16 erkek 14 kadın olmak üzere toplam 30 katılımcının yanıtları cinsiyetlerine uygun K1, E1 şeklinde kodlarla ele alınarak her başlığın altında tipleştirmeler yapılmış bu sayede görüşlerinin ne noktada yoğunlaştığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma yapılan grubun 2011’de başlayan Suriyeli göçlerinden önceki dönemleri de hatırlayanlar olması için katılımcılar 1997-2002 yıllarında olanlar içerisinde seçilmiştir. Katılımcıların olgusal kimlik bilgilerine bakıldığı zaman hepsinin üniversite eğitimi aldığı hatta üç katılımcının lisansüstü eğitime de sahip olduğu görülmüştür. Maddi durum olarak katılımcıların çoğu kendini orta olarak tanımlarken beş katılımcı kendini alt-orta, bir katılımcı ise üst-orta olarak tanımlamıştır. Ekonomik durumlarını farklı tanımlayanların erkek katılımcılar oldukları görülmektedir. Sadece dört katılımcı evli onlar dışındaki kalan tüm katılımcılar ise bekârdır. Ebeveynlerin eğitim durumunda yanıtlarda çeşitlilik bulunmakla beraber katılımcıların on tanesinin ebeveynlerinin denk eğitim kurumlarından mezun olduğu geriye kalan yirmi katılımcının ise babalarının hep daha yüksek eğitim seviyesine sahip olduğu görülmüştür. Mevcut durumlarına dair soruya ise katılımcıların on dört tanesi öğrenci, on bir tanesi çalışıyor, üç tanesi çalışmıyor, bir tanesi stajyer, bir tanesi ise iş arıyor olarak yanıt vermiştir.

Z kuşağı gençleri arasında milliyetçilik anlayışının; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek, ekonomik durum ve ebeveyn eğitime göre farklılaştığı ve benzeştiği bazı temel yönler bulunmaktadır. Bu farklılaşmalar ve benzerlikler, toplumsal

kimlik inşa süreçlerinin ve bireylerin sosyal aidiyet arayışlarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1. Cinsiyetin Rolü: Cinsiyet, milliyetçilik anlayışında önemli bir ayrıştırıcı faktör olarak öne çıkmaktadır. Kadın katılımcılar milliyetçiliği daha kültürel ve kapsayıcı bir perspektiften ele alırken, erkek katılımcılar milliyetçiliği biyolojik ve ırksal bir aidiyet olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu durum, erkeklerin milliyetçiliği daha katı bir kimlik unsuru olarak görme eğiliminde olduğunu, kadınların ise daha esnek ve toplumsal bağları vurgulayan bir anlayış benimsediğini göstermektedir. Kadın katılımcılar genellikle milliyetçilik ve dini kimliği birbirini tamamlayan unsurlar olarak görme eğilimindeyken, erkek katılımcılar bu iki kavram arasında daha belirgin bir sınır çizmektedir.

2. Yaş ve Milliyetçilik Algısı: Yaş faktörü, Z kuşağı gençlerinin milliyetçilik algılarında belirgin farklılıklara yol açmaktadır. Genç katılımcılar (22 yaş) milliyetçiliği bir kimlik arayışı ve sosyal aidiyet duygusuyla ilişkilendirirken, daha olgun yaş grupları (23-27 yaş) milliyetçiliği daha eleştirel bir perspektiften değerlendirmektedir. Genç katılımcılar arasında milliyetçilik, güncel sosyo-politik sorunlar nedeniyle artma ve radikalleşme eğilimindeyken, daha büyük yaşlı katılımcılar milliyetçiliğin küreselleşme ile birlikte zayıflayabileceği görüşünü dile getirmektedir.

3. Ekonomik Durum ve Eğitim Seviyesi: Ekonomik durum ve eğitim seviyesi, milliyetçilik anlayışını belirleyen önemli faktörlerdir. Ekonomik olarak daha iyi durumda olan katılımcılar, milliyetçiliği daha kapsayıcı ve kültürel bir çerçevede ele alırken, ekonomik durumu daha zayıf olanlar milliyetçiliği daha çok biyolojik bir aidiyet olarak görme eğilimindedir. Eğitim seviyesi yüksek olan katılımcılar, milliyetçiliği daha eleştirel ve seküler bir perspektiften değerlendirirken, daha düşük eğitim seviyesine sahip katılımcılar milliyetçiliği daha geleneksel ve ırk temelli bir bakış açısıyla ele almaktadır.

4. Medeni Durumun Etkisi: Medeni durum da Z kuşağı üyelerinin milliyetçilikle ilgili görüşlerini etkileyen önemli bir diğer faktördür. Evli katılımcılar milliyetçiliği aile merkezli bir değer olarak savunmakta ve bu değeri gelecekte çocukları için güvenli bir vatan algısı oluşturma isteğiyle ilişkilendirmektedir. Bekâr katılımcılar ise milliyetçiliği daha bireysel ve esnek bir kavram olarak ele almakta, küreselleşmenin ve bireysel özgürlüklerin önemine vurgu yapmaktadır.

5. Mesleki Durumun Rolü: Mesleki durum, bireylerin milliyetçilik ve etnik kimlik algılarını belirgin şekilde etkilemektedir. Çalışan katılımcılar milliyetçiliği daha stratejik ve ekonomik bir perspektiften ele alırken, öğrenci katılımcılar milliyetçiliği daha idealist ve duygusal bir bağlamda değerlendirmektedir. Bu durum, mesleki deneyimlerin ve sosyal çevrenin milliyetçilik algısını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

6. Ebeveyn Eğitimi: Ebeveynlerin eğitim durumu, katılımcıların milliyetçilik ve dini kimlik anlayışını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Eğitim seviyesi yüksek ebeveynlere sahip katılımcılar, milliyetçiliği ve dini kimliği daha eleştirel ve entelektüel bir çerçevede ele alma eğilimindeyken, ebeveyn eğitimi düşük olan katılımcılar bu kavramları daha geleneksel ve muhafazakâr bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Katılımcıların etnik kökene dair sorulan sorulara verdikleri yanıtlar dört grup altında ele alınmıştır. Bunlar; Türklüğe daha çok kültür ve tarih merkezli bakan “Kültür-Tarih Temelli Kapsayıcı Türk Milliyetçiliği”, Türklüğün doğumla gelen ve kana dayandığını düşünen “İrk ve Biyolojik Bağ Temelli Türk Milliyetçiliği”, Türklükte esas olanın din olduğu ve birleşmeyi de dinin sağladığını düşünen “Türk Milliyetçiliğinde Din ve İslam Unsuru“ ve son olarak Türk milliyetçiliğinin yeni bir olgu olduğunu düşünen “Eleştirel ve Modern Türk Milliyetçiliği” grubudur. Çoğunluk Türklüğün bir kültür ve aidiyet meselesi olduğunu savunmaktadır. Bunun dışında kalan grubun çoğunluğu Türklüğü ırka geri kalanlar ise dine dayandırmaktır. Milliyetçiliğin kökenine dair görüşlerde ise çoğunluk Türkler var olduğu sürece Türk milliyetçiliğinin var olduğunu söylerken milliyetçiliğin Cumhuriyet döneminde ortaya çıktığını söyleyen katılımcılar da mevcuttur. Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışına dair ifade edilen üçüncü görüş ise Türk milliyetçiliğinin Türkler için en başından beri olduğu ancak Cumhuriyet döneminde uygulanan politikalar sayesinde milliyetçiliğin resmîyet kazandığıdır.

Katılımcıların dine bakışa dair sorulan sorulara verdikleri yanıtlar dört grup altında ele alınmıştır. Bunlar; Türk milliyetçiliği ve İslam’ın birbiriyle ortak noktalarının bulunduğunu savunan “Din ve Milliyetçiliği Birlikte Yorumlayanlar”, İslam ile Türk milliyetçiliğinin bir ilişkisi bulunmadığını düşünen “Din ve Milliyetçiliği Birbirinden Bağımsız Görenler”, milliyetçiliğin ana temasıyla dinin öğretilerinin birbirine zıt olduğunu bu sebeple bir arada bulunmasının mümkün olmadığını düşünen “Din ve Milliyetçiliği Çelişen Unsurlar Olarak Görenler”, milliyetçilik ve dinin bir arada olmasında sıkıntı olmadığını ama milliyetçiliğin dinin öğretilerine uygun olacak şekilde olması gerektiğini

savunan “Milliyetçiliği Din Üzerinden Sınırlayanlar” grubudur. Bu alt amaçta katılımcıların başlıklara dağılım oranları birbirine yakındır. Din ve milliyetçilik arasında ilişki görenlerin çoğu dinin de milletini sevmeyi, vatanını sevmeyi öğütlediğini söyleyerek daha çok kültür temelli bir milliyetçilik algısı ortaya koymuşlardır. Din ve milliyeti bağımsız görenler; ikisinin birbirinden alakasız şeyler olduğunu bu sebeple bir arada olmasının ya da olmamasının bir anlam ifade etmediğini vurgulamıştır. İki olgunun çeliştiğini vurgulayan grup ise milliyetçiliği daha çok ırk temelli ele alan gruptur. Milliyetçiliği ırkçı ve aşırı bir düşünce olarak algıladıkları için dinin ortaya koyduğu birliğe uymadığını söylemektedir. Son grup ise milliyetçi olduklarını ama milliyetçiliklerini dinin öğretileri çerçevesinde yaşadıklarını aslında bu sayede de ırkçı bir çizgiye kaymadıklarını aktarmıştır. Din üzerinden yapıldığı sürece din-milliyetçilik birlikteliğini kabul etmektedir. Aşırıya kaçan ırkçı bir milliyetçilik algısına gidildiği zaman bunun dinle çelişeceğini çünkü dinin ırkçılığı yasakladığını söylemektedir.

Sosyal hayatta ve ilişkilerde ötekinin yani farklı bir din veya farklı bir ırka mensup olanın durumuna dair sorulara katılımcıların verdikleri yanıtlar üç grup altında ele alınmıştır. Bunlar; sosyal ilişkilerinde muhatabının dinine ve kendi inandığı dinin sınırlarına göre davranan “Din ve İslam Öncelikli Yaklaşım”, muhatabında öncelikli olarak aradığı özelliğin kendi ile aynı etnik kökene mensup olması gerektiğini söyleyen “Etnik Köken ve Milliyet Öncelikli Yaklaşım” ve sosyal ilişkilerinde muhatabının ne etnik kökeninin ne de dininin bir önemli olmadığını önemli olanın yalnızca karakter ve görüşler olduğunu savunan “Tarafsız ve Duruma Göre İnsani Değer Merkezli Yaklaşım” grubudur. Hangi grupta olursa olsun katılımcıların tamamına yakınının evlilik noktasında aynı dine mensubiyete vurgu yaptığı görülmüştür. Çünkü dinin, kültür üzerinde en etkili olan öge olduğu düşünülmektedir. Evlilik noktasında kadınlar aynı dine mensubiyeti erkeklere göre daha fazla önemsemektedir. Erkekler kültür olarak uyup anlaşılabildikleri noktalarda dinin evlilik için de bir sorun teşkil etmediğini söylemektedir. Sosyal ilişkilerde yer verme noktasında ise çoğunluk tarafsız ve karakter-kültür merkezli yaklaşanlardan oluşmaktadır. Oran olarak daha sonra din temelli bakanlar en son ise etnik köken temelli bakanlar gelmektedir. Katılımcıların çoğunluğu yanıtlarında Arapları ve özellikle Suriyelileri diğer ırklardan ayrı tutmuş ve onlara karşı daha olumsuz bir tutum takınmışlardır. Bu konuda ülkemizde yaşanan düzensiz göçmen meselesi, onlara vatandaşlık verilmesi ve bunların medyaya yansıma tarzının etkili olduğu düşünülmektedir. Ötekiyle yaşam noktasında sadece katılımcılardan birisi (K11) Suriyeli göçmenlerin baskılandığını düşünerek onlara haksızlık yapıldığına

vurgu yapmıştır. Onun dışında çoğunluğun eğilimi huzursuzluk ve düzensizliğin Suriyelilerden kaynaklandığı ve insanların onlara tepki vermekte haksız olmadığı noktasındadır. Başka bir katılımcı (K3) ise diğer tüm katılımcılardan farklı olarak Kürtlere karşı önyargısı olduğunu bu sebeple onlarla evlenmeyeceğini sosyal ilişkilerinde de eğer Kürt olduğunu bilmeden arkadaş olduysa arkadaşlığını sürdüreceğini vurgulamıştır.

Katılımcılara gelecekte Türk milliyetçiliğinin yaygınlık ve durum olarak nasıl olacağına dair sorulan soruya verdikleri yanıtlar üç başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; milliyetçiliğin mevcut şartlar dolayısıyla ırkçı bir şekil alarak arttığını savunan “Artan ve Irkçılığa Kayan Milliyetçilik”, çağın şartlarının getirisi olarak milliyetçiliğin azaldığını savunan “Zayıflayan ve Azalan Milliyetçilik” ve ilk gruptan farklı olarak milliyetçiliğin yayıldığını ancak ırkçı bir karaktere sahip olmadığını savunan “Yaygınlaşan ve Güçlenen Milliyetçilik” grubudur. Birinci ve üçüncü grupta yer alan katılımcıların hepsi milliyetçiliğin arttığını ve artmaya da devam edeceğini vurgulamıştır. İlk grubun düşüncesindeki milliyetçilik daha ayırıcı ve ırkçı bir milliyetçilik algısıyken, üçüncü grup bu yayılan milliyetçiliğin daha çok birleştirici karakter üzerinde olacağını düşünmektedir. İkinci grup ise diğer gruplardan farklı olarak küreselleşme, dijitalleşme gibi yeni dünyanın şartlarından dolayı artık milliyetçiliğin etkisinin azaldığını ve giderek azalmaya devam edeceğini vurgulamıştır.

Çalışmada yer alan katılımcıların Z kuşağı ve milliyetçilik bağlamında tipleştirilmesi ve sınıflandırılması, sosyolojik bir bakış açısıyla ele alındığında birkaç temel kategori ve bu kategorilerin altındaki gruplar ortaya çıkmaktadır.

1. Milliyetçi-İslamcı Katılımcılar: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçilik ve İslam'ı birbirinden ayırmaz iki unsur olarak görmektedir. Onlara göre, Türklük ve İslamiyet, birbirini tamamlayan kimliklerdir ve bu bağlamda milliyetçiliğin artışı, İslam'ın toplumda daha güçlü bir şekilde varlık göstermesiyle mümkün olacaktır. Bu grup, Türk olmayan Müslümanlar ile ilişki kurmayı kolaylaştırıcı bulmakta ancak Müslüman olmayan Türkler söz konusu olduğunda daha mesafeli durmaktadır.

- **Özellikler:** Dini kimlikleri ön planda tutan, Türklükle İslam'ı özdeşleştiren, daha kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışına sahip katılımcılar.

- **Sosyolojik Yorum:** Bu grup, Türkiye'nin mevcut sosyo-politik yapısında dindar muhafazakâr kesimin genç temsilcilerini oluşturmakta ve İslam'ı, milliyetçiliğin olmazsa olmaz bir parçası olarak görmektedir.

2. Milliyetçi-Realist Katılımcılar: Bu katılımcılar, milliyetçiliği Türk kimliğiyle sıkı sıkıya bağlı bir unsur olarak görmekte, ancak dinin bu milliyetçilik içinde belirleyici bir rol oynamadığını düşünmektedir. Türk kimliği ve kültürü, bu grup için milliyetçiliğin temel dayanağıdır. Bu nedenle, Türk olmayan Müslümanlarla ilişki kurmada daha mesafeli ancak Müslüman olmayan Türklere karşı daha olumlu bir tutum sergilemektedirler.

- **Özellikler:** Milliyetçiliği etnik ve kültürel bir kimlik olarak tanımlayan, dinin rolünü sınırlı gören katılımcılar.
- **Sosyolojik Yorum:** Bu grup, modern Türkiye'nin laik milliyetçi geleneklerinden etkilenmiş, dine daha az vurgu yapan bir milliyetçilik anlayışını benimsemektedir. Bu katılımcılar, Türkiye'nin küresel bağlamda daha güçlü ve bağımsız bir şekilde var olabilmesi için milliyetçiliğin esas alınması gerektiğini savunurlar.

3. Milliyetçi-Seküler Katılımcılar: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliği tamamen seküler bir temelde değerlendirmektedir. Din, onların milliyetçilik anlayışında neredeyse hiç yer almaz ve bu nedenle Türk kimliğini sadece etnik ve kültürel bir olgu olarak görürler. Bu grup, özellikle küreselleşme ve modernleşme süreçlerinin etkisiyle, milliyetçiliği daha çok Batı karşıtı bir duruş olarak benimsemiştir.

- **Özellikler:** Dinle ilişkisi zayıf olan, milliyetçiliği seküler ve kültürel bir çerçevede değerlendiren katılımcılar.
- **Sosyolojik Yorum:** Bu grup, laikliğin ve modernizmin etkisinde şekillenmiş bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Milliyetçiliklerini, Türkiye'nin ulusal kimliğini ve bağımsızlığını korumak üzerine inşa etmişlerdir.

4. Irkçı-Milliyetçi Katılımcılar: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliğin zamanla ırkçı bir çizgiye kayabileceği düşüncesini benimsemiştir. Göçmenler ve azınlıklar gibi "öteki" gruplara karşı olumsuz ve dışlayıcı tutumlar sergilemektedir. Bu grup, milliyetçiliği etnik saflık ve homojenlik üzerinden tanımlar, bu nedenle milliyetçiliği daha sert ve ayrıştırıcı bir şekilde yorumlar.

- **Özellikler:** Etnik milliyetçiliği savunan, göçmenlere ve azınlıklara karşı olumsuz tutum sergileyen katılımcılar.
- **Sosyolojik Yorum:** Bu grup, milliyetçiliğin radikal bir formunu benimseyen gençlerden oluşmakta ve Türkiye’de artan göçmen karşıtlığının etkisiyle şekillenmektedir. Bu tür milliyetçilik, toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine yol açabilir.

5. Küreselci-Milliyetçi Katılımcılar: Bu gruptaki katılımcılar, milliyetçiliği küreselleşmenin getirdiği kültürel erozyona karşı bir savunma mekanizması olarak görmektedir. Ancak milliyetçiliklerini, daha kapsayıcı ve küresel değerlere açık bir şekilde tanımlamaktadır. Bu grup, Türk kimliğini koruma konusunda hassas olmakla birlikte, kültürel çeşitliliği ve çokkültürlülüğü de desteklemektedir.

- **Özellikler:** Milliyetçiliği küreselleşmeye karşı bir koruma mekanizması olarak gören, çokkültürlülüğe açık katılımcılar.
- **Sosyolojik Yorum:** Bu grup, küresel dinamikleri milliyetçilikle birleştirerek, ulusal kimliğin korunması gerektiğini savunurken, aynı zamanda Türkiye’nin küresel bir toplumun parçası olarak kalmasını desteklemektedir.

Z kuşağı katılımcıları arasında milliyetçilik ve dindarlık ilişkisi, büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu kuşağın milliyetçiliği, hem dinî hem de seküler temellere dayanan farklı tiplerde kendini göstermektedir. Sosyolojik olarak bu çeşitlilik, Türkiye’nin zengin sosyo-kültürel yapısının ve gençlerin bu yapıyı nasıl yorumladığının bir yansımasıdır. Katılımcılar arasında görülen bu farklı tipler, Türkiye’nin gelecekteki sosyal, politik ve kültürel yapısının nasıl şekillenebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Z kuşağı milliyetçiliği, Türkiye’nin hızla değişen sosyo-politik ve kültürel ortamında şekillenen karmaşık bir olgudur. Bu kuşak, globalleşme, dijitalleşme ve hızla dönüşen sosyal normların etkisi altında büyümüş olup, bu durum onların milliyetçilik anlayışlarını da çeşitlendirmiştir. Z kuşağı içerisindeki milliyetçilik eğilimlerini anlamak için, yukarıda tiplendirilen gruplar arasındaki temel farklılıkları analiz etmek gerekmektedir. Bu analiz, milliyetçilik kavramının bu kuşak içinde nasıl farklı şekillerde tezahür ettiğini ortaya koyacaktır.

1. Milliyetçi-İslamcı ve Milliyetçi-Realist Katılımcılar

Milliyetçi-İslamcı katılımcılar, milliyetçiliklerini güçlü bir dini kimlik üzerinden inşa ederler. Onlar için İslam, Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır ve milliyetçilik, dini değerlerle bütünleşmiş bir ideolojidir. Bu katılımcılar, milliyetçiliği, Müslüman kimliğini koruma ve güçlendirme amacıyla kullanırlar. Din, bu grup için toplumsal bütünlüğü sağlama aracı olarak görülür ve milliyetçilik, dini inançların bir uzantısı olarak kabul edilir.

Öte yandan, **Milliyetçi-Realist** katılımcılar, milliyetçiliği daha seküler ve etnik bir perspektiften ele alırlar. Bu grup, Türk kimliğini ve kültürünü ön planda tutarken, dinin bu kimlik içinde önemli ancak belirleyici olmayan bir yer tuttuğunu düşünmektedir. Milliyetçilik, burada daha çok ulusal birliğin korunması ve güçlendirilmesi amacıyla anlam kazanır. Bu katılımcılar, dini unsurları milliyetçiliğin bir parçası olarak görmekle birlikte, bu unsurları milliyetçiliğin temeli olarak görmezler.

Sosyolojik Tartışma: Bu iki grup arasındaki temel farklılık, milliyetçiliğin temel motivasyon kaynağında yatmaktadır. Milliyetçi-İslamcılar, milliyetçiliği dini bir zorunluluk olarak görürken, Milliyetçi-Realistler, milliyetçiliği daha seküler bir zeminde, etnik ve kültürel kimliğin korunması ekseninde tanımlarlar. Bu durum, Türkiye’de din ve milliyetçilik arasındaki tarihsel ilişkiye dair farklı yorumların, Z kuşağı içerisinde de sürdüğünü göstermektedir.

2. Milliyetçi-Seküler ve Irkçı-Milliyetçi Katılımcılar

Milliyetçi-Seküler katılımcılar, milliyetçiliği tamamen laik bir bağlamda ele alır. Onlar için din, milliyetçiliğin içinde yer almayan veya çok sınırlı bir role sahip olan bir unsurdur. Bu grup, milliyetçiliği modern ulus-devletin temel bir unsuru olarak görür ve milliyetçilik anlayışlarını Türk kültürü ve tarihine dayandırır. Milliyetçi-Sekülerler, küresel dünya düzenine uyum sağlamayı ve Türkiye'nin modernleşme sürecini desteklerler, bu nedenle milliyetçiliklerini çoğu zaman Batı karşıtı bir duruşla özdeşleştirirler.

İrkçı-Milliyetçi katılımcılar ise milliyetçiliği etnik saflık ve homojenlik üzerine inşa eder. Bu grup, göçmenler, azınlıklar ve "öteki" olarak gördükleri gruplara karşı açık bir dışlayıcı tutum sergiler. Irkçı-Milliyetçiliğin temelinde, Türk kimliğini etnik bir saflıkla tanımlama çabası yatar. Bu katılımcılar, milliyetçiliğin daha radikal bir formunu benimseyerek, Türkiye'nin sosyal yapısının homojenleşmesi gerektiğini savunurlar.

Sosyolojik Tartışma: Milliyetçi-Sekülerler ile Irkçı-Milliyetçiler arasındaki temel fark, milliyetçiliğin kapsayıcılığı ve dışlayıcılığı konusundadır. Milliyetçi-Sekülerler, milliyetçiliği modern ulus-devlet ideolojisi üzerinden tanımlarken, Irkçı-Milliyetçiler, bu ideolojiyi etnik temizlik ve dışlayıcılık ekseninde radikalize ederler. Bu farklılık, Türkiye'nin Z kuşağı içinde milliyetçiliğin nasıl farklı yollara evrilebileceğini ve bu yolların toplumsal birlik üzerindeki potansiyel etkilerini gösterir.

3. Küreselci-Milliyetçi ve Irkçı-Milliyetçi Katılımcılar

Küreselci-Milliyetçi katılımcılar, milliyetçiliği küresel dinamikler çerçevesinde tanımlarlar. Onlar, Türk kimliğini koruma konusunda hassas olsalar da bu kimliği küresel bir topluluğun parçası olarak görmeyi ve çokkültürlülüğü desteklemeyi önemserler. Bu grup milliyetçiliği, küreselleşmenin getirdiği kültürel erozyona karşı bir direnç olarak kullanır ancak bu direnci dışlayıcı bir milliyetçilikten ziyade kapsayıcı bir ulusal kimlik inşa etmek için bir araç olarak görmektedir.

Irkçı-Milliyetçi katılımcılar, Küreselci-Milliyetçilerin tam zıttı bir yaklaşıma sahiptir. Onlar, küreselleşmeyi milliyetçilik için bir tehdit olarak görürler ve milliyetçiliği, ulusal kimliği homojenleştirmek için kullanırlar. Bu grup, küreselleşmenin Türk kimliğine zarar verdiğini ve bu nedenle milliyetçiliğin radikal ve dışlayıcı bir şekilde uygulanması gerektiğini savunur.

Sosyolojik Tartışma: Küreselci-Milliyetçiler ile Irkçı-Milliyetçiler arasındaki temel fark, milliyetçiliğin küresel bağlamda nasıl konumlandığına ilişkindir. Küreselci-Milliyetçiler, milliyetçiliği korumacı bir kimlik inşası olarak görüp küresel dinamiklerle entegre olmaya çalışırken, Irkçı-Milliyetçiler, bu dinamiklere karşı sert bir milliyetçilikle cevap verirler. Bu durum, Z kuşağının globalleşen dünya ile ulusal kimlik arasındaki dengeyi nasıl kurduğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır.

4. Dindar-Milliyetçi ve Seküler-Milliyetçi Katılımcılar

Z kuşağı içinde dindar-milliyetçi ve seküler-milliyetçi gruplar arasında önemli çatışma alanları mevcuttur. **Dindar-Milliyetçiler**, milliyetçiliği İslam'la bütünleştirerek Türkiye'nin hem ulusal hem de dini kimliğini koruma amacı taşıırken **Seküler-Milliyetçiler**, bu kimliği tamamen laik bir çerçevede tanımlarlar. Bu iki grup arasındaki çatışma, Türkiye'nin sosyal ve politik geleceği üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilir.

Sosyolojik Tartışma: Bu iki grup arasındaki temel çatışma, Türkiye'nin laik mi yoksa İslamcı bir ulusal kimlik mi inşa edeceği sorusu etrafında dönmektedir. Bu çatışma, Türkiye'nin modern tarihindeki laiklik-dindarlık gerilimlerinin bir uzantısı olarak görülebilir ve Z kuşağının bu gerilimleri nasıl yorumladığı, gelecekteki sosyal çatışmaların şekillenmesinde belirleyici olabilir.

Z kuşağı içindeki milliyetçilik, Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve dini dinamiklerinin bir yansımasıdır. Bu kuşak, milliyetçiliği farklı şekillerde yorumlayarak hem Türkiye'nin mevcut sosyal yapısını yeniden üretmekte hem de bu yapıyı dönüştürmektedir. Farklı milliyetçilik tiplerleri arasındaki çatışmalar ve gerilimler, Türkiye'nin gelecekteki sosyal ve politik yapısını şekillendirecek önemli faktörlerdir. Z kuşağı milliyetçiliği din, etnik kimlik, küreselleşme ve modernleşme gibi unsurlarla birleştirerek Türkiye'de yeni bir milliyetçilik anlayışı inşa etmektedir. Bu anlayışın nasıl evrileceği, Z kuşağının sosyal ve politik arenadaki rolüyle doğrudan bağlantılıdır.

Z kuşağı milliyetçiliğinde dinin rolü, hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir unsur olarak farklı şekillerde ortaya çıkacaktır. Türkiye'nin toplumsal dinamikleri, tarihsel kökleri ve mevcut sosyo-politik durumu göz önüne alındığında, Z kuşağı milliyetçiliği içerisinde dinin, milliyetçi kimliğin inşasında merkezi bir yer tutacağı, ancak bu rolün farklı gruplar arasında değişkenlik göstereceği öngörülebilir.

1. Dinin Birleştirici Rolü: Z kuşağı içerisinde, özellikle **Milliyetçi-İslamcı** gruplar, dinin Türk milliyetçiliği ile güçlü bir şekilde iç içe geçtiğini savunacaktır. Bu gruplar için İslam, Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte ve milliyetçilik, İslam'la birlikte anlam kazanmaktadır. Din, burada milliyetçi duyguları pekiştiren ve toplumsal bütünlüğü sağlayan bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda, Z kuşağında dinin milliyetçi ideolojiyi besleyecek, ulusal birliği destekleyecek ve kültürel kimliği koruyacak şekilde birleştirici bir rol üstlenmesi beklenmektedir.

2. Dinin Ayrıştırıcı Rolü: Öte yandan, Z kuşağındaki **Milliyetçi-Seküler** ve **İrkçi-Milliyetçi** gruplar, milliyetçiliği daha laik bir zeminde ele alarak, dinin milliyetçilik içinde baskın bir rol oynamasına karşı çıkacaklardır. Bu gruplar, dini unsurların milliyetçilikten ayrılması gerektiğini savunabilir ve milliyetçiliği daha seküler veya etnik bir kimlikle tanımlama eğiliminde olabilirler. Bu durum, Z kuşağı için de dinin milliyetçilikle ilişkisinde

ayrıştırıcı bir rol oynamasına neden olabilir. Dini kimlik ile etnik kimlik arasındaki bu gerilim, toplumsal bölünmelere ve kimlik çatışmalarına yol açabilir.

Sentezci Milliyetçilik ve Milliyetçiliğin Türkiye’deki Evrimi

Sentezci milliyetçilik, din ve milliyetçiliği bir arada ele alan, bu iki unsuru birleştirici bir ideoloji olarak benimseyen bir yaklaşımdır. Türkiye’de Z kuşağı içerisinde sentezci milliyetçiliğin evrimi hem mevcut sosyo-politik dinamiklere hem de bu kuşağın kimlik inşasına yönelik eğilimlerine bağlı olarak şekillenecektir.

1. İslam ve Türk Kimliği: Sentezci milliyetçilik, Z kuşağı içerisinde dinin milliyetçi kimlikle nasıl bütünleştirileceğine dair yeni bir yorum geliştirebilir. Bu kuşağın büyük bir kısmı, İslam’ı Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak görmeye devam edebilir ve milliyetçiliği İslam’la sentezleyerek, dini değerlere dayalı bir ulusal kimlik inşa etmeye çalışabilir. Ancak, bu sentezde dinin ağırlığının artması, milliyetçiliğin zamanla daha muhafazakâr ve belki de daha dışlayıcı bir çizgiye kaymasına neden olabilir.

2. Kapsayıcı ve Kültürel Yaklaşım: Diğer yandan, Z kuşağındaki bazı gruplar, sentezci milliyetçiliği daha kapsayıcı ve kültürel bir çerçevede ele alabilir. Bu yaklaşımda, Türk milliyetçiliği İslam’la bütünleşirken, aynı zamanda çokkültürlülüğü ve dini hoşgörüyü de destekleyen bir ideoloji olarak yeniden şekillendirilebilir. Bu durumda sentezci milliyetçilik, Z kuşağı içerisinde hem milliyetçi hem de dini kimlikleri barışçıl ve uyumlu şekilde birleştirmeyi amaçlayan bir yapıya dönüşebilir.

3. Modernleşme ve Globalleşme Etkisi: Türkiye’de Z kuşağının modernleşme ve küreselleşme süreçlerinden etkilenmesi, sentezci milliyetçiliğin evrimini de doğrudan etkileyecektir. Küreselleşmenin artan etkisiyle birlikte Z kuşağı sentezci milliyetçiliği, sadece İslam ve Türk kimliğini birleştiren bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda küresel dünyada yerini koruyan ancak modern değerlere de açık bir milliyetçilik olarak yorumlayabilir. Bu durumda, sentezci milliyetçilik daha dinamik, çok yönlü ve uyumlu bir yapıya evrilebilir.

Z kuşağı milliyetçiliği içerisinde din, hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir güç olarak farklı şekillerde tezahür edecektir. Sentezci milliyetçilik, bu kuşak için de Türk kimliğini ve İslam’ı bir araya getirirken, aynı zamanda bu iki unsuru modern dünya ile uyumlu hale getirmeye çalışan bir ideoloji olarak evrilecektir. Türkiye’nin gelecekteki sosyal yapısında,

Z kuşağının bu sentezci yaklaşımlarının, milliyetçilik ve dinin toplumsal rolünü nasıl şekillendireceği kritik bir öneme sahip olacaktır.

Eldeki veriler ışığında, Z kuşağı Türk gençlerinde dini ve kültürel kimliklerin evrimi, modernleşme, küreselleşme ve Türkiye'nin özgün sosyo-politik bağlamı gibi faktörler tarafından şekillenecektir. Bu evrim, gençlerin kimliklerini nasıl tanımladıkları ve bu kimlikleri nasıl yaşadıkları üzerinde derin etkiler yaratacaktır.

1. Dini Kimliğin Evrimi

- **Dini Kimliğin Yeniden Tanımlanması:** Z kuşağı gençleri, dini kimliği daha kişisel ve bireysel bir düzlemde tanımlama eğiliminde olacaktırlar. Geleneksel dinî anlayışlar yerine dinin bireysel maneviyatla daha fazla ilişkilendirildiği, modern yaşamın gereksinimlerine uyum sağlayan bir dini kimlik öne çıkacaktır. Bu durum, gençlerin dini değerleri kendi yaşam biçimleriyle nasıl uyumlu hale getirdiklerini, dini inançlarını modern dünyada nasıl ifade ettiklerini etkileyebilir.
- **Sekülerleşme Eğilimleri:** Veriler, Z kuşağında bir kesimin dinî kimliği daha seküler bir zeminde yeniden tanımladığını da göstermektedir. Bu kesim için din, toplumsal yaşamın merkezi bir unsuru olmaktan çıkıp daha çok bireysel bir tercih ya da kültürel bir miras olarak görülmeye başlanabilir. Bu, dinî kimliğin toplumsal hayattaki etkisinin zayıflamasına yol açabilir.
- **Din ve Milliyetçiliğin Birlikteliği:** Diğer yandan bazı Z kuşağı gençleri, dini kimliği milliyetçi bir perspektifle birleştirerek dinî kimliklerini Türk kimliği ile daha sıkı bir şekilde ilişkilendirme eğiliminde olabilirler. Bu, dini ve milliyetçiliği birbirinden ayırmayan, onları bir arada değerlendiren bir kimlik inşasına yol açabilir. Bu tür bir birleşim, dini kimliğin milliyetçi değerlerle bütünleşmesi anlamına gelir ve bu da gençlerin kimliklerini tanımlama biçimlerinde önemli bir rol oynayacaktır.

2. Kültürel Kimliğin Evrimi

- **Küreselleşme ve Kültürel Hibritlik:** Z kuşağı Türk gençleri, küreselleşmenin etkisiyle hem yerel kültürel kimliklerini hem de küresel değerleri benimseyen bir hibrit kültürel kimlik geliştirebilirler. Bu, geleneksel Türk kültürel kimliklerinin, küresel kültürel normlarla birleşmesi sonucunda daha karmaşık ve katmanlı

kimliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu hibrit kimlik, bir yandan geleneksel değerlere bağlı kalmayı, diğer yandan ise modern dünya ile entegre olmayı içerebilir.

- **Kültürel Kimliğin Yeniden İnşası:** Z kuşağı, kültürel kimliklerini dijital medya ve sosyal platformlar üzerinden yeniden inşa etme olanağına sahiptir. Sosyal medya, kültürel kimliklerin ifadesini daha esnek hale getirerek gençlerin kimliklerini farklı platformlarda farklı şekillerde sergilemelerine olanak tanır. Bu, kültürel kimliklerin daha dinamik ve sürekli olarak yeniden inşa edilen yapılar haline gelmesine yol açabilir.
- **Geleneksel ve Modern Değerlerin Çatışması:** Kültürel kimliklerin evriminde, geleneksel değerlerle modern değerler arasında bir çatışma da söz konusu olabilir. Z kuşağı gençleri, bu iki değer sistemi arasında bir denge kurmaya çalışırken kültürel kimliklerini nasıl şekillendirecekleri konusunda da farklı tercihler yapabilirler. Bu durum, bazı gençlerin geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalmasına, diğerlerinin ise bu değerleri sorgulayıp modern değerleri benimsemesine neden olabilir.

Z kuşağı Türk gençlerinde dini ve kültürel kimlikler, küreselleşme, dijitalleşme, modernleşme ve Türkiye'nin kendi özgün toplumsal yapısı gibi faktörlerle etkileşime girerek evrilecektir. Bu süreçte dini kimlik, bireysel ve kişisel bir boyutta yeniden tanımlanırken, kültürel kimlikler de daha hibrit, dinamik ve çok katmanlı bir yapıya bürünecektir. Bu kimliklerin inşasında hem geleneksel hem de modern unsurların bir arada yer alması, Z kuşağının gelecekteki toplumsal yapının belirleyicisi olacağını göstermektedir.

Eldeki verilerden hareketle, Z kuşağı Türk gençlerinin milliyetçiliğinin gelecekte nasıl evrileceği konusunda birkaç önemli eğilim ortaya çıkmaktadır:

1. Çeşitlenen Milliyetçilik Anlayışları: Z kuşağının milliyetçiliği, geçmiş kuşakların tekdüze milliyetçilik anlayışından farklı olarak çeşitlenen ve farklılaşan bir yapıya bürünecektir. Bu kuşakta milliyetçilik; çeşitli ideolojik, kültürel ve dini perspektiflerden etkilenecek daha karmaşık ve çok yönlü bir hale gelecektir. Bu durum, milliyetçiliğin homojen bir ideoloji olmaktan çıkıp çeşitli alt grupların kendilerine özgü milliyetçilik yorumlarına sahip olmalarına yol açabilir.

2. Irkçılığa Kayan Milliyetçilik: Veriler, Z kuşağında bazı grupların milliyetçiliğinin zamanla daha sert ve ırkçı bir çizgiye kayabileceğini göstermektedir. Özellikle göçmen krizleri, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal gerilimler bu eğilimi besleyen başlıca faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu grupta yer alan gençler, göçmenlere ve farklı etnik gruplara karşı daha düşmanca bir tutum geliştirebilirler. Bu durum, toplumsal gerilimlerin artmasına ve milliyetçiliğin daha dışlayıcı bir hale gelmesine neden olabilir.

3. Dine Dayalı Milliyetçilik: Bazı Z kuşağı gençleri için milliyetçilik, dini kimliklerle iç içe geçerek şekillenecektir. Bu gençler, milliyetçiliği sadece etnik veya kültürel bir aidiyet olarak değil, aynı zamanda dini değerlerle de harmanlanmış bir kimlik olarak benimseyeceklerdir. Bu özellikle Türkiye'de Sentezci milliyetçilik türü çerçevesinde, Türk kimliğinin İslami değerlerle birlikte tanımlanması şeklinde kendini gösterebilir. Bu eğilim, milliyetçilik ve dinin toplumsal hayatta daha iç içe geçmesine ve milliyetçiliğin dini kimliklerle daha güçlü bir şekilde örtüşmesine yol açabilir.

4. Kapsayıcı ve Birleştirici Milliyetçilik: Z kuşağı içinde milliyetçiliği daha kapsayıcı ve birleştirici bir çerçevede ele alan bir grup da bulunacaktır. Bu gençler milliyetçiliği sadece Türk kimliğini yüceltmek olarak değil, aynı zamanda toplumsal birliği ve kültürel zenginliği korumanın bir yolu olarak da görecektirler. Bu tür bir milliyetçilik, etnik ve dini farklılıkları zenginlik olarak kabul ederek bu farklılıklar üzerinden toplumsal dayanışmayı teşvik edebilir.

5. Milliyetçiliğin Zayıflaması ve Küreselleşme: Z kuşağının bir diğer önemli eğilimi ise milliyetçiliğin etkisinin azalması yönünde olacaktır. Küreselleşme, sosyal medya ve dijitalleşme gibi faktörler gençlerin ulusal kimliklerinden ziyade küresel bir kimlik geliştirmelerine yol açabilir. Bu grupta yer alan gençler, milliyetçiliği geçmişe ait bir ideoloji olarak görüp daha evrensel değerlere ve küresel vatandaşlık anlayışına yönelmeyi tercih edebilirler.

Z kuşağı Türk gençlerinin milliyetçiliği, çeşitlilik ve farklılıklar barındıran bir ideoloji olarak evrilecektir. Bu evrim sürecinde, milliyetçilik hem sertleşen ve ırkçı bir çizgiye kayan hem de daha kapsayıcı ve birleştirici bir yön kazanabilir. Dini kimliklerle iç içe geçmiş bir milliyetçilik anlayışıyla beraber milliyetçiliğin etkisinin küreselleşmeyle zayıfladığı bir diğer eğilim de mevcuttur. Sonuç olarak, Z kuşağının milliyetçiliği, Türkiye'nin gelecekteki toplumsal ve siyasal yapısında önemli bir rol oynayacaktır. Ancak

bu rol, çeşitli eğilimlerin çatıştığı ve etkileşimde bulunduğu karmaşık bir süreç içerisinde şekillenecektir.

Katılımcıların verdikleri yanıtlar göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar uç noktada olanlar olsa da genel olarak Z kuşağının milliyetçiliklerinin birbirine benzediği görülmüştür. Görüşme yapılan katılımcıların hiçbirinin milliyetçilik anlayışı mevcut olan sınıflandırmalardan birine mensup olmaya uygun değildir. Görüşme yapılan Z kuşağı bireyler birbirleriyle benzer ama literatürden farklı bir milliyetçilik anlayışına sahiplerdir. Bununla beraber sahip oldukları milliyetçilik anlayışı literatürde mevcut olan sınıflamalardan yalnızca birine girmemekte daha çok harmanlanmış bir milliyetçilik modeli ortaya koymaktadır. Sahip oldukları görüşlerin bazıları Resmi milliyetçiliğe uyarken bazıları Köktenci milliyetçiliğe bazıları ise Sentezci milliyetçiliğe benzerlik göstermektedir. Görüşme yapılan katılımcıların hiçbirisi bir gruba mensup olacak yanıtlar vermemiştir. Bu sebeple yapılan görüşmeler Z kuşağının Eklektik bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber hepsinin görüşlerinde Resmi milliyetçilikten esintiler bulunduğu gözlemlenmiştir. Kimisinde Resmi ve Sentezci milliyetçilik bir arada bulunurken kimisinde ise Resmi ve Köktenci milliyetçilik bir arada görülmüştür. Etnik kökende kültür temelli çizgideyken ötekiyle yaşamda ırkçı çizgiye kayabildikleri bu sebeple her bireyin kendi içerisinde çok farklı milliyetçiliklerin parçalarını barındırdığı ve aslında bireysel olarak eklektik milliyetçiliklere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bununla beraber sınıflandırmaların hiçbirine uymayan görüşlere de sahip oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin kavramsal çerçeve bölümünde ele alınan üç milliyetçilik tipinde de gelecek için tüm Türklerin birleştiği bir Turan ülküsü mevcutken katılımcıların bir kısmının gelecekte milliyetçiliğin azalacağını düşündüğü ve bundan da rahatsız olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumun temelinde hem içinde yaşadıkları çağın hem de milliyetçiliği algılama şekillerinin etkileri olduğu düşünülmektedir. Kuşak özellikleri görüşleri üzerinde de etkili olarak kısa yanıtlar vermelerine, sosyal medyada çok fazla vakit geçirdikleri için Türkiye gerçekliklerinden uzak kalmalarına yol açmıştır. Yanıtlarına bakıldığında sosyal medyadan aldıklarıyla, toplumdan duyduklarıyla bir milliyetçiliğe sahip oldukları görülmüştür. Bu da aslında yanıtlarının birbiriyle örtüşmemesinin, aynı konuyla ilgili bir soruda olumsuz yanıt verirken diğer soruda bunun mümkün olabileceğine dair olumlu yanıt vermelerinin ve yanıtlarının bir bütünlük içerisinde olmamasının temel nedenidir. Çünkü çoğunluğun görüşlerinin oluşmasında medya ile toplumun etkisinin olduğu ve görüşlerini daha çok çevrenin etkisiyle şekillendirerek var olmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Görüşlerinin

oluşmasındaki neden ne olursa olsun bulundukları noktanın var olan milliyetçilik tiplerinden bağımsız bir noktada durduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında kültür temelli birleştirici bir milliyetçiliğe sahip oldukları, ırkçı kesimin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Sadece ırk temelli görüşlerde bu durumdan memnun olanlar ve memnun olmayanlar olarak ayrıldıkları diğer başlıkların tamamında yalnızca bu durumdan memnun olanların bulunduğu ve eleştirel olarak ele alanların bulunmadığı görülmüştür. Ancak yanıtlarından Z kuşağının; ekranla bağlantı içerisinde olup sosyal hayattan bağımsız kaldıkları için hayatı tanımadıkları, Türkiye gerçekliklerinden uzak oldukları gözlemlenmiştir. Bu sebeple medyadaki -özellikle sosyal medyadaki- her şeyi gerçek algılayarak etkilenmeye çok müsait oldukları için radikal azınlığın provokatör eylemlerle radikal olmayanları da etkilemesi mümkün görünmektedir. Bundan dolayı Z kuşağının milliyetçilik algısı, özellikle Türkiye şartlarında üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

5. ÖNERİLER

Bu tezden hareketle gelecekteki çalışmalara yönelik çeşitli öneriler geliştirilebilir. Türk milliyetçiliği ve din ilişkisini Z kuşağında ele alacak araştırmalar için özel öneriler şunlardır:

1. Çok Boyutlu ve Disiplinler Arası Yaklaşım: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışı çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerden etkilenmektedir. Gelecek çalışmalar, bu faktörlerin karmaşıklığını ele almak için disiplinler arası bir yaklaşım benimsemelidir. Sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve din çalışmaları gibi farklı disiplinlerden yöntem ve teorik çerçeveler birleştirilebilir.

2. Uzunlamasına (Longitudinal) Araştırmalar: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışlarının zamanla nasıl evrildiğini anlamak için uzunlamasına çalışmalar yapılmalıdır. Bu tür araştırmalar, gençlerin görüşlerinin zamanla nasıl değiştiğini, özellikle önemli toplumsal olayların bu görüşleri nasıl etkilediğini anlamak için faydalı olacaktır.

3. Dijitalleşme ve Sosyal Medya Etkisi: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışlarının şekillenmesinde sosyal medya ve dijitalleşmenin etkisi büyüktür. Gelecek araştırmalar, sosyal medyanın bu süreçlerde oynadığı rolü daha derinlemesine incelemeli ve dijital platformların gençlerin ideolojik eğilimleri üzerindeki etkisini araştırmalıdır.

4. Yerel ve Küresel Etkilerin İncelenmesi: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışları hem yerel kültürel değerlerden hem de küresel trendlere olan maruz kalmalarından etkilenmektedir. Gelecek çalışmalar, bu iki düzeyin etkileşimini daha ayrıntılı bir şekilde ele almalı ve gençlerin ulusal kimliklerini küresel bağlamda nasıl tanımladıklarını araştırmalıdır.

5. Nitel ve Nicel Yöntemlerin Birleştirilmesi: Bu tez, nitel bir araştırma yöntemi benimsemiştir. Gelecek çalışmalar, nitel ve nicel yöntemleri birleştirerek daha kapsamlı sonuçlar elde edebilir. Örneğin, geniş katılımcı gruplarıyla yapılan anketler, mülakat ve odak grup çalışmalarıyla desteklenebilir. Bu, gençlerin milliyetçilik ve din anlayışlarının genel eğilimlerini ve bu eğilimlerin ardındaki motivasyonları anlamaya yardımcı olabilir.

6. Farklı Demografik Grupların Karşılaştırılması: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışları, demografik faktörler (cinsiyet, sosyoekonomik durum, eğitim düzeyi, kırsal/kentsel yerleşim gibi) tarafından etkilenebilir. Gelecek çalışmalar, farklı demografik gruplar arasındaki bu farkları inceleyerek daha nüanslı bir anlayış geliştirebilir.

7. Etnik ve Dini Çeşitliliğin Etkisi: Türkiye'nin etnik ve dini çeşitliliği, Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışlarında belirleyici bir rol oynayabilir. Gelecek araştırmalar, bu çeşitliliğin Z kuşağının milliyetçilik ve dinle ilişkisini nasıl etkilediğini incelemeli ve farklı etnik ve dini grupların bu süreçlerdeki rollerini analiz etmelidir.

8. Milliyetçilik ve Din Bağlamında Politika Analizi: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışları, siyasi söylemler ve politikalar tarafından şekillendirilebilir. Gelecek çalışmalar, devlet politikalarının ve siyasi aktörlerin bu süreçler üzerindeki etkisini incelemeli ve gençlerin milliyetçilik ve din algılarının siyasi dinamiklerle nasıl etkileşime girdiğini araştırmalıdır.

9. Geçiş Dönemlerindeki Değişimlerin İncelenmesi: Z kuşağı, geçiş dönemlerinde (örneğin, ergenlikten yetişkinliğe geçiş) milliyetçilik ve dinle ilgili görüşlerini yeniden şekillendirebilir. Bu nedenle, bu tür geçiş dönemlerinin nasıl bir etkisi olduğunu inceleyen araştırmalar, gençlerin milliyetçilik ve dinle ilgili tutumlarının nasıl evrildiğini anlamaya yardımcı olabilir.

10. Karşılaştırmalı Çalışmalar: Z kuşağının milliyetçilik ve din anlayışlarını uluslararası bağlamda incelemek, Türkiye'deki eğilimleri daha iyi anlamak için faydalı olabilir. Gelecek çalışmalar, farklı ülkelerdeki Z kuşağı gençlerinin milliyetçilik ve dinle olan ilişkilerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, küresel ve yerel faktörlerin bu süreçlerde nasıl rol oynadığını araştırabilir.

Bu öneriler, Z kuşağının milliyetçilik ve dinle ilişkisini daha derinlemesine anlamak ve bu konudaki akademik literatüre katkıda bulunmak için rehberlik edebilir.

6. KAYNAKÇA

- Akıncı, Abdulvahap. *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- Aksoy, Erdal vd. “Bilimsel Araştırmalarda Evren, Örneklem, Varsayım ve Değişken”. *Bilimsel Araştırma Süreçleri*. 137-167. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Aktürk, Şener. “Milliyetçilik ve Etnik Çalışmalar”. *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. ed. Şaban Kardaş - Ali Balcı. 629-640. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Altınöz, Alper. *Z Kuşağının Siyaset Algısı ve Katılımı: Karesi İlçesi Örneği*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Altıparmak, Şerife. *X Y Z Kuşağına Mensup Kadınların Din Algılarının Karşılaştırılması: Konya Örneği*. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Ardıç, Ebru - Altun, Adnan. “Dijital Çağın Öğreneni”. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 1/1 (2017), 12-30.
- Arık, Remzi Oğuz. “Milletçilik”. *Millet İlim-Fikir-Sanat Mecmuası* 1/12 (1943), 382-384.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Çeltüt Basımevi, 1955.
- Arvasi, Seyyid Ahmet. *Hasbihal 3*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2008.
- Arvasi, Seyyid Ahmet. “İleri Türk Milliyetçiliğinin İlkeleri”. *Milli Hareket* 15 (1967), 15-17.
- Arvasi, Seyyid Ahmet. “Sohbetlerin Bereketi”. *Devlet* 361 (1976), 10.
- Arvasi, Seyyid Ahmet. *Türk İslam Ülküsü 1*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015.
- Ayten, Ali - Köse, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Balaban, Osman. *Türkiye’de Milliyetçilik Algısı: Y ve Z Kuşakları Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı. “Ziya Gökalp”. *Sosyoloji Konferansları* 5 (1964), 1-7.
- Bars, Mehmet Emin. “Ziya Gökalp ve Türkçülük Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/2 (2017), 38-51.

- Bayhan, Vehbi. “Kuşaklar Sosyolojisi ve Türkiye İçin Yeni Bir Kuşak Analizi”. *Sosyoloji Divanı* 7/13 (2019), 29-45.
- Baykal, Ahmet. *A Comparative Analysis on Voting Behavior of Generations X, Y, and Z: Ankara Case*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Baysal Berkup, Sezin. “Working With Generations X And Y In Generation Z Period: Management Of Different Generations In Business Life”. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 5/19 (2014), 218-229.
- Bilgin, Abdülcelil. “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 75-84.
- Bora, Tanıl. ““Şehirli, modernist, seküler faşizm de olabilir””. <https://serbestiyet.com/haberler/sehirli-modernist-sekuler-fasizm-de-olabilir-94361/> (Erişim Tarihi: 20.05.2024).
- Bora, Tanıl. *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Chen, Huan. “Advertising And Generational Identity: A Theoretical Model”. *American Academy of Advertising*, 132-140.
- Csobanka, Zsuzsa Emese. “The Z Generation”. *Acta Technologica Dubnicae* 6/2 (2016), 63-76.
- Çapcıoğlu, Fatma - Kalkan Açıkgöz, Öznur. “Nitel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri”. *Bilimsel Araştırma Süreçleri*. 202-221. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Çelik, Hasan Bozkurt. *Millet ve Milliyetçilikten Milletler ve Milliyetçiliklere: Postmodern Dönemde Milliyetçilik*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Çetinsaya, Gökhan. “İslamcılıktaki Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık*. 420-451. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Demir, Hilmi. “Milliyetçilik neden ölmüyor?” *Fikirturu*, 2020. <https://fikirturu.com/toplum/milliyetcilik-neden-olmuyor/> (Erişim Tarihi: 25.05.2024).
- Demir, Hilmi vd. *Türkiye’de Çoğulculuk Radikalleşmeyle Yüzleşiyor: TEPAV Müslüman Çoğunluklu Bir Ülkede Din ve Radikal Tutumlar Araştırması*. TEPAV, 2020. <https://tepav.org.tr/tr/yayin/s/1868> (Erişim Tarihi: 10.09.2024).
- Demir, Talip. “Kutsal Olan Her Şey Buharlaşıyor mu? Z Kuşağının Değer Yöneliminde Transhümanist İzler”. *Marifetname* 9/1 (2022), 111-139.
- Demir, Zekiye. *“İş”te Kadın Çalışma Hayatında Kadın ve Dindarlık*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020.

- Demirkaya, Harun vd. “Kuşakların Yönetim Politikası Beklentilerinin Araştırılması”. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2015), 186-204.
- Dharma, Ni Made Muthiara vd. “Challenges of Generation Z in Maintaining Local Culture As a National Identity in Globalization Era”. *In Iptam* 5/3 (2021), 10708-10720.
- Düzgün, Ayşegül. “Y ve Z Kuşaklarının İş Hayatından Beklentilerinin Karşılaştırılması”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2020), 218-241.
- Edmunds, June - Turner, Bryan S. “Global Generations: Social Change In The Twentieth Century”. *The British Journal of Sociology* 56/4 (2005), 559-577.
- Ekşili, Nisa - Antalyalı, Ömer Lütfi. “Türkiye’de Y Kuşağı Özelliklerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma: Okul Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma”. *Humanities Sciences* 12/3 (2017), 90-111.
- Erdem, M. Nur. “Markalar Oyunda! Dijitalde Bir Ürün/Marka Yerleştirme Alanı Olarak Gama-Vertising”. *Teoriden Pratiğe, Spordan Medyaya Ürün Yerleştirme Uygulamaları*. ed. Nursel Bolat. 215-265. Konya: Literatürk Academia, 2018.
- Erden Ayhün, Sena. “Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları”. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2013), 93-112.
- Gat, Azar - Yakobson, Alexander. *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. çev. Büşra Ersanlı Behar - Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Gök, Benan vd. “Y ve Z Kuşağı’nın Youtube Kullanım Alışkanlıkları”. *Asya Studies* 4/10 (2019), 77-89.
- Gökalp, Ziya. “Diyânet ve Kazâ”. *İslâm Mecmuası* 3/35 (1331 1915), 755-766.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Emel Matbaacılık, 1976.
- Göksel, Ali Nüzhet. *Ziya Gökalp Diyor ki*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1950.
- Günay, Ünver. “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 1-3/1-6 (2009 2006), 7-46.
- Günay, Ünver. “Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989), 223-237.
- Güngör, Erol. *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1996.
- Güngör, Erol. *Sosyal Meseleler ve Aydınlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993.
- Güngör, Özcan. “1.5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/2 (2012), 85-119.

- Güngör, Özcan. “Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar Kavramına Giriş”. *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar*. 6-29. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.
- Güngör, Özcan. “Z Kuşağı Niçin ve Nasıl Radikalleşiyor: Arda K. Örneği”. *URAD*, 21 Ağustos 2024. <https://urad.org.tr/radikal-aglar/z-kusagi-nicin-ve-nasil-radikallesiyor-arda-k-orneği> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).
- Güngör, Özcan - Şahin, Bekir. “Social Ethics at Ziya Gökalp”. *Eastern and Western Ethicians: A Critical Comparison*. 249-273. Lyon: Livre De Lyon, 2022.
- Güntürk, Sümeyra. *Hüseyin Nihal Atsız'da Kimlik Kültür Eğitim Kavramları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gürel, Edanur. *Dijital Medyada Siyasal İletişim ve Z Kuşağı Üniversite Öğrencileri: İstanbul Özelinde Çevrimiçi Siyasal Katılım Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Gürü, Süleyman Arif. *Türkiye’de 2023 Cumhurbaşkanlığı Seçimi Öncesi Siyasi Partilerin Z Kuşağına Yönelik İletişim Stratejileri: Twitter Üzerinden Bir Söylem Analizi*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Hakkı, İzmirli İsmail. “İfta’ ve Kaza”. *Sebîlürreşâd* 14/358 (1334 1916), 174-175.
- Hakkı, İzmirli İsmail. “Müftü ve Kadı”. *Sebîlürreşâd* 14/359 (1334 1916), 186-188.
- Halpin, John vd. “Is Turkey Experiencing a New Nationalism?” *Center for American Progress* (2018). <https://www.americanprogress.org/article/turkey-experiencing-new-nationalism/> (Erişim Tarihi: 25.05.2024).
- Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. London: Luzac and Company, 1950.
- Hobsbawm, Eric. *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”*. çev. Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Hoffman, Max vd. “Turkey’s ‘New Nationalism’ Amid Shifting Politics”. *Center for American Progress* (2018). <https://www.americanprogress.org/article/turkeys-new-nationalism-amid-shifting-politics/> (Erişim Tarihi: 25.05.2024).
- Hökelekli, Hayati. “Dindarlık Modelleri”. *Din Psikolojisine Giriş*. 81-90. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Hökelekli, Hayati. “Gençlik ve Din”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. 9-32. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- Igel, Charles - Urquhart, Vicki. “Generation Z, Meet Cooperative Learning”. *Middle School Journal* 43/4 (2012), 16-21.
- Işık, Cansu. “Yönetimsellik Yaklaşımı Çerçevesinde Türkiye Medyasından Söylemsel ve Simgesel Yansımalar: Yükselen Yeni Milliyetçilik”. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2020), 131-142.

- Kadioğlu, Ahmet Selim. “Türk-İslam Sentezi’nin Oluşum ve Gelişim Süreci”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/27 (2020), 813-834.
- Kakışım, Can. “Tarihsel Kökenleri ve Oluşum Koşullarıyla Türk Milliyetçiliğinde Farklı Yollar: Resmî Milliyetçilik, Irkçı Türkçülük ve Türk-İslam Düşüncesi”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 219-231.
- Kapıcı, Uğur Can. *Hüseyin Nihal Atsız’ın Din ve Milliyetçilik Anlayışı*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kara, Bülent. “Dinsel Milliyetçilik”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/2 (2017), 121-138.
- Kara, Bülent. “İlk Dönem Türk Sosyologların Türk Milliyetçilik Anlayışına Bakış Açısı”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 256-271.
- Kara, Büşra. “Sekülerleşme, Çokkültürlülük ve Din”. *Sosyolojik Açıdan Din ve Sekülerleşme El Kitabı*. ed. Özcan Güngör - Yusuf Yaralıoğlu. 141-177. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Kara, Büşra. “Z Kuşağında Üretim ve İşgücü”. *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar*. ed. Özcan Güngör. 192-214. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.
- Kara, Büşra. “Ziya Gökalp ve Türkçülük”. *Bir Sosyolog Bir Kavram ve Din*. ed. Özcan Güngör. 51-69. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2023.
- Karabina, Fatma Betül. *X, Y ve Z Kuşağındaki Dindar Bireylerin Anne, Baba ve Aile Algısının İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karadağ, Ahmet - Yaman, Haluk. “Üç Farklı Milliyetçilik”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 9/2 (2018), 84-108.
- Karataş, Eren. *Y ve Z Kuşağının Siyasal Tutum ve Davranışlarının Oy Verme Yaklaşımları Çerçevesinde Değerlendirilmesi Üzerine Bir Alan Araştırması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karpat, Kemal. *İslam’ın Siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Katmer, Zeynep. “Z Kuşağı ve Siyaset”. *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar*. ed. Özcan Güngör. 216-238. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.
- Katmer, Zeynep. *Z Kuşağının Seçmen Davranışlarında Dinin Dindarlığın Rolü*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

- Kentel, Ferhat - Ete, Hatem. *Türkiye’de Milliyetçilik Algısı*. Toplumsal Eğilimler-2. Ankara: Ankara Enstitüsü, 2022. <https://www.ankaraenstitusu.org/turkiyede-milliyetcilik-algisi-1/> (Erişim Tarihi: 08.08.2024).
- Keskin, Y. Mustafa. “Ziya Gökalp’in Din Anlayışı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 101-118.
- Kımtır, Nurten. “Gençlikte Din ve Depresyon: Üniversiteli Gençler Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”. *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 223-260.
- Kırzioğlu, Fahrettin (ed.). *Malta Konferansları*. Ankara: Gündüz Matbaası, 1977.
- Kinnaman, David. *Beni Kaybettin*. çev. Serra Gök. İstanbul: İz Yayıncılık, 2022.
- Kohli, Martin. “Generational Change”. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. ed. George Ritzer. 1900-1906. Australia: Blackwell Publishing, 2009.
- Kökce, Halime. “Din ve Milliyetçik İlişkisi: Kolaylaştırıcı mı Zorlaştırıcı mı?” *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/40 (2021), 2775-2796.
- Krliç, Metin. *Milliyetçilik ve Etnik Milliyetçilik, Sırbistan ve Karadağ Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kuran, Evrim. *Telgraftan Tablete “Türkiye’nin 5 Kuşağına Bakış”*. İstanbul: Destek Yayınları, 2020.
- Levickaite, Rasa. “Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of the World Without Borders (the case of Lithuania)”. *Limes Cultural Regionalistics* 3/2 (2010), 170-183.
- Lüküslü, Demet. “Günümüz Türkiye Gençliği: Ne Kayıp Bir Kuşak Ne de Ülkenin Aydınlık Geleceği”. *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*. 287-297. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Malešević, Siniša. *Grounded Nationalisms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Mannheim, Karl. “The Problem of Generations”. *Essays on the Sociology of Knowledge*. 276-320. London: Routledge and Kegan Paul, 1952.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. 439. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. 504-506. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- McCrindle, Mark. “The Generations Defined”. *McCrindle*, 2021. <https://mccrindle.com.au/article/topic/demographics/the-generations-defined/> (Erişim Tarihi: 15.05.2024).
- McCrindle, Mark - Wolfinger, Emily. “Generations Defined”. *Ethos* 18/1 (2010), 8-13.
- McCrindle, Mark - Wolfinger, Emily. *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. Australia: McPherson’s Printing Group, 2014.

- Murati, Ümmi. *Çokkültürlü Bir Toplum Olarak Kuzey Makedonya’da Din Eğitim.* Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Noyan, Yiğit. *Küreselleşme Çağında Değişen Milliyetçi Söylemler ve Yeni Milliyetçilik Tipleri: İzmir Örneği.* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Oblinger, Diana - Oblinger, James. “Is It Age or IT: First Steps Toward Understanding the Net Generation”. *Educating the Net Generation.* 21-40. An Educause e-book, 2005.
- Oral, Mustafa. “Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp’in Eleştirisi”. *Journal of Modern Turkish History Studies* 5/12 (2006), 21-34.
- Oyman, Nihat. “Türkiye’de Sosyolojik Yaklaşımlar ve Din Sosyolojisi: Ziya Gökalp ve Niyazi Berkes Örneği”. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2020), 198-207.
- Özkan, Fatma Zehra. *X ve Z Kuşaklarının Din Algısı: Kadınhanı Merkez Örneği.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Özkırımlı, Umut. *1970’lerden Günümüze Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Öztürk, Osman. *Aile Kurumunun Z Kuşağının Siyasal Katılım Davranışına Etkisi.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Pauli, Jandir vd. “Valores Relativos ao Trabalho e Perspectiva de Futuro para a Geração Z”. *Revista de Ciências da Administração* 22/57 (2020), 8-21.
- Prensky, Marc. “Digital Natives, Digital Immigrants”. *MCB University Press* 9/5 (2001), 1-6.
- Sabit, Halim. “Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)”. *İslâm Mecmuası* 3/29 (1331 1915), 662-664.
- Sabit, Halim. “Velâyet-i Diniye (Meşîhat-ı İslâmiye Teşkilatı)”. *İslâm Mecmuası* 3/30 (1331 1915), 680-683.
- Sabit, Halim. “Velâyet-i Hukûkiye (Bugünkü içtimai enmûzecimize göre içtihat ve icmâ)”. *İslâm Mecmuası* 3/33 (1331 1915), 727-729.
- Sabit, Halim. “Velâyet-i Hukûkiye (Teşrî-i Hukûki Heyeti, İçtimai Enmûzecimize Göre İchtihat ve İcmâ)”. *İslâm Mecmuası* 3/31 (1331 1915), 696-699.
- Saracel, Nüket - Aksoy, Irmak. “Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 9/2 (2020), 26-34.
- Sarıbaş, Özgür vd. “Yavaş Şehirlerde Yaşayan Z Kuşağının Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Algıları: Seferihisar Örneği”. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2016), 107-119.

- Sarıtaş, Emel - Barutçu, Süleyman. “Tüketici Davranışlarının Analizinde Kuşaklar: Sosyal Medya Kullanımı Üzerinde Bir Araştırma”. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies* 3/2 (2016), 1-15.
- Saygı, Harun - Aslan, Cahit. “Türkiye’de Partilerin Milliyetçilik ve Din Anlayışları”. *Liberal Düşünce Dergisi* 25/99 (2020), 79-104.
- Schewe, Charles D. - Meredith, Geoffrey. “Segmenting Global Markets by Generational Cohorts: Determining Motivations by Age”. *Journal of Consumer Behaviour* 4/1 (2004), 51-63.
- Smith, Anthony. *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. çev. Bilge Firuze Çallı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Somyürek, Sibel. “Öğrenme Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik”. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama* 4/1 (2014), 63-80.
- Stark, Rodney - Glock, Charles Y. “Dimensions of Religious Commitment”. *Sociology of Religion*. 253-261. London: Penguin Books, 1971.
- Subaşı, Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Şanlı, Ferit Salim. *Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şen, Y.Furkan. *Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Tang, Fei. “A Critical Review of Research on the Work-Related Attitudes of Generation Z in China”. *Social Psychology And Society* 10/2 (2019), 19-28.
- Tanı, Rumeysa Nur. *Z Kuşağı Gençleri ve X Kuşağı Dindar Ebeveynlerinin Dini ve Toplumsal Meselelere Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Tanilli, Server. *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Tarakeshwar, Nalini vd. “Religion: An Overlooked Dimension in Cross-Cultural Psychology”. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 34/4 (2003), 377-394.
- Taş, H. Yunus vd. “Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/13 (2017), 1031-1048.
- TDK. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- TDK. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>, 2019.
- Titizbaş, Murat. *Erol Güngör’e Göre Türk Toplumunda Milliyetçilik ve Din Meselesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Toprak, Eyüp. *Türkiye’de Milliyetçilik Algısı (1960-1980)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Türkdoğan, Orhan. *Milli Kültür Modernleşme ve İslam*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.
- Twenge, Jean M. *Ben Nesli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2022.
- Twenge, Jean M. *i-Nesli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Umur, Ömer. *Türk Siyasi Tarihinde “Büyük Birlik Partisi” (Siyasi Gelişimi-Fikri Kaynakları-Teşkilatlanma Yapısı, 1993-2009)*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. 205. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. 206-207. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Williams, Kaylene C. - Page, Robert A. “Marketing to the Generations”. *Journal of Behavioral Studies in Business* 3/1 (2011), 37-52.
- Yapıcı, Asım. “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”. *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.
- Yaşlı, Fatih. *Milliyetçilik ve Faşizm Türkiye’de İrkçi Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yavuz, Kerim. “Ziya Gökalp’in Dini Tutumu ve Din Anlayışı”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 211-222.
- Yazıcı, Serap. *Z Kuşağının İş Yaşamına İlişkin Beklentileri, İş ve Meslek Tercihlerine İlişkin Algılamaları ile X ve Y Kuşağına Mensup İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Z Kuşağına İlişkin Beklenti ve Algılamaları Üzerine Sağlık Sektöründe Görgül Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yelkikalan, Nazan vd. “Yeni Girişimcilik Modeli Ve Yeni Nesil Girişimci Profili: İnternet Girişimciliği Ve Y, M, Z Kuşağı Girişimci”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 10/20 (2010), 489-506.
- Yılmaz, Hüseyin. *Din ve Dindarlık*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Murat. “Erol Güngör”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 İslamcılık*. 422-435. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Yılmaz, Nazife. “Z Kuşağı ve Dini Tecrübe”. *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar*. ed. Özcan Güngör. 144-164. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.
- Yüksekbilgili, Zeki - Akduman, Gözde. “Kuşaklara Göre İşkoliklik”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2015), 415-440.
- Zengin, Sabri. “Osmanlı’dan Türkiye’ye Geçiş Sürecinde Millet ve Milliyetçilik Anlayışı ile İlgili Gelişmeler”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 8 (2019), 33-79.

7. EKLER

EK-1. Katılımcıların Olgusal Kimlik Bilgileri

Kod	Cinsiyet	Yaş/Doğum Yılı	Medeni Durum	Doğduğu Şehir	Eğitim Durumu	Meslek	Annenin Eğitimi	Babanın Eğitimi	Ekonomik Durum	Görüşme Şekli
K 1	Kadin	26/1998	Bekâr	Ankara	Üniversite	Çalışıyor	Üniversite	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 2	Kadin	25/1998	Bekâr	Samsun	Üniversite	Çalışıyor	Lise	Lise	Orta	Yüz Yüze
K 3	Kadin	26/1998	Bekâr	Kocaeli	Üniversite	Çalışmıyor	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 4	Kadin	26/1997	Bekâr	Ankara	Üniversite	Çalışıyor	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 5	Kadin	26/1997	Bekâr	Ankara	Lisansüstü	Öğrenci	İlköğretim	Lise	Orta	Yüz Yüze
K 6	Kadin	26/1998	Bekâr	Ankara	Üniversite	Çalışmıyor	İlköğretim	İlköğretim	Orta	Yüz Yüze
K 7	Kadin	26/1998	Evli	Ankara	Lisansüstü	Çalışıyor	Ön Lisans	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 8	Kadin	22/2002	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 9	Kadin	25/1998	Bekâr	Antalya	Üniversite	Çalışıyor	İlköğretim	Lise Terk	Orta	Yüz Yüze
K 10	Kadin	22/2002	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 11	Kadin	22/2002	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 12	Kadin	21/2002	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	Üniversite	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
K 13	Kadin	23/2000	Bekâr	Ankara	Üniversite	İş Arıyor	İlköğretim	Lise	Orta	Yüz Yüze
K 14	Kadin	27/1997	Bekâr	Ankara	Lisansüstü	Öğrenci	İlköğretim	Lise	Orta	Yüz Yüze
E 1	Erkek	25/1999	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	Lise	Ön Lisans	Orta	Yüz Yüze
E 2	Erkek	27/1997	Evli	Ankara	Üniversite	Çalışıyor	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
E 3	Erkek	27/1997	Bekâr	Ankara	Üniversite	Çalışıyor	İlköğretim	Lise	Alt-Orta	Yüz Yüze
E 4	Erkek	25/1999	Bekâr	Ankara	Üniversite	Çalışıyor	Lise	Üniversite	Alt-Orta	Yüz Yüze
E 5	Erkek	23/2000	Bekâr	Giresun	Üniversite	Stajyer	Üniversite	Üniversite	Alt-Orta	Çevrim İçi
E 6	Erkek	22/2002	Bekâr	Ankara	Üniversite	Öğrenci	İlköğretim	İlköğretim	Alt-Orta	Yüz Yüze
E 7	Erkek	27/1997	Evli	Erzurum	Üniversite	Çalışıyor	İlköğretim	İlköğretim	Orta	Çevrim İçi
E 8	Erkek	21/2002	Bekâr	Erzurum	Üniversite	Öğrenci	Üniversite	Üniversite	Orta	Çevrim İçi
E 9	Erkek	21/2002	Bekâr	Erzurum	Üniversite	Öğrenci	Lise	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
E 10	Erkek	22/2002	Bekâr	Adana	Üniversite	Öğrenci	İlköğretim	Üniversite	Orta	Çevrim İçi
E 11	Erkek	22/2001	Bekâr	Tokat	Üniversite	Öğrenci	İlköğretim	Üniversite	Orta	Çevrim İçi
E 12	Erkek	22/2002	Bekâr	Hatay	Üniversite	Öğrenci	İlköğretim	Lise	Orta	Çevrim İçi
E 13	Erkek	26/1998	Bekâr	Zonguldak	Üniversite	Çalışıyor	İlköğretim	Üniversite	Orta	Yüz Yüze
E 14	Erkek	26/1998	Bekâr	Mersin	Üniversite	Çalışmıyor	İlköğretim	İlköğretim	Alt-Orta	Yüz Yüze
E 15	Erkek	21/2002	Bekâr	Kocaeli	Üniversite	Öğrenci	Lise	Lise	Orta-Üst	Yüz Yüze
E 16	Erkek	27/1997	Evli	Mersin	Üniversite	Çalışıyor	Lise	Lise	Orta	Yüz Yüze

EK-2. Etik Kurul Onay Belgesi

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ) SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU PROJE ONAY BELGESİ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Tezli YL bölümü öğrencilerinden Büşra Kara'nın, "Z Kuşağında Milliyetçilik Eğilimi ve Dindarlık İlişkisi" adlı araştırması değerlendirilmiştir. *(Bu kısım başvuru sahibi tarafından doldurulmalıdır)*

Proje etik açısından uygun bulunmuştur.

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir.

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır.

AYBÜ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl – Araştırma sıra no)	2023 - 251
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	07.12.2023
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	20.12.2023 / 10-251
Yer	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Külliyesi
Katılımcılar	Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.

KURUL BAŞKANI VE ÜYELERİ:

Prof. Dr. Zafer ÇELİK	Başkan
Prof. Dr. Suat ERDEM	Üye
Doç. Dr. Bahar İNKAYA	Üye
Doç. Dr. Bayram SİNKAYA	Üye
Doç. Dr. Hakan DULKADİROĞLU	Üye
Doç. Dr. Halime Şenay GÜZEL	Üye
Doç. Dr. Keziban Büşra KAYNAK EKİCİ	Üye
Dr. Öğr. Üyesi Asuman ÇUKUR	Üye
Dr. Öğr. Üyesi Esin KIVRAK KÖROĞLU	Üye
Dr. Öğr. Üyesi İrem ŞENGÜL	Üye
Dr. Öğr. Üyesi İpek METE	Üye

EK-3. Mülakat Soruları

Z KUŞAĞINDA MİLLİYETÇİLİK EĞİLİM VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Araştırmanın konusu Z kuşağının milliyetçilik-dindarlık ilişkisini anlamaktır. Çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahiptir. Çalışmadan çıkma durumunda herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmayacaksınız. Çalışmayı yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz biçiminde yorumlanacaktır. Verdiğiniz cevaplar gizli tutulacak, yalnızca araştırma için kullanılacak, bilgileriniz kimseyle paylaşılmayacaktır. Çalışmanın sonucu bireysel olarak değerlendirilmeyeceği için kimliğinizi açığa çıkaracak hiçbir soru sorulmayacaktır. Mülakatta katılımcıların 1997-2002 doğumlu olması beklenilmektedir. Araştırmaya katılmayı kabul etmeniz durumunda size kişisel bilgilerinizle ilgili 10 soru, çalışmanın amacına uygun 12 soru olmak üzere toplam 22 soru yöneltilecektir. Çalışma takriben 30 dakika sürecektir. Çalışmaya yansız bir şekilde tamamen kendi düşüncelerinizle katılmanız büyük önem taşımaktadır. Sağladığınız katkı için teşekkür ederiz.

1. Cinsiyetiniz?

☐ Kadın ☐ Erkek

2. Yaşınız? (.....)

3. Medeni durumunuz?

☐ Evli ☐ Bekar ☐ Boşanmış ☐ Birlikte Yaşıyor ☐ Diğer

4. Hangi şehirde doğdunuz? (.....)

5. İkamet ettiğiniz şehir? (.....)

6. Eğitim durumunuz nedir?

☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü ve Doktora ☐ Diğer

7. Şu an ne yapıyorsunuz?

☐ Öğrenci ☐ Çalışıyor ☐ Diğer (.....)

8. Annenizin eğitim durumu nedir?

☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü ☐ Diğer

9. Babanızın eğitim durumu nedir?

☐ İlköğretim ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü ☐ Diğer

10. Ekonomik olarak kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

☐ Alt ☐ Alt-Orta ☐ Orta ☐ Orta-Üst ☐ Üst

11. Sana göre Türkçülüğün kökeni neye dayanmaktadır?

12. Sana göre kimler Türk olarak tanımlanır?

13. Sence Türklük sadece kan bağıyla mı ilgilidir yani Türk doğulur mu yoksa Türk olunur mu? Neden?

14. Sana göre Türk milliyetçiliği hangi tarihten veya olaydan başlar?

15. Senin anladığın milliyetçilikte din ne ifade ediyor?

16. Senin anladığın anlamda Türklükle dinin veya İslam'ın ilişki nasıldır?

17. Bir Arap, Kürt veya Çerkez senin için ne ifade ediyor?

18. Türk olmayan Müslümanlara sosyal ilişkilerinde (evlilik, ticaret, komşuluk ilişkileri vb.) yer verir misin?

19. Yakutlar veya Müslüman olmayan bir Türk senin için ne ifade ediyor?

20. Müslüman olmayan Türklere sosyal ilişkilerinde (evlilik, ticaret, komşuluk ilişkileri vb.) yer verir misin?

21. Türkiye'nin geleceğinde Türk milliyetçiliğinin yaygınlık ve durum olarak nasıl yer alacağını düşünüyorsun?

22. Dindar bir insanın milliyetçilik amacı ne olmalı?